

Juhani Aho

KEVÄT, TAKATALVI II TAKATALVI

HELSINGISSÄ
KUSTANNUSOSAKEYHTIÖ OTAVA

KEVÄT JA TAKATALVI

JUHANI AHON teokset:

Muuan markkinamies. Toinen painos. Hinta 1 mk.

Rautatie. Toinen painos. Varustettu Eero Järnefeltin piirtämillä kuvilla. Hinta 3 mk. 75 p. — Helppohintainen painos. Hinta 85 p.

Papin tytär. Toinen painos. Hinta 2 mk. 75 p.

Helsinkiin. Hinta 2 mk. 75 p.

Lastuja I. Toinen painos. Hinta 2 mk. 75 p.

Yksin. Toinen painos. Hinta 2 mk. 50 p.

Lastuja II. Toinen painos. Hinta 2 mk. 75 p.

Papin rouva. Hinta 3 mk. 75 p.

Maailmau murjoma. Lukujen alkukuvat on piirtänyt Eero Järnefelt. Hinta 2 mk.

Heränneitä. Hinta 2 mk. 25 p.

Lastuja III. Kuvat piirtänyt Eero Järnefelt. — Hinta 3 mk. 75 p.

Panu. Toinen painos. Hinta 6 mk.

Panu, neli-näytöksinen näytelmä. Hinta 2 mk. 25 p.

Lastuja IV. Toinen painos. Hinta 2 mk. 75 p.

Lastuja V (sisältää m. m. kertomukset Hellmannin Herra ja Esimerkin vuoksi). Hinta 2 mk. 75 p.

Katajainen kansani. Hinta 2 mk. 25 p.

Katajainen kansani. Toinen sarja. Hinta 2 mk. 25 p.

Aatteiden mies, piirteitä August Fredrik Soldanin elämästä. Varustettu Soldanin y. m. tekemillä kuvilla. Hinta 6 mk. 75 p.

JUHANI AHO

KEVÄT JA TAKATALVI

II

TAKATALVI

HELSINGISSÄ
KUSTANNUSOSAKEYHTIÖ OTAVA

UUSI KIRJAPAINO

HELSINGIN UUSI KIRJAPAINO-OSAKEYHTIÖ

KEVÄT JA TAKALAI

IVINTAKALAI

HELSINGISSÄ 1906

HELSINGIN UUSI KIRJAPAINO-OSAKEYHTIÖ

1.

Kontolan pappila oli asettunut talviteloilleen. Väli-ikkunat oli pantu paikoilleen, valkeat matot vaihdettu karvamattoihin, huonekalujen päältä oli riisuttu niiden valkeat peitteet ja salin kynttiläkruunu oli vapautettu kesäisestä harsostaan. Ulkona oli milloin harmaata ja ruskeaa, märkää ja sateista, milloin kirkasta ja kolisevan kylmää. Viljat olivat aikoja sitten korjatut — ne, joita halla ei ollut korjannut — puutarhamaa oli kynnetty auki, portit kannettu pois ja pistetty rakennuksen alle.

Ei ollut viimeinen kesä ollut yhtä onnistunut kuin edelliset. Sen lehdille ei ollut kirjoitettu yksinomaan iloisia muistoja, niinkuin niin usein ennen. Ruustinna suri Robertia ja oli huolissaan Lauristakin, jonka kanssa hän ei ollut päässyt selvyYTEEN Heddan asiasta, mutta aavisti kuitenkin, ett'ei kaikki ollut lopussa, vaikka oli siltä näytänyt.

Rovastia vaivasi ja painoi hänen suhteensa Helanderiin. Väli oli kiristynyt niin, että he ta-

pasivat toisensa vaan virkatoimissa. Ja kun tuomio-
kapituli oli määrännyt hänet antamaan lausuntoa
Handolinin ilmiannon johdosta, oli hänen täyty-
nyt se antaa sekä yleensä herännäisyyden leviä-
misestä että erittäinkin Helanderin vaikutuksesta
ja esiintymisestä, jossa ei ollut voinut salata to-
tuutta ja olla mainitsematta siitä tavallaan kiihoitta-
vasta ja hajoittavasta vaikutuksesta, joka hänellä
saarnojensa kautta oli ollut seurakuntaan. Eikä hän
tiennyt, kuinka olisi kirjoittanut sen toisinkaan
kuin oli kirjoittanut, sillä totuushan oli sanottava.
Olisi sen voinut ja olisi se ehkä pitänyt sanoa pal-
joa ankarammin, mutta tietysti ne tulisivat syyt-
tämään häntä ja sanomaan, että hän kyllä olisi
voinut estää juttua syntymästä, jos olisi tahtonut.
Mutta vastatkoot teoistansa.

Ja oli rovastilla harmin paikka sekin, kun oli
halla viime syksynä pannut hänen rukiinsa. Syy
oli tietysti se, että suurin osa suota oli viljelemä-
tön ja ojittamaton ja huokui kylmyyttä hänen sa-
roilleen. Yksin ei hän jaksaisi sitä koskaan kui-
vata, talonpojista ei ollut mitään apua ja nyt oli
hallituskin evännyt hänen anomansa viljelyslainan,
huolimatta siitä että lanko oli tehnyt parastansa
asian puolesta. Tulisi vielä käymään niin, että
hänenkin kaivamansa ojat vyöryisivät umpeen ja
koko hänen hyvä aatteensa jäisi toteuttamatta.
... Usein tahtoivat tulla mieleen nämä alakuloiset
mietteet synkkinä syysiltoina. Ei ollut ketään
kenen kanssa niistä puhua. Täytyi turvautua viu-

luun, mutta eihän sitäkään voinut itsekseen soittaa, kun eivät tytöt halunneet säestää. Mikä lieene heilläkin ollut, eivät olleet oikein entisensä laiset.

Ei ollut kulunut kesä jättänyt tytöillekään mieluista muisteltavaa. Hannan mieli ei ollut, niinkuin ruustinna oli toivonut, vieraiden kautta virkistynyt. Hän oli jo heti alussa vetäytynyt pois muiden seurasta ja eli omaa elämätään. Hänen ainoa ystävänsä oli Helanderin Maria. Sen kanssa istui hän sunnuntaisin heränneiden penkissä. Rovasti häntä siitä kerran moitti, pyysi häntä menemään muiden kanssa herrain penkkiin, ainakin silloin, kun äiti oli kirkossa. Senjälkeen jäi Hanna aina kotiin, kun muut menivät kirkkoon. Eikä hän enää antautunut mihinkään puheisiin niistä asioista. Ruustinna oli varma siitä, että hän ennen pitkää tulisi pukemaan päälleen heränneitten puvun.

Kaarina näytti siltä kuin olisi hän aina jotain kaivannut, ehkä surrutkin. Hänen innostuksensa kouluun oli yht'äkkiä sammunut. Kun tuli kerran siitä puhe, sanoi hän hiukan kärtyisesti: — »Enhän minä sitä yksin mitenkä voi, kun ei siitä kuitenkaan kukaan muukaan välitä.» — »Kun saisit sen vaan alkuun — jos kirjoittaisit sille masteri Hagmanille ja kysyisit häneltä neuvoa?» — »Eiköhän hänellä ole muuta parempaakin tehtävää.» — »Olipa se omituista, että hän ei tullutkaan takaisin, vaikka lupasi.» — Kaarina puri poikki rihman ompeluksesta eikä nostanut päätään.

— »Tule, Naimi, niin koetetaan, sopiiko tämä nyt» sanoi hän.

Se oli Naimin hääompeluksia ja siinä työssä kuluivat tyttöjen päivät. Se oli nyt se puuha, joka antoi pappilan naisväen elämälle hiukan ulkonaista sisältöä ja sai ruustinnankin vähäksi aikaa unohtamaan muut huolet. Kudottiin kankaita, neulottiin ja ommeltiin, ja odotettiin postia.

Posti viipyi syksyllä useampia päiviä määräpäivän yli. Se voi tulla joko yöllä taikka päivällä. Ruustinnalla ei ollut mitään rauhaa. Hän teki tuon tuostakin asiaa aittoihin ja väen tupaan pihan yli, kuulostaakseen rattaiden jyrinää sillalta. Sillä välin hän vähän väliä meni rovestin kammarin ikkunaan, josta lehtien karistua puista oli yhtä vapaa näköala sillalle kuin kesällä verannalta. Naimi oli yhtä levoton kuin äiti, mutta ei koettanutkaan sitä salata. Yht'äkkiä hän hyppää kan-kaansa takaa ja huudahtaa: »nyt minä kuulen korvissani, että kello soi kahden virstan päässä!» — heittää vähän vaatetta päälleen ja menee sillalle, josta näkee suoraa tietä yli suuren suon toiselle mäelle, minkä taakse on nähnyt sulhasensa katoavan, hänen tästä sille liinaa vilkuttaessa. Kun hän palaa kotiin kävelyltään, näkee hän aina äitinsä seisovan ikkunassa valkosen myssynsä kanssa.

Robertilta oli vaan tullut yksi kirje sen jälkeen kun hän lähti. Se oli Venäjän rajalta Kuusamosta, jossa hän oli astunut poron pulkkaan lähteäkseen taipaleelle Venäjän Lappia kohti. Hän

ei voisi antaa itsestään tietoja ennen kuin mahdollisesti jouluksi. Mutta siitä huolimatta odotti ruustinna joka postissa kirjettä ja oli aivan varma siitä, että joku onnettomuus oli tapahtunut, kun ei kirjettä tullut. Ja tuon tuostakin hän huokasi:

— Kuka olisi voinut uskoa tätä Robertista, että vaihdappas stipendio ulkomaanmatkaa varten Lapinretkeen. Laurista, siitä ajattelemattomasta yltiöpäästä, sitä nyt vielä olisi voinut ajatella, mutta että Robert — enkä minä suinkaan ole yksin sitä kummastelemassa, kyllä monet muutkin pitävät sitä yhtä mielettömänä kuin minäkin, Helsingissäkin.

— Jos nyt täti ja setä pitävätkin, niin ei se vielä mitään merkitse — setä ja ne semmoiset.

— Kaarina, kuinka voit sinä noin puhua?

— Laurihan päinvastoin juuri kirjoittaa, että Robertin tekoa kaikkialla ihaillaan — ja juuri sen tähden, että se on hänen tekonsa, joka olisi niin monella muullakin alalla voinut menestyä.

— Kuka ihailee?

— Kaikki Laurin toverit.

— Laurin toverit . . , matki ruustinna.

— Mamma ei tykkää Laurin tovereista, kun yhtenä iltana söivät suuhunsa kaikki mamman Laurille laittamat eväät.

— Niin, niin naurakaa te vaan.

— Posti tuli! huudettiin ja laukku kannettiin sisään.

Naimi riensi laukun kanssa rovastin kammariin ja ruustinna meni jälestä. Hanna ja Kaarina jäivät istumaan ompelupöydän ääreen. He eivät odottaneet kirjeitä keneltäkään.

— Ei tullut nytkään mitään Robertilta, huokasi ruustinna takaisin tullen, mutta tässä on sinulle, Kaarina, Laurilta.

Kädet helmassa jäi ruustinna avutonna istumaan.

— Saihan mammakin, keneltä se on?

— Tädiltä se vaan on.

— Miks'ei mamma lue?

— Ehdinhän minä sen vielä — mitä Lauri kirjoittaa?

Kaarina luki:

— »Sano mammalle, että niinkuin hänelle jo kirjoitin, niin hänen ihanat eväänsä jo ensi iltana pantiin parempiin suihin. Mamma saa olla ylpeä siitä —»

— Jaa, jaa —

—»— ylpeä siitä, että hänen ruoka-arkkunsaaressä hänen rakas poikansa sai solmita tuttavuuksia elämänsä ijäksi ja että sinä iltana tehtiin suuria päätöksiä isänmaan ja Suomenkansan hyväksi. Saatte vielä kuulla asioita, jotka tulevat teitä innostuttamaan yhtä paljon kuin mekin olemme niistä innostuneet. Me aijomme myöskin toimia jotain, vaikk'emme vielä ole aivan selvillä siitä, mitä ja kuinka. Mutta kaikki me olemme yhtä varmat siitä, mistä isänmaan onni

on etsittävä ja kenen kautta se on pelastettava ja mistä sen pelastus on tuleva. Ja eikö ole ihme, että sama innostus, sama aate on meitä toisistamme tietämättä eri tahoilla samalla tavalla innostuttanut. Snellman on sankarimme, Saima on lippumme, tulisoihtumme, joka edellämme kulkee luvattuun maahan, minkä olemme pian omin silminemme näkevät. Muut ovat vaan lukeneet, mitä hän on kirjoittanut, mutta me olemme hänet nähneet ja kuulleet hänen aatteensa hänen omasta suustansa.»

— Onpa se nyt koko onni, josta kannattaa kehua, sanoi ruustinna.

Kaarina lakkasi hetkeksi, mutta jatkoi sitten:

— »Antero oli myöskin siellä muutamien vanhempien toveriensa kanssa. Hän ehkä muuttaa minun luokseni asumaan, kun minulla on suuri huone —»

— Se nyt olisi hyvä, sanoi ruustinna.

— »Muuten ei Antero enää ole aivan sama mies kuin viime kesänä meillä. Hänessä on tapahtunut silmiin pistävä muutos. Hän on ikäänkuin alakuloisempi ja totisempi ja näyttää oikeastaan sängen vähän välittävän muusta kuin luvuistaan. Hän on ruvennut tutkimaan varsinkin filosofiaa ja niin aijon minäkin. Meidän täytyy tuntea Hegelimme. En tiedä muuten vielä, minkä aineen valitsen pääaineekseni, mutta siitä minä nyt kuitenkin olen selvillä, että minusta ei ole papiksi.»

— Sen minä sanoin hänelle jo kesällä sen epäonnistuneen saarnan jälkeen, sanoi Hanna.

— Miks'ei Laurista voisi tulla pappi yhtä hyvin kuin kenestä hyvänsä? sanoi ruustinna.

Rovasti tuli sisään, kädessä virallisen näköinen kirjeen kuori.

— Mikä se on? kysyi ruustinna.

— Siinä se nyt on tuomiokapitulin määräys.

— Tuleeko siitä sittenkin juttu?

— Siltä näyttää. Mutta emme huoli siitä puhua.

Hanna oli nostanut päänsä ompeluksesta ja luonut pitkän katseen isäänsä.

— Mitäs täti kirjoittaa? kysyi Kaarina.

— Ah niin, — ruustinna oli unohtanut syliinsä sisarensa kirjeen.

Proferssorska kirjoitti tarkemmin heidän paluumatkastaan Helsinkiin. Kuopiossa olivat he olleet kutsutut kuvernöörin luo — pidot olivat nähtävästi olleet juuri heitä varten — ja siellä oli ollut koolla koko kaupungin noblessi, paitse Snellman. Sitä oli selitetty monella tavalla, mutta se oli hyvin ansaittu mielenosoitus sen jälkeen, mitä Saima on katsonut sopivaksi kirjoittaa eräässä artikkelissa »Man af heder». »Hän riistää kunnian ja maineen niiltä, jotka tunnollisesti täyttävät Hänen Majesteettinsa korkeita käskyjä. Teillä kun on Saima, niin olette luultavasti lukeneet tuon pamfletin. Se on kuulumatonta. Kuvernööri on kuitenkin mies, joka asettuu yläpuolelle semmoista, mikäli se häntä koskee. Ei sanallakaan antanut hän huo-

mata mitään loukkautumista. Meillä oli asiasta kuitenkin semmoinen ikävyys, että Thure ja Lauri eivät tulleet kutsuihin, vaan olivat menneet siksi illaksi Snellmannin luo. Kuvernööri ei antanut mitään huomata, mutta kuvernöörska ei voinut olla siihen viittaamatta. Se olikin mitä suurinta epäkohteliaisuutta ja tahdittomuutta. Apropos Thure, niin tiedätkö, että hän meidän paheksumisestamme huolimatta ei ole ruvennut juristiksi, vaan kirjoittanut itsensä historiallis-kielitieteelliseen tiedekuntaan voidakseen muka paremmin antautua »ihanteiden» palvelukseen ja päästäkseen menemästä Pietariin, jossa hänellä olisi ollut varma tulevaisuus. Anette tukee häntä tässä päätöksessä ja yhdessä ne nyt ovat ruvenneet lukemaan suomea. Ne ovat nyt kaikki nuoret kuin missä kuumeessa sen suomenkielensä kanssa.»

»Tämä nyt ei kuitenkaan olisi mitään, mutta se, mikä kaikkia yliopiston opettajia mitä suurimmassa määrin huolettaa, on, että ylioppilasnuorisossa on yhä selvemmin alkanut ilmaantua henki, josta, jos se pääsee kehittymään ja ajattelemattomiin tekoihin puhkeamaan, voi olla mitä arveluttavimpia seurauksia ei ainoastaan yliopistolle, vaan myöskin koko maalle. Ei ole epäilystäkään siitä, että mitä oppositioonin ilmaantuukaan, se asetetaan yhteyteen Saiman kiihotuksen kanssa, eikä suinkaan syyttä. Se on sitä enemmän anteeksi-antamatonta, kun relationsionit tätä nykyä ovat niin hyvät kuin ne

suinkin voivat olla ja ruhtinas on maallamme erittäin suosiollinen.»

Kaarina, joka oli jatkanut Laurin kirjeen lukemista, huudahti yht'äkkiä:

— Se ei voi olla mahdollista! — »Täällä huhutaan, että Saimaa olisi uhattu tai että Snellman ystäviensä kautta olisi saanut ylhäiseltä taholta neuvon, että, ell'ei hän vedä kynsiänsä sisään, sekä kynnet että kädetkin voivat olla vaarassa. Me emme täällä kuitenkaan vielä ota sitä uskoaksemme. Mutta jos se toteutuisi, niin kyllä ainakin minä — ja samaa mieltä ovat muutkin — aavistan, miltä taholta se tulee. No, ei siitä sen enempää etkä saa kertoa kenellekään asiasta. Sen kuitenkin tietäkööt, että Snellmannilla on nuorison kaikki sympatiat puolellaan ja että mitä nuoriso tahtoo, sitä tahtoo jumalakin.»

— So, so, madalla ääntäsi, poikani, sanoi rovasti, mutta lisäsi sitten hetken aikaa keinutuolessa heiluttuaan:

— Olisipa se suuri vahinko, jos niin kävisi, ett'ei Saima enää saisi ilmestyä.

Mutta ruustinna huokasi sukankutimeensa tartuen:

— Missähän Robert parkakin lienee?

— Ehkä ajaa karettelee Lapin tuntureita revontulten leimutessa.

— Taikka lepää sairaana hatarassa lapinkodassa. — Eikö Lauri enää muuta kirjoita?

— Ei muuta kuin terveisiä paljon kaikille Laurilta itseltään ja Anterolta.

Oli siinä kuitenkin sivun laidassa omakätinen tervehdys Anterolta, jota Kaarina ei lukenut: »Ettehan vaan jätä koulu-aatettanne, vaikka minä olin niin epäkohtelias, ett'en tullut takaisin, niinkuin lupasin. Mutta osaattehan te saada sen kuntoon yhtä hyvin ilman minuakin. Tarvitseekohan siellä aluksi opettaa muuta kuin sisälukua ja kirjoitusta.»

Kului taas pitkät päivät ja viikot ja postin odotus jatkui. Oli tullut talvi, ja nyt saapui posti aikanaan.

Tuli taas kirje Laurilta, joka yhteisesti luettiin.

Hän kirjoitti, että heidän seuransa oli nyt muodostunut, vaikk'ei aivan niin suureksi ja laajaksi kuin olivat sitä ensin ajatelleet. »Olimme ensin koettaneet herättää kansallista innostusta osakunnassa kaikkien toverien piirissä, mutta siellä on niin paljon sellaista vetelää ja välinpitämätöntä väkeä, ett'ei heistä ollut muuta kuin kiusaa. Ei heillä ole muuta innostuksen aihetta joutohetkinään kuin kortit ja totilasit. Kun kurkiparvi pyrkii korkeuteen, niin ei se ota variksia mukaansa. On haus Kempaa ja hyödyllisempää pohtia asioita ja niistä innostua ensin ahtaammassa piirissä. Meidän salimme on nyt se paikka, johon kerta viikossa yhdyimme aatteita vaihtamaan ja mielipi-

teitä selvittämään. Viime kokouksessa venttileerasimme teesiä: »Onko mahdollista, että Suomi koskaan voi tulla suomalaiseksi?» Kaikki olivat sitä mieltä että voi, mutta siitä, kuinka ja milloin, syntyi eri mieliä. Toiset olivat sitä mieltä, että kansamme suomalaistuminen on mahdollinen jos sen ollessa riippuvainen muista valtioista, jota vastoin toiset katsoivat itsenäisyyttä suomalaistumisen välttämättömäksi ehdoksi. — Eräässä kokouksessa teki Thure esityksen, joka heti saavutti kaikkien yksimielisen kannatuksen. Jos siitä tulee tosi ja miks'ei tulisi, niin voitte te tytötkin olla meille ylioppilaille avullisina asian edistämisessä. Thure ehdotti, että rupeaisimme julkaisemaan »lukemisia kansan hyödyksi», joissa kansantajuudessa muodossa esitettäisiin kaikellaisia hyviä asioita ja tietoja. Thure meni vielä edemmä ja olisi tahtonut, että heti ruvettaisiin kääntämään maailman kirjallisuuden mestariteoksia suomenkielelle. Hän sanoi, että vaan kaikkein paras on tarpeeksi hyvää kansalle. »Jos minä osaisin suomea, niin minä heti paikalla suomentaisin »Wilhelm Tellin», sanoi hän. Me muut olimme sitä mieltä, ett'ei tämmöisiin yrityksiin voitaisi vielä ryhtyä, mutta hän sanoi, että hän ryhtyy, kunhan oppii kielen, ja hän oppii. Hän luulee ja voi hän olla oikeassakin, että semmoiset suurten nerojen teokset herättäisivät äärettömästi kansan lukuhaltua ja voipi niin ollakin. Hän oli siitä vähän vaan kiusataksensa puhunut isäl-

leen ja se oli aivan kauhistunut ja huutanut, että sehän on hurjuutta, hurjuutta!»

»Antero on yhä enemmän uppoutunut filosofiaansa, mutta minä luulen, että hän samalla kaikessa hiljaisuudessa palvelee myöskin runottaria. Minä näin hänen pöytälaatikossaan vihkon, jossa oli suunnitelmia useihin runoihin. Kuulkaa, onhan teillä siellä se hänen kesällinen runonsa, se olisi sopiva lukea jossain meidän iltamassa, mutta hän ei löydä sitä papereistaan. Jos se on teillä tallella, niin lähettäkää siitä kopio. Siihen voisi vaikka sepittää sävelen ja laulaa sitä.»

— Sinähän otit sen minulta, Kaarina, kai se on sinulla? kysyi Naimi.

— Kyllä kai.

»Yrjö Tolonen on jättänyt historialliset tutkimuksensa ja ruvennut lukemaan juridiikkaa. Hän on kyllä meidän miehiämme, mutta emme hänestä oikein pidä, sillä paitse hänen pientä narri-
maisuuksiaan on hänessä jotakin kylmää, terävää ja itsekästä eikä hän koskaan innostu, mutta rau-
taa ja lujuuutta siinä pojassa on. Hän vastasi purevasti eräälle aatelisherralle, joka kysyi, miks'ei hän ole vaihtanut rumaa nimeään kauniimpaan:
»minun nimeni on yhtä vanhaa aatelia kuin her-
rankin». — »Aatelia?» — »Niin, Suomen kansan
vanhinta aatelia, ei sitä saksalaista »von»-aatelia,
joka on saanut aateluutensa palkkioiksi veri-
töistään vierailta mailla, vaan sitä ikivanhaa suo-
malaista -»nen»-aatelia, joka on rauhallisella työllä

perannut Suomen siksi, mikä se on.» — »Mutta se kuuluu niin rumalta?» — »Se on ainakin yhtä kaunis kuin Sianpää tai Härkäpää. Tolosilta kyllä puuttuu vielä heidän kilpensä ritarihuoneen seinällä, mutta malttakaa, kyllä se kerran vielä sinnekin ripustetaan, ja kerran on tämä Risto Tolonen vielä istuva senaatissa, jonne hän on koHoava kansan hartioilla».

— Kyllä kai, ne on niitä hullutuksiaan ne... naurahti rovasti.

— Ei siis nytkään tullut kirjettä Robertilta, huokasi ruustinna.

On satanut pysyvän lumen ja posti alkaa saapua, ennenkun sitä arvataan odottaakkaan. Ruusinna on eräänä päivänä Kaarinan kanssa vanhassa tuvassa vehnäsiä leipomassa. Valkonen niskaan solmittu liina päässä ja valkonen esiliina edessä puuhaa hän pöydän ja uunin väliä. Rovasti tulee sisään, lähestyy ruustinnaa, joka on työntämässä peltejä uuniin. Kaarina odottaa hänen takanaan leipälapion kanssa. Samalla kun rovasti taputtelee ruustinnaa hartioille, laskee hän salaa kirjeen lapiolle. Ruustinna tarttuu lapioon ja aikoo työntää sen uuniin, kun huomaa kirjeen.

— Elähän sentään pane Robertin kirjettä paistumaan.

Ruustinna lyykähtää penkille ja käsi vapisee niin, ett'ei tahdo saada kuorta rikki.

Kirje on päivätty Inarissa, se ei ole viipynyt matkalla kuin kuukauden, se on tullut poromiesten kanssa Ouluun. Robert ei puhu mitään itsestään, sanoo vaan, että hän on ollut oloihin nähden hyvissä voimissa. Sitä enemmän puhuu hän matkoistaan, kertoo seikkailuistaan, mutta ennen kaikkea työnsä tuloksista. Hän kulkee kuin löytöretkellä vieraissa maissa, missä joka askeleella jotain uutta ja ihmeellistä häntä odottaa. Joka päivä kohoo hän yhä ylemmä, joka hetki avartuvat hänen näköalansa. Hän on tullut siihen huomioon, että kielen tutkimus ei ole ainoastaan kielen tutkimusta, mutta myöskin historian. Se on hänelle vielä hyvin hämärää, mutta hän aavistaa kuitenkin jo, että suomalaiset heimot ovat kieliinsä ja murteihinsa painaneet jälkiä kulttuurinsa kulusta... Ja monta muutakin uutta aatetta hän on saanut ja tahtoo niitä tutkimustensa kautta valaista. Ja hän on niin innostunut, että ruustinnakin lämpenee etupäässä siksi, että tästä mielialasta päättäen Robert on terve, sillä jos ei olisi, ei hän voisi noin innostua. — »Kyllähän te vastustitte, kun minä lähdin, ja kyllä minä sen ymmärrän, mutta elkää, rakkaat, kalliit vanhemmat, enää olko pahoillanne. Tieto siitä, että seuraatte minua ja minun työtäni myötätuntoisuudella, antaisi minulle uutta intoa ja uutta voimaa — ja ennen kaikkea, huomaa se, rakas mamma, pitäisi minua terveenä ja vastustuskykyisenä kaikissa uhkaavissa vaaroissa.»

— Enhän minä —, mutta kyöneleet estävät häntä sen enempää sanomasta.

Oli tullut useita kirjeitä Helsingistä, Laurilta työille, professorskalta ruustinnalle.

Lauri kirjoitti:

»Nyt se on tapahtunut, Saima on lakkautettu. Tekoa niin katalaa ei historia tunne. Suu on tukittu siltä ainoalta, joka uskalsi ja voi julistaa totuuden niille, jotka tarvitsivat sitä kuulla. Tämän mustan teon tekee vielä mustemmaksi se, että se, vaikka sitä kyllä väitetäänkin vääräksi, aivan varmaan on kotimaisten miesten työtä tai ainakin heidän alkuunpanoaan. Saimme juuri kuulla sen ollessamme koolla tavallisessa viikkokokouksessamme meidän luonamme. Emme vielä tiedä, mitä sen johdosta tulemme tekemään, mutta perästä kuuluu, sanoi torventekijä. Vaikk'ei siitä vielä olekaan varmuutta, niin en minä omasta puolestani ollenkaan enää epäile, että herra Hartmannilla on riepunsa tässä pyykissä. Minusta näyttää, että Thurekin sitä luulee, vaikk'en tietysti ole tahtonut sitä häneltä kysyä. Hänen päässään ne kaikki muutkin vehkeet punotaan. Hänen vaikutustaan se on, että kaikki etevät kyvyt syrjäytetään yliopistosta. Hän pyrkii itsevaltiaaksi konsistoriossa. Kaikin tavoin koettaa hän rajoittaa ylioppilaiden oikeuksia. Nyt ei saisi enää pitää serenaadejakaan. Kun me osakunnassa tahdoimme ottaa esille suomenkielen asian, niin kielsi hän inspehtorin vallalla siitä keskustelun. Se

oli muka politiikkaa, ja ylioppilaiden ei ole lupa — eikä tarviskaan — sekaantua politiikkaan. Minä ja kaikki meikäläiset tahdoimme panna vastalauseen pöytäkirjaan, mutta sitä ei sallittu. Minua hävettää, että olen hänen sukulaisensa, mutta minä olen ylpeä siitä, että hän näyttää sietävän minua yhtä vähän kuin minä häntä. Tavalla tai toisella aiomme osoittaa, että häntä halveksimme, tätä kätyriä ja häntyriä. Ei, se on niin hävytöntä, että kun ajattelenkin sitä — Saima lakkautettu! — niin käteni vapisee vihasta. Mutta oli miten oli. »Det går ett rop från norr till söder, att världens hör de fria till.» — Ette tarvitse näyttää tätä kirjettä papalle —»

— Ai...

Professorska kirjoitti, että ylioppilaspiireissä oli alkanut ilmaantua yhä suurempaa levottomuutta. Haettiin aihetta milloin mistäkin käymään esimiehien kimppuun. Lauri oli osakunnan kokouksessa esiintynyt sangen sopimattomasti Hartmannia vastaan. Se on se radikaalinen Snellmannin lietsoma henki, joka nyt leviää kaikkialle riehumaan. Hän ei ole mistään varoituksista ja pyynnöistä, ei edes parhaimpien ystäväinsäkään, mitään välittänyt. »Minä luulen, että on onni maalle, että hänen nyt täytyy vaieta, vaikk'en tietystikään voi olla valittamatta, että sen täytyi näin tapahtua. Mutta onhan hänen oma syynsä, että tähän keinoon on

pitänyt ryhtyä. Yhden miehen itsepäisyyden, malttomuuden ja suuruuden-hulluuden vuoksi ei saa koko maata saattaa vaaraan. Ei mitään pelätä Pietarissa niin kuin auktoriteettien halventamista ja loukkaamista. Hänen majesteettinsa näkee jokaisessa moitteessa viranomaisia kohtaan moitteen omaa korkeaa persoonaansa kohtaan. Ja se on ainoastaan moite ja tyytymättömyys, joka kuuluu Pietariin. Pieninkin aivastus Helsingissä on kanuunanlaukaus Pietarissa. Niin kauan kun olemme rauhalliset, saamme olla rauhassa ja lakiemme ja traditsioinemme suojassa kehittyä, mutta kaikki uusi, kaikki ryntäileminen on meille mitä turmiollisinta. Tätä eivät nuoret yltiöpäät joko käsitä tai tahdo käsittää ja valitetavasti on yhtä lyhytnäköisiä ja yhtä epäpoliittisia vanhempiakin miehiä liittynyt oppositioonin, jolla muuten ei ole mitään varmaa vaatimusta, mutta joka vaan kirjoittaa ja puhuu. Toivokaamme, että tämä kiihko pysyy sanoissa ja seinäin-sisäisissä väittelyissä. Ei kuitenkaan ole täysiä takeita siitä, että näin tulisi tapahtumaan. Mutta jos täällä tätä nykyä ryhdytään epäjärjestyksiin kuinka pieniin tahansa, niin olemme myydyt. Suokaa, hyvät ystävät, anteeksi, mutta minun täytyy pyytää teiltä jotain, jota en tekisi, ell'ei Hartman olisi minua siihen kehoittanut. Kirjoitakaa, sekä sinä että Olai, Laurille ja varoittakaa häntä. Hän on, minun täytyy sanoa se suoraan, pahimpia yltiöpäitä. On saatu selville, että hänen

ja hänen asuntotoverinsa Hagmannin luona on kaiken levottomuuden pesäpaikka. Thure kuuluu hänkin heihin. Heitä olisi välttämättä kehoitettava pysymään rauhallisina. Hyvä olisi, jos tytötkin kirjoittaisivat heille, sillä nuoret kuulevat aina mieluummin toisiansa kuin meitä vanhoja.»

— En ainakaan minä mitään kirjoita, sanoi Naimi.

— En minäkään, säesti Kaarina.

— Pojat kyllä itse parhaiten tietävät, mitä tekevät.

— Se vielä puuttuisi, että me . . ei ikinä!

— »P. S. — Hartman pyytää minua vielä sanomaan, että tulossa oleva oikeusjuttu oli oikealla ajalla aloitettu. Korkeimmassa paikassa ei katsota suosiollisin silmin uusia suuntia kirkonkaan alalla, ja on kuulunut, että tässäkin liikkeessä jo on alettu vainuta jotain valtiollista. Pidetäänhän salaisia kouksia metsissä ja taivasalla. Jos semmoinen puhe kuin Helanderin viime juhannuksena, jossa yliopistoa syytetään turmeluksen pesäksi ja piispoja jumalankieltäjiksi, tulisi tunnetuksi, ennenkun sen johdosta on ryhdytty tarpeellisiin toimiin, niin voisi siitä asianomaiselle tuomiokapitulille olla pahojakin ikävyvyksiä. On sentähden tärkeää, että lain ja järjestyksen valvojat voivat osoittaa, ett'ei semmoista suinkaan tapahdu heidän suostumuksellaan.»

Ei puhuttu hetken aikaan mitään.

— On minusta nyt kuitenkin niin kuin he nä-

kisivät aaveita keskellä päivää siellä Helsingissä, sanoi ruustinna.

— Niin on vähän minustakin, sanoi rovasti kävellen edestakaisin.

Kun tytöt illallisen jälkeen olivat vetäytyneet kammariinsa, sanoi ruustinna rovastille:

— Luuletko, että se todella on Hartmannin syy?

— Eihän tiedä. En vielä oikein uskoisi. — Vaikka kyllähän hänen mielipiteensä jo kesällä hyvin menivät siihen suuntaan.

Mutta Naimi ja Kaarina olivat heti varmat siitä, että oli niinkuin Lauri oli kirjoittanut. Naimin suu suippeni ja hänen huulensa huippenivat ja hänen silmänsä saivat terävän ilmeen, kun hän virkkoi:

— Jos niin on, niin en tiedä, mitä minun on ajattelemisen.

— Minusta tuntuu kuin en minä tämän jälkeen voisi lukea heitä sukulaisikseni.

— Ketä?

— Setää ja tättä tietysti.

— Nyt te vasta, sanoi Hanna. Minun puolestani on se sukulaisuus jo kauvan sitten ollut rikottu, siitä saakka kun setä alkoi yllyttää pap-paa heränneitä vastaan, ja nyt se näkyy, mitä he oikein ovat.

— Mutta miksi ovat ihmiset sellaisia? huu-dahti Naimi, heittäen vaatteensa menemään.

— Siksi, että ovat jumalattomia.

— Minä näin papan silmistä, sanoi Kaarina, ett'ei hän, vaikk'ei mitään virkkanutkaan, hyväksynyt tädin kirjettä.

Rovasti istui sinä iltana kauvan kammarissaan ja mietti, pitäisikö hänen kirjoittaa siitä, mistä käly oli kehoittanut. Hänen kai täytyi tehdä se, koska sitä siellä niin tarpeelliseksi katsottiin. Hänen oli yleensä vaikea ketään nuhdella ja torua ja tässä asiassa oli se sitä vaikeampaa kuin Lauri pohjaltaan luultavasti oli oikeassa. Saiman lakkauttamista ei voinut mitenkään puolustaa, ei edes isänmaan edun kannalta. Olihan niillä olemassa senssuuri. Ja kuka tietää, mitä yksityisen vihan ja koston vaikuttimia tuon toimenpiteen alla piili? Olihan ymmärrettävää, että se suututti ja kiihoitti nuorisoa semmoinen. Se oli loukkaus heidän parhaita ihanteitaan kohtaan. Heitä täytyy kunioittaa siitä, ett'eivät ota loukkausta äänettöminä vastaan. — »Niinkuin minä otin», tuli hän väkisin sanoneeksi itselleen. Se oli hänen elämänsä ainainen varjo, ett'ei oltu aikoinaan tehty mitään Arvidssonin puolesta. Hän, joka niin paljon uskalsi ja uhrasi, ei saanut mitään osoitusta myötätuntoisuudesta, vaikka sitä oli paljon olemassa. Ei sitä hänelle millään tavalla osoitettu. Rovasti koetti puolustaa itseään nyt niinkuin niin monta kertaa ennenkin sillä, että hän ei ollut Turussa siihen aikaan, mutta ääni sanoi aina, että siihen

oli muitakin syitä. Hän oli vasta mennyt naimisiin, ja hän odotti nimitystään dosentiksi. Ja kun eivät muutkaan, mikäli hän tiesi... olisivat alataneet, kyllä hän olisi liittynyt. Mutta mitä olisi millään mielenosoituksella voitettu? Olisi silloisissa oloissa ollut mahdoton löytää sopivaa tapaa, josta ei olisi ollut vaaraa. ... Nyt oli nuorilla sama edessä... Tehkööt mitä tekevät, en minä pane lusikkaani siihen soppaan...

Mutta mitä tekevätkin, se täytyy tietysti kuitenkin tehdä sopivalla tavalla... Ja siitä hän kyllä voisi heille kirjoittaa. — Ja rovasti ihastui tästä aatteestaan niin, että pani nopeasti piippunsa syrjään ja tarttui kynäänsä.

Ensin pieni esipuhe siitä, että ylioppilaan päätehtävä ei ole politikoiminen, vaan opintojen harjoittaminen. Ei kuitenkaan voi kieltää, että esiintyy tapahtumia, joihin nähden ylioppilaskin tuntee tarvetta määrätä kantansa ja joista nuoriso ei voi olla lausumatta mielipidettään. Se on sen oikeus. Mutta on kuitenkin muistettava, että oikeus ei päästä velvollisuudesta. Jokaisella akateemisella kansalaisella on oikeus arvostella esimiehensä mielipiteitä ja toimia, mutta hänen velvollisuutensa vaatii samalla, että arvostelu ei tapahdu sopimattomalla, kaikkein vähimmin millään loukkavalla tavalla. »Sinun kirjeesi hengestä näkyy, että teillä on mielessänne joku protesti, demonstraatio tai semmoinen. Jättäkää se kuitenkin tekemättä. Tahtoisin mitä vakavimmin varoittaa

semmoisiin ryhtymästä, koska laki ja hyvä tapa sen kieltävät. On myöskin ja ennen kaikkea muis-tettava, ett'ei vielä ole mitenkään todistettu, että henkilö, jota epäilet, olisi ollut vaikuttamassa Sai-man lakkauttamiseen. Vaan vaikka olisikin totta, mitä epäilette, niin olisi vähänkään huomattavampi mielenosoitus suuri onnettomuus maallemme. Kos-ton kärki mielenosoituksen johdosta käännettäisiin meille epäsuotuisalla taholla kokonaan toisaanne, ei ylemmä eikä alemma kuin itseensä yliopistoon. Siitä voisi olla arvaamattomia seurauksia myöskin juuri sille asialle, joka teitä ja, sanon sen peittelemättä, myöskin minua innostuttaa. Jos minä olisin tei-dän sijassanne, niin jättäisin kaikki antipatiian il-maukset sikseen ja suuntaisin sen sijaan sympa-tiiani häntä kohtaan, joka on joutunut kärsimään, joko adressin tai hänen kunniakseen toimeen pan-nun akateemisen juhlan muodossa. Itsestään koh-distuisi Snellmannille annettu tunnustus moitteeksi noille toisille, keitä sitten lienevätkin.»

»Lopuksi tahtoisin, rakas poikani, laskea sydämmellesi vielä yhden asian. Sinun isäsi on entinen yliopiston opettaja ja meidän nimellämme on vanha, hyvä kaiku maassa. Joukko virkamiehiä, kaikkein korkeimpiakin, professoreita, senaat-toreita y. m. on sitä kantanut. Meidän su-vustamme ei kukaan, ell'emme ota lukuun setä Jaakkoa, ole sitä himmentänyt. En tiedä, kuinka minun poikani tulevat sille kunniaa tuottamaan. Ainakin minä Robertista ja sinusta tahdon toi-

voa, että tulette pitämään kilpeämme kirkkaana. Tämän kaiken sanon minä sentähden, että jos sinä jollakulla tavalla liiasta innostuksesta, ajattelelmattomuudesta tai jostain sentapaisesta joutuisit tekemisiin pedellien ja yliopiston kurinpito-komitean kanssa, sinä et voisi tuottaa suurempaa surua ja mielipahaa isällesi.»

Rovasti luki kirjeensä läpi ja oli siihen tyytyväinen. Hän oli lämminnyt, pitänyt kuin pienen puheen vanhaan totuttuun tapaan nuorisolle. Saattoihan olla, että tämä kaikki nyt oli turhaa hälytystä, ja ett'ei ollut aihetta mihinkään pelkoon, mutta oli hän kuitenkin hyvillään, että oli tarjoutunut tilaisuus sanoa sana nuorisolle sen oikeuksista ja velvollisuuksista.

2.

Oli kuutamoinen sunnuntai-ilta. Rovasti ja tytöt, Kaarina ja Naimi, palasivat kävelyltä, jonka olivat tehneet sillalle postia vastaan. Kun ei sitä kuulunut, poikkivat he vielä kirkolle, nousivat sieltä kokkomäelle, jonka poikki talvitie kulki Korpivaaraan. Nämä kävelyt, joille rovasti heitä joskus pyysi, olivat tytöille erityisen viehättäviä ja mieluisia. Isä oli silloin aina tavallistakin herttaisempi ja puheliaampi, ja pitäen häntä kumpainenkin käsipuolesta pääsivät he häntä likemmä kuin muulloin. Ukko kertoi heille muistoistaan, entisistä ystävistään, ylioppilasajoistaan, kuinka oli haaveiltu, toivottu ja petyttykin. He saivat hänen kertomaan, kuinka hän oli tutustunut äitiin — ollessaan kotiopettajana hänen hienossa perheessään Turussa — kuinka olivat tulleet tänne erämaahan, hänen entiseen kotiseutuunsa, miten oli täällä ensi aikoina eletty — kertoi kovista halla- ja nälkävuosista, kuinka oli hänkin koettanut kansaa herättää ja saanutkin lukutaidon sille kannalle,

ett'ei nyt ollut montakaan ripillä käymätöntä. Mutta paljonhan oli jäänyt aikaan saamatta, mitä olisi ollut aikaan saatava. Maantien oli hän hommannut, mutta ei saanut kiitosta siitä ainakaan alussa. Ja koskia oli perkkauttanut, niin että Kontokoskestakin nyt voi päästä kuka hyvänsä, kun siihen ennen hukkui joka vuosi monta venheellistä. Ja kertoi rovasti haaveistaan, jotka eivät olleet toteutuneet eikä tiedä, toteutuisivatko milloinkaan: kanavista, joita olisi tännekin saatava. Nyt rakennettiin Saimaan kanavaa, mutta sitten vasta sen merkitys olisi oleva täydellinen, kun latvavesistöt täältä ja muualta paikallisten pienempien kanavain kautta siihen yhdistettäisiin. Se olisi aikaa se, kun tässäkin Kontokoskessa olisi kanava ja ylempänä myös ja merijahdit pääsisivät uimaan aina Korpivaaraan ja siitäkin sivu! Saataisiin alas tervat, talit, mastopuut, ja takaisin tullessa tuotaisiin viljaa Pietarista, ja voitaisiin perustaa rautatehtaita ja käyttää hyväksi meidän järviemme malmirikkautta. Uusia elinkeinoja sillä tavalla synnytetäisiin. Niin, niin, ne on niitä kuutamotuumia, niistäkin voi, lapsikullat, kuutamossa haaveksia, eikä vaan sulhon suloisista silmistä...

Tytöistä oli erityisen mieluista, että isä kaikesta tästä heille kertoi, että siten piti heitä kuin vertaisinaan, niinkuin poikia. He voivat näillä kävelyillä olla hänen kanssaan vapaita ja avonaisia ja ilahutti heitä varsinkin se, kun näkivät, kuinka suurta iloa ja tyydytystä heidän harras

kuuntelemisensa tuotti isälle nyt, kun ei ollut kenen muunkaan kanssa puhella lempiaineistaan... Ja hän oli palkkioksi siitä heidän kanssaan leikillinen, kertoi kaskuja, teki pientä pilaa tai heltyi ja taputti keidän poskiaan ja hyväili heidän käsiään.

— Jaa, jaa, elämällä on surunsa, mutta on sillä ilonsakin. Pääasia on, että ihminen ainakin joskus koettaa nähdä kaikki kauniissa valossa. Tällaisena ihanana iltana se joskus onnistuukin.

He olivat tulossa takaisin pappilan pihalle, astellen kuutamoista koivukujaa, jossa puut seisovat suurina huurusta kuin kesällä lehdistä, mutta kuitenkin läpikuultavina kuin kristalliruunut.

— Kylläpä tämä on kaunista! sanoi Kaarina.

— Voi, voi! huokasi Naimi. Täytyykö minun todellakin jättää tämä kaikki?

— Vesille venosen mieli tervaisiltakin teloilta, neidon nuoren miehelähän kullaisestakin kodista.

— Ei, ei, minä en tahdo täältä minnekkään.

— Etpä suinkaan, vaan annat väkisin viedä itsesi.

— Jos Björn olisi edes pappi, että olisi voinut tulla tänne apulaiseksi.

— Ei puhuta apulaisista, ei niistä ainakaan meillä ole suurta iloa ollut, huokasi rovasti.

— Niin, ei, virkkoi Naimi kuin katuen.

Hetken päästä sanoi Kaarina:

— Onkokan Hanna taaskin mennyt Honkaniemeen?

— Hanna parka, sanoi rovasti. — Tytöt, meidän täytyy päättää yksi asia: jättää Hanna rauhaan. Minusta mamma vähän liiaksi näyttää hänelle pahaa mieltään eikä malta olla moittimatta ja pistelemättä. Mutta se yhä vaan vieroittaa häntä meistä muista.

— En minä sitä oikeastaan ollenkaan kummastele, sanoi Kaarina.

— Toivotaan, että se vielä sittenkin menee ohi ja että hän ainakin joskus voi katsoa maailmaa yhtä valoisin silmin kuin mekin näin — tämöisinä ihanina iltoina.

— En minä luule, että hän koskaan luopuu siitä, mistä kerran on lohdutuksensa löytänyt.

Kaarinan ääni oli värähtänyt.

He pysähtyivät pihamaalle. Koko talo seisoj siinä huurteisten koivujen ympäröimänä.

— Tuskin on maailmassa mitään niin kaunista, niin haaveellisen yliluonnollista, kuin tämöinen talvinen näky, sanoi rovasti pysähtyen portille. Se on kuin aatetta ilman sanoja, sisältöä ilman muotoa, se on kuin kiteytynyttä musiikkia. Se on vaiti ja kuitenkin se soipi.

— Miks' ei sinusta ole tullut runoilijaa, pappa?

— Etkö luule, että minulla kaiken muun kanssa on ollut sekin heikkous — nuoruudessani. Parain siitä taudista kuitenkin verrattain pian. Mutta nyt tahdoin vaan sanoa, että tässä tämmöisessä illassa, samalla kun siinä on jotain sanomatto-

man ihanaa, on aina aavistusta jostain surullisesta, jopa jostain uhkaavasta onnettomuudestakin.

— Mistä se tulee?

— Kuka voi selittää mielialojen ja aavistusten tiet? Minä luulen, että ne lähettää meille Jumala. Ne ovat hänen enkelejänsä, jotka näkymättömin käsin koskettavat meissä kieliä, joita emme voi itse soittaa. Suurilla runoilijoillakin on se lahja.

— Minusta tuntuu ihan kuin olisi jo jouluku, ja kohtahan se onkin, sanoi Naimi. — Pappa, saako Lauri tulla joulukuksi kotiin, vaikka onkin niin pitkä matka? Kun nyt on minun viimeinen jouluku. Ehkä tulee Anterokin, jos hänet kutsumme. Ja tiedättekö, että minua aavistuttaa, että Robertkin toimittaa meille sen yllätyksen, että saapuu.

— Sano se mammalle, se tekee hänelle hyvää.

— Mutta missä on mamma, kun ei istukaan papan kammarin ikkunassa meitä odottamassa?

— Ei, mutta postihan on tullut.

Lentäen riensi Naimi sisään.

Ruustinna istui salissa postilaukku sylissä.

— Mamma, onko minulle kirjettä?

— En tiedä.

— Mitä sinä itket, mamma? Mitä on...?

— Lauri on erotettu yliopistosta.

— Mitä se merkitsee? kysyi rovasti ovesta.

— Lue itse... ja Robert makaa sairaana Inarin pappilassa.

Ruustinna meni omaan huoneeseensa itkemään. Rovasti otti pöydälle heitetyn kirjeen ja luki.

Se oli professorilta. Siinä ilmoitettiin, että joukko ylioppilaita oli pannut toimeen mielenosoituksen häntä vastaan yliopiston etehisessä ja sitten siirtynyt sieltä luentosaliin hänelle rähisemään ja jalkoja tömistämään. Seuraavana yönä oli säretty ikkuna hänen työhuoneestaan, luultavasti samain toimesta, vaikka he sen kieltävät ja sysäävät syyn katupoikain niskoille. Mielenosoittajain joukossa ovat valitettavasti esiintyneet ensimmäisinä Lauri ja hänen asuntoto-verinsa maisteri Hagman. »Mistä syystä minulle suotiin kunnia tulla tällä tavalla huomatuksi, siihen ei minulla ole tilaisuutta tällä kertaa puuttua. Olen tehnyt voitavani rangaistusta lieventääkseni, enkä omasta puolestani olekkaan esittänyt mitään edesvastuuvaatimusta, mutta oikeuden kulkua en ole voinut pysäyttää. Konsistorio on tuominnut syylliset yhden vuoden relegatsiooniin yliopistosta. — Ikävintä asiassa on se, että tapahtumalle on annettu valtiollinen leima, vaikka kaikki ehkä oli tähdätty minun vähäpätöistä persoonaani vastaan tai oikeammin minun valtiollisia mieliteitäni vastaan, joita en koskaan ole salannut, en varsinkaan ajatustani Snellmannista ja hänen esiintymisestään. Minua epäiltäneen osallisuudesta Saiman lakkautukseen, mutta tieto siitä tuli minulle yhtä odottamattomana uutisena kuin muillekin. Asemaa vaikeuttaa ja kiristää mitä arveluttavim-

massa määrässä se, että samassa talossa kuin me asuu eräs venäläinen upseeri ja että melua ja naukumista pantiin toimeen hänenkin ikkunansa alla. Sillä hetkellä, kun tätä kirjoitan, ei vielä tiedetä, millainen myrsky on taivaan rannalta nou-seva, mutta näköpiiri on kovin uhkaava ja voipi puhkeava pilvi millä hetkellä hyvänsä lakaista pois yliopistomme vähän vapauden, kenties pyyhkäistä Suomenkansankin kansakuntien joukosta. Siihen asemaan on meidät nyt saattanut yllyttäjä Kuo-piossa, sillä hänen kylvöänsä se sittenkin on. Jos jotain on pelastettavissa, jos Suomelle vielä saadaan sen tulevaisuus säilytetyksi, niin saamme kiittää siitä niitä miehiä, ja ainoastaan niitä, jotka valtioviisautellaan tähänkin saakka ovat onnistu-neet luotsaamaan meitä salakarien sivu.» — Lopuksi professori liitti kirjeeseensä toivomuk-sen, ett'ei tämä hyvin valitettava tapahtuma tulisi heidän, sukulaisten ja vanhain ystävain, persoo-nallisia välejä hämmentämään. Siihen toivoon oli hänellä sitä enemmän syytä kun hän tiesi, että rovasti oli paheksiva poikansa tekoa yhtä paljon kuin hänkin. »Sinun isällisten tunteittesi katke-ruuden ymmärrän muuten sitä paremmin kuin oma poikanikin, vaikk'ei aktiivisesti ollutkaan mukana, kuitenkin on aatteellisesti ottanut osaa siihen, mitä on tapahtunut, ja siis moraalisesti ollut täydestä sydämmestään mukana. Tulen itse hänet relegeeraamaan lähettämällä hänet ulko-maille viisastumaan.»

Rovasti istui sinä iltana kauvan kansliansa keinutuolissa tulta sytyttämättä kuutamon puoli-hämärässä. Tytöt olivat hiipineet hiljaa pois, uskaltamatta mitään virkkaa.

3.

Huone on täynnä tupakan savua. Sen keskellä on pöytä laseineen ja maljoineen. Pöydän ympärillä seisoo ja istuu nuoria miehiä puhuen, huutaen ja tuon tuostakin laulahtaen. Kuuluu kaiken keskestä yht'äkkiä kilinä maljan laitaan ja senjälkeen tuima: *silentium!* Pieni kalpea mies seisoo kiintein kasvoin pöydän päässä odottaen hiljaisuutta.

— *Silentium!* Thure puhuu! huutaa Lauri, jonka posket hehkuvat ja silmät palavat. Hänellä on matkapuku päällä ja jalassa pitkävartiset pieksut.

— Toverit! kuuluu tyyni, mutta samalla väräjävä, läpitunkeva ääni sanovan.

— Ylös tuolille! vaatii joku huoneen perältä ja samalla työnnetään Thuren taa tuoli, jonka päälle hän hypähtää.

— Eron hetki on tullut, toverit. Hevoset ovat valjaissa. Sallikaa minun sentähden sanoa sana, vaan muutama sana viimeisiksi hyvästeiksi. Otta-

kaa mukaanne, Antero, Lauri ja muut ystävämme, meidän lämpimin kiitoksemme siitä, mitä olette tehneet yhteisen asiamme hyväksi. Yhteinen asiamme on ennen kaikkea oppositioon, meidän nuorten oppositioon kaikkea sitä vastaan, mikä on vanhaa ja mädännyttä, meidän nuorten innostuneiden oppositioon kaikkea sitä vastaan, mikä on meillä laimeata, uupunutta ja velttoa, meidän rohkeiden protestia sitä vastaan, mikä on arkaa, pelkurimaista, kurjaa ja matelevaista. Se on meidän pienen piirimme tuomio kaikesta siitä reaktisioonista ja vapauden sorrosta, joka nyt meillä ja muualla maailmassa rehoittaa . . .

Kuului hyvä-huutoja.

— . . . mikä koko maailmassa on lyönyt kahleihinsa kansojen ja yksityisten vapauden. Me olemme protesteeranneet sitä vastaan, mikä on meitä lähinnä, mutta peitsemme kärki on samalla ollut käännettynä sitä sanan vapauden sortoa ja sitä vallan väärinkäytöstä vastaan, jota idässä ja lännessä harjoitetaan. Kansain kallein oikeus, josta kaikki sen eläminen ja oleminen riippuu, on vapaa kritiikki, sitomaton sananvapaus. Se on kahlehdittu kaikkialla maailmassa, mutta meillä enemmän kuin muualla. Muualla kahleet ehkä piankin onnistutaan katkaista, mutta meidän täytyy toistaiseksi tyytyä siihen, että kahleitamme vaan kalistellemme. Ja sen me olemme tehneet ja tehneet tavalla, joka kenties on kuulunut niiden muurien ulkopuolellekin, jotka meitä ympäröivät. Meidän

tai oikeastaan teidän — sillä minä en voinut teille ymmärrettävistä syistä olla mukana muuten kuin hyväksymiseni kautta — teidän protestinne muotoa ovat moittineet nekin, jotka muuten ovat samaa mieltä kanssamme. Mutta jos kerran on sallittu, niinkuin Antero sattuvasti kurinpitotoimikunnan edessä sanoi, hyväksyvän mielipiteen osoituksena ja ilmauksena taputtaa käsiään, niin miks'ei olisi sallittu paheksuvan arvostelun ilmauksena huutaa myöskin »alas» ja »ulos»? Ette kohdistaneet niitä henkilöihin...

— Kyllä niihinkin!

— Ette kohdistaneet niitä ainoastaan henkilöihin, vaan koko systeemiin. Sille te tahdoitte huutaa »alas.» Semmoisena oli manifestatsiooni täysin oikea muotonsakin puolesta. On jo kylliksi kauan ja ilman mitään tulosta pantu vastalauseita pöytäkirjoihin. Täytyi kerran huutaa niin, että se kuuluu, toimia niin, että se näkyy!

— Alas meidän pikku tyrannit!

— Alas! Alas!

— Olkoon, että se olikin epäviisas tällä hetkellä, mutta jos me yhä ja yhä odotamme sopivata otollista hetkeä, niin milloinka sitten tulee aika? Ei milloinkaan. Aina on niitä, jotka sanovat epäviisaaksi sitä, mikä tapahtuu juuri sillä hetkellä, kun sen täytyy tapahtua. Jos Snellman olisi ollut niin »viisas» kuin hänen eräiden mielestä olisi pitänyt olla, olisimme me nyt »tyhmät», emme mitään tietäisi, emme mitään tuntisi,

eläisimme samassa horrostilassa, missä kansamme on kaiken ikänsä elänyt. Mutta nyt olemme me heränneet ja koko kansa on vielä heräävä. Nuoriso ei voi olla valtioviisas eikä se saakaan sitä olla. Sen tulee sanoa, mitä se tuntee ja silloin, kun se tuntee, ja sillä on siihen sitä suurempi oikeus, kun se aina on valmis vastaamaan seurauksista, alistumaan tekojensa konsekvenssien alle, asettamaan oman tulevaisuutensa muurin aukkoon ja siinä joko voittamaan tai kaatumaan. Kaiken nuorison tulee niin toimia ja etenkin ylioppilasnuorison, jonka käteen tulevaisuuden ihanneiden lippu on annettu kaikkina aikoina ja kaikissa kansoissa. Puhunko sydämmestänne, toverit?

— Puhut! jymähti joka taholta, — ja puhu lisää!

— Niinpä voin minä julistaa, karkoitettut toverit, että tämä teidän tekonne oli myöskin meidän tekomme. Te opettitte etunenässä käyden, että tässä maassa, jossa meidän pitäisi elää kuin hiiren leijonan häkissä, mitään hiiskahtamatta ja jäsentäkään liikauttamatta, ett'ei se vaan meitä huomaisi ja meitä murskaisi — te opettitte, että tässä maassa kuitenkin on vielä uskallusta, rohkeutta, kykyä asettua taistelemaan vakaumuksensa puolesta. Sentähden seuraa teitä maanpaossanne toverienne myötätuntoisuus, kunnioitus ja ihailu. Kohottakaamme kymmenkertainen —

Hän ei ehtinyt päättää, kun hänen ympärillään oleva kehä, joka oli vaan porröisiä päitä, avonai-

sia huulia, pinnistyneitä poskia ja palavia silmiä, räjähti hurraahuutoon, minkä kestäessä kaksi — kolme — viisi miestä lennähti ilmaan matalata kattoa hipoen.

— Se oli sinulta mainiosti puhuttu, Thure! Varsinkin juuri sinulta! huusi Lauri innoissaan sulkien hänet syliinsä.

— Mitä se Antero sanoo? kuului toisaalta. — Ole vaiti, elä puhu semmoisia! Sinun ansiosi on suurempi kuin kenenkään. Sinä puhuit niille häikäilemättä vasten naamaa . . . sanoit totuuden sanoja . . . Ole vaiti! Maljasi!

Eikä Antero saanut sanotuksi, mitä olisi tahtonut: ett'ei hän tahtonut olla mikään sankari eikä mikään marttyyri.

— Lauri, sanoi hän, eikö lähdetä, on jo aika, kello on kohta kaksitoista ja meidän täytyy sitä ennen olla ulkona tullista.

Lauri meni maljapöydän luo, horjahti vähän ja tarttui lasiinsa.

— Kiitos, toverit, — vaan se ei ole meille, vaan aatteelle kuin te hurrasitte — me asetimme sen yläpuolelle kaikkea. Minun sydämmeni on täysi enkä minä osaa sanoa, mitä minä tällä hetkellä tunnen. Enkä minä tarvitsekaan — te tiedätte sen ilmankin, sillä meidän kaikkien sydämemme sykkii samassa tahdissa — jaa, minä tahdoin vaan sanoa, mitä aina olen sanonut — mitä merkitsee indiividit, kun vaan kansat — Suomen kansa on vielä nuori kansain joukossa — se on

pieni ja vähäinen, mutta sillä on oma tehtävänsä, jonka sallimus on sille antanut — jos se siitä luopuu, jos se jättää sen täyttämättä...

Hän huomasi joutuneensa pois ladulta, oli unohtanut, mitä oli aikonut sanoa. Hän seisoit tulipunaisena silmiään räpyttäen ja lasiaan sormien. Toverit odottivat jatkoa, koettaen pitää kasvojaan suosiollisessa ilmeessä...

Silloin alkoi kuulua veisuuta toisesta huoneesta, suljetun oven takaa, jonka edessä Lauri juuri seisoit pöydän päässä.

— Se on niinkuin tässä juuri sanottiin, nuorison asia, meidän asiamme, ja me olemme nuoriso! Snellman sanoi eräänä ikimuistettavana hetkenä...

Mutta nyt ei hän muistanut, mitä oli tahtonut sanoa — ja veisuu kuului yhä voimakkaampana.

— Vait siellä, te ynisevät ämmät! huusi hän oveen päin kääntyen.

— Sitäkö Snellman sanoi? kuului jostain peremmältä huonetta kysymys kuin yksinpuheluna. Sille hihitettiin jossain samalla taholla.

— Hss... jatka, Lauri!

Veisuu jatkui voitonvarmana nousten ja lasien pitkissä laineissa ikäänkuin tahtoen huuhtoa yli tämänkin huoneen.

— Suu kiinni, sanon minä! — ja Lauri potkasi jalallaan oveen, jolloin veisuu samassa lakkasi eikä sieltä seinän takaa kuulunut hiiskahdustakaan. Mutta nyt häiritsi Lauria se, että se oli lakannut ja hän oli joutunut kokonaan pois aineestaan.

— Herkesivätpäs rääkymästä varikset...

Mutta hän ei saanut kuin muutaman yhtymään nauruunsa. Monen kasvoilla oli vaivautunut ilme. Hän yritti vielä viimeisen kerran voittaa seuran mielialan puolelleen ja päästä itse pois lumouksesta, koettaen kääntää kaikki leikiksi ja sanoa huolettomalla äänellä:

— Se ei ollut oikeastaan tätä kuin minä tahdoin sanoa...

— Mitäs sitten? kuului jostain kuiva puoliivallinen kysymys.

— Ei mitään tämän enempää.

— Maljasi sitten! Eläköön puhuja!

— Eläköön tai kuolkoon! — ja Lauri tyhjensi lasinsa yhdellä siemauksella ja paiskasi sen palasiksi lattiaan.

Hän tunsu tehneensä fiaskon ja näki, ett'eivät toverit hyväksyneet hänen käytöstään.

Antero tuli hänen luokseen:

— Ne nyt olisi voinut jättää rauhaan, kun eivät hekään ole meille mitään häiriötä tehneet.

— Mutta itsehän sinä olet sanonut, että heidän veisuunsa häiritsee sinua.

— Ehkä olisi meidän jo aika lähteä.

— Minä en lähde, ennenkun olen juonut itseni sikahumalaan.

Nyt sai hän kannatusta joiltakuilta. — Se oli oikein! Sitä ne tarvitsivat nuo! — Mutta Antero luuli huomaavansa, ett'ei tämä tunnustus Lauria tyydyttänyt. Hän näki hänen yht'äkkiä nousevan ja rientä-

vän ulos. Jälkeen mennessä tapasi hän Laurin seisomassa toisen kammarin kynnyksellä avatussa ovesta. Sisällä oli kihermä miehiä keskellä latiaa olevan pyöreän pöydän ympärillä, yhdellä edessään raamattu.

— Ka, veisatkaa nyt, nyt saatte veisata, nyt en minä enää puhu . . . vaikka yötä päivää, kuinka paljon haluatte . . .

— Lauri, tule pois, miksi sinä häiritset toisten hartautta?

— Enhän minä häiritse, minähän päinvastoin . . .

Nuoret miehet siellä sisällä eivät liikahdaneetkaan.

— Jos tahdotte kuulla jumalansanaa, niin astukaa sisään ja sulkekaa ovi, sanottiin sieltä.

Lauri paiskasi oven sillä vauhdilla kiinni, että se ponnahti takaisin auki. Yksi heistä nousi ylös ja tuli sitä siivosti sulkemaan.

— Kas siinäkin kaksi totuuden sankaria, kuuli Antero sisältä sanottavan.

Sitten sulkeutui ovi heränneiden ylioppilaiden huoneeseen ja säppi painettiin kiinni.

4.

Antero heräsi siihen, että häntä puistatti ja paleli. Hän huomasi makaavansa reessä ja hänen vieressään loikoi Lauri, joka myöskin samassa heräsi nahkasten sisältä.

— Missä me ollaan? kysyi Lauri.

He olivat jossain lumisessa metsässä ja ajaa nytkyttelivät hiljalleen eteenpäin.

Lauri aikoi nousta kävelemään eräässä mäessä, mutta vaipui takaisin rekeen. Hänen silmissään säkenöi ja hänen päätänsä särki.

— Olenko minä kauvan nukkunut?

— Kaksi kievariväliä.

— Kun et herättänyt.

— Koetin, mutta et herännyt.

— Millaista oli loppu? En muista siitä mitään.

— Meitä saatettiin ulos Pitkäsillan tullista ja huudettiin: eläköön totuuden sankarit!

— Minä nukuin jo silloin?

— Etkä, vaan huusit mukana hurraata — itsellesi.

— Hyi saakeli!

Kului pitkä aika, ennenkun Lauri taas virkkoi:

— Mitä, sinä, Antero tästä kaikesta ajattelet?

— Aijoin kysyä sinulta sitä samaa.

— Kauniita totuuden sankareja me ollaan.

— Kuulitko sinä sen?

— Minkä?

— Sinä siis tulit itsestäsi samaan johtopäätökseen?

— Samaan kuin kuka?

— Pietistit.

— Vai niin.

He tulivat johonkin kievariin, lämmittelivät, sill'aikaa kun hevosta vaihdettiin, mutta eivät puhuneet sanaakaan toisilleen. Satoi lumiräntää ja matkalle taas lähdettyään he koettivat vetäytyä turkiensa kauluksien sisään niin syvälle kuin pääsivät.

— Luuletko, Antero, että se oli mitään muuta kuin pelotusta se puhe, että me muka olisimme saattaneet isänmaan vaaraan? — kysymys tehtiin toisessa kievarissa.

— Tietysti voidaan kaikki väärin selittää ja väärin käyttää.

Pitkän ajan kuluttua, kun taas oltiin matkalla, kysyi Lauri veltosti:

— Tekisitkö, jos voisit, tehdyn tekemättömäksi?

— En tiedä.

— Sinähän et oikeastaan tehnytään mitään... olit alussa päinvastoin vastaan.

— Minä nyt kuitenkin sain kuulla sen moitteen, että olin esiintymiselläni antanut asialle isomman kantavuuden, kuin mikä sillä alkujaan oli, ja että se juuri oli se, joka oli vaarallisinta, valtiollisesti vaarallisinta. — Thurehan laajenti sen melkein maailman-historialliseksi tapahtumaksi.

— Thure puhui kuin poika ja omaa isäänsä vastaan. — Mitähän meidän ukko sanoo? Taitaa siellä syntyä itku ja hammasten kiristys. Vaan sama se! Jos ei hän salli minun olla kotona tai tekee elämäni siellä sietämättömäksi, niin lähden minne tahansa — vaikka Oton luo, lisäsi hän hiukan epävarmalla äänellä.

Eikä hän saanutkaan mieltänsä kauvan pysymään tällä uhkakannalla.

— Vai niin, sanoi hän hetken päästä, — että pietistit sanoivat: kauniita totuuden sankareita! Se olisi nyt voinut jäädä tekemättä se viimeinen — mennä häiritsemään toisten hartaushetkeä. Vaan kun minä näin, että niillä oli raamattu edessään — oli niinkuin olisi minulle joku välähtänyt.

— Niinkuin Saulukselle Damaskon tiellä?

— Elä edes sinä ivaa —

— Enhän minä ivaa.

— Miksi kaiken tässä maailmassa täytyy mennä niin löröksi? tästä tuli kaikesta oikeastaan surkea fiasko.

Hän oli toivonut saavansa kuulla Anterolta vastaväitteen, mutta Antero oli vaiti.

Moneen päivään he eivät puhuneet näistä asioista eivätkä paljon muistakaan. Mutta ajatukset kulkivat samoja teitä molempain.

— Kuule, Antero, olivatko meidän vaikuttimemme puhtaat? — Minä tarkoitan: tapahtuiko se yksinomaan epäitsekkäistä vaikuttimista? Eikö siinä ollut ylpeyden, kunnianhimon, huomion herättämisen ja semmoisen syrjävaikuttimia?

— Minä alan epäillä, ett'ei koko asiakaan ole niin suuri kuin miksi sitä me kuvittelemme.

— Sen täytyy! Sen epäilyksen valtaan emme saa antautua. Jos sen teemme, olemme hukassa!

Anterokin koetti taas katsoa Laurin silmillä. Ehkä se oli tämä epäilyks vaan kylmän ja vilun vaikutusta. Sillä kuinka olisi todellakaan voinut jättää ilmaisematta mieltänsä semmoisesta teosta? Ja mitenkä sen olisi muulla tavalla voinut tehdä kyllin tehokkaasti?

Oli kirkas paisteinen päivä. He olivat nukkuneet hyvin, hevonen oli virkku, keli kevyt ja seudut kauniit. He olivat taas saaneet ryhtiä ja uskallusta itseensä. Helisevin kulkusin ajoivat he erääseen kievariin. Siellä kysyttiin, ketä olivat, mihin virkaan aikoivat, minne matka? Miksi tulivat pois Helsingistä? — He eivät voineet vastata kaikkeen tai vastasivat kiertelemällä. Eivät voineet ajatellaakaan ruveta selittämään näille, mitä he rakkaudesta asiaansa olivat tehneet. Mitä tiesivät nämä Saiman työstä ja mitä liikutti heitä sen lakkautta-

minen? Tuolle lihavalle emännälle he eivät olisi olleet muuta kuin akatemiasta pois potkituita renttuherroja.

Tuossa kievarissa istuessa ja hevosia odottaessa virkkoi Antero:

— Siellä Helsingissä puhuttiin paljon kansasta, mutta minusta tuntui usein kuin olisi kansa niille uusmaalaisille ollut aivan toista kuin meille. Kun he puhuvat kansasta, niin puhuvat he siitä kuin jostain kummallisesta elävästä, jota pitää muille näyttää ja kehua. Kuinka ne katselivat niitä karjalaisia runoniekkoja! Katsokaa hänen kenkiään! katsokaa hänen käsiään! mikä mainio tyyppi! — Lönrotistakin ne puhuivat melkein samalla tavalla. Minulle on kansa kuitenkin jotain paljoa syvempää ja läheisempää. Heille on tämä asia kuin mikä muotiasia. Heistä puuttuu ja tulee aina puuttumaan se oikea suomalainen henki.

Antero jatkoi äänetönnä mietteitään. Ei koskaan ennen ollut hän tuntenut olevansa niin kokonaan kaikkea pohjaa vailla. Silloinhan se oli puhjennut, silloin ... Turhaan oli hän sitten koettanut saamaansa sielun vuotoa paikata. Ei ollut hän löytänyt luvuistaan sitä, mitä oli kadottanut, sitä mitä haki ... ei uskoa itseensä, ei suuntaa toiminnalleen. Hän oli luullut löytävänsä vastauksen filosofiastaan, hänelle oli häämöttänyt viisaan yksinäisen miehen elämä ilman muuta tarkoitusta kuin toteuttaa eetillisiä aattei-

taan omassa itsessään. Hän tahtoi kehittää hengessään ja ruumiissaan kaikkea sitä hyvää, kaunista, jaloa ja totta, minkä siemen siihen ehkä oli pantu. Hän tahtoi olla omien aatteittensa kokeiluesine. Hän tahtoi ennen kaikkea olla ehdottomasti puhdas, himojensa tyydyttämisestä täysin vapaa, ei jotain määrättyä tarkoitusta varten, ei oman onnellisuutensa tähden, vaan ilman mitään sivutarkoitusta. Ja sitä tietä — aatteittensa laajetessa ja kypsyessä — saavuttamiensa tuloksien perusteella tahtoi hän luoda siveysopin, uuden ja suuren, hakea sille suomalaisen pohjan, etsiä Suomen kansan siveyden lähteen semmoisena kuin se oli vuosisatoja piilossa lirissyt ja puhjennut esiin kahtena lähteen silmänä: ensin vanhana runojen tietona ja sitten herännäisyytenä. Se oli hänen renessanssiaatteensa uudessa muodossa, se ei ollut humanismia, vaan sen jatkoa, uskonpuhdistusta.

Hän ei ollut vielä päässyt kaikesta selville, hän sitä vaan etäisesti aavisti — tunsii enemmän kuin tiesi — mutta itsestään aatteidensa koe-esineenä oli hän luullut olevansa varma.

Hän oli jo kulkenut ja kuvaillut olevansa enemmän kuin muut, jotka hänen mielestään eivät voineet eivätkä tahtoneetkaan mistään kieltäytyä. Kuinka pieni ja vähäpätöinen oli hänen mielestään se asia, jota he ajoivat ja josta he innostuivat, verrattuna hänen asiaansa!

Ja sitten oli yhtäkkiä kaikki keikahtanut kumoon, yhtenä ainoana yönä ylösalaisin. Hänen omate-

koisensa pyhyiden aita romahti maahan. Saapuesaan asuntoonsa veisasivat heränneet ylioppilaat seinän takana hänen isävainansa virttä. Hän itki ja kiroi itseään ja maailmaa. — Ja seuraa-
vana aamuna, ikäänkuin jotain sovittaakseen, otti hän kurinpitotoimikunnan edessä tutkinnossa syyn päälleen ja julisti oikeutta ja totuutta ja vaati ne yli kaiken muun asetettavaksi. Mutta hän tunsu valehtelevansa ja valehtelevansa tahallaan, itsetietoisesti. Ja mitä varten näin? Mitä varten ottaa syy päälleen, kun ei asia ollut häntä sen läheisempi? Oikeuden ja totuudenko puolesta valhetta ja vääryyttä vastaan? Kun ei se sittenkin olisi ollut kunnianhimoa, huomion herättämisen halua?

Koko tuo vasta kulunut aika oli kuin jotain pinnistettyä, tehtyä. Siinä oli alusta loppuun saakka joku väärä sävel... Kun saisi, kun saisi itsensä kerran oikeaan uomaansa ohjatuksi!

Mitä oli nytkin tulossa? Minne oli hän nytkin menossa? Sisarensa luo — muka! Eihän — kuin Naimia tapaamaan, häntä näkemään, hänen ääntänsä kuulemaan. Hurja toivo jostain mahdollottomasta, odottamattomasta... Kohta kun Lauri oli häntä pyytänyt mukaansa heille, oli hän ollut valmis. Mutta jos hänellä olisi ollut voimaa kuulla ja totella, mitä hänelle sisältä sanottiin, olisi hän nyt heti hypännyt reestä ja antanut Laurin mennä yksin...

He olivat yöpyneet viimeiseen majataloon ennen Kuopiota. He lepäsivät kukin vuoteellaan

saamatta unta. Lauri kääntelihe ja vääntelihe — teki tiliä hänkin elämänsä kanssa.

— Kaikki pirut ne nyt päälleni hyökkäävätkin — sinun pitää kuunnella minua Antero!

Hän istahti vuoteensa laidalle:

— Minä olen kunniaton ja kunnoton . . . minä viettelin hänet ja minä jätin hänet sinne enkä minä häntä sen jälkeen tavannut. Kerran kirjoitin minä hänelle, mutta en saanut vastausta. Kirjoitin tahallani niin, ett'ei hän olisikaan voinut vastata. Nyt minä tiedän, miksi minua rangaistaan.

— Sinun täytyy korjata se, mitä olet rikkonut.

— Kun vaan voisin! Ja minä voin . . .

Mutta se ei kuulunut hänen omissakaan korvissaan tarpeeksi vakuuttavalta.

— Se nyt ainakin on hyvä, ett'ei Anette välitä minusta.

Se oli siis se, joka oikeastaan sai Laurin tälle tuulelle. Se oli siis se, joka kaivoi esiin hänen katumuksensa . . .

— Mikä sokkelo on ihmissydän! huokasi Antero.

— Mikä sokkelo, mikä sokkelo! toisti Lauri, tietämättä, mitä Antero oli ajatellut.

Kuopioon tultuaan menivät he kohta Snellmannia tapaamaan. Hän tuli heitä vastaan portillaan, menossa kouluun. Tervehti heitä kylmästi ja sanoi ärtyisästi:

— Herrat ovat käsittäneet minut kokonaan väärin ja tehneet minulle ja asialle huonon palveluksen. Minä kiitän minulle lähetetystä myötätuntoisuusadressista, mutta minä en tahdo olla missään tekemisissä katurauhattomuuksien ja poikamaisten mielenosoitusten tekijäin kanssa. Herroilla ei näy olevan aavistusta vapauden ensimmäisistä alkeista. Vapaus ei ole vallattomuutta. Suokaa anteeksi, hyvät herrat...

Ja hän meni ja jätti heidät siihen seisomaan.

Lauri kirosi, mutta ei saanut siihen oikeata terää.

Mutta Anterosta oli tämä kohtaaminen kuin vapautus. Oli kuin olisi hän saanut mieluisensa potkun — ja hyvin ansaitun.

5.

Kun Lauri ja Antero pimeänä iltana ajoivat Kontojärven pappilan pihalle, näkivät he rovastin paitahihasillaan istuvan selin ikkunaan takanaan kynttilä, jonka valossa hän luki jotain. Toisella puolen pöytää istui Naimi eteenpäin kumartuneena ompeluksen yli. Hevososen pysähtyessä rappujen eteen hypähti Naimi ylös ja koetti kädellään varjostaen katsoa ulos. Samassa pyörähti hän ympäri, huudahti jotain saliin ja oli jo tuossa tuokiossa porstuassa ja Laurin sylissä. Rovastin näki Antero nousevan ylös ja menevän huoneeseensa ja sulkevan oven.

Tyttöjen ilo ja hyvä mieli oli niin hillitön, että ruustinnan täytyi toruen sanoa: — Tytöt, tytöt, ajatelkaa toki —

— En minä, mamma, osaa mitään ajatella — on niin äärettömän — terve tuloa, terve tuloa! — Terve tuloa, herra Hagman!

— Hss . . . pappa tulee . . .

Naimi tarttui Anteroa molempiin käsiin, kävi siitä taas Laurin kimppuun, repäsi auki hänen vyönsä, heitti sen menemään, sysäsi hänet istumaan ja riipasi päällyskengät hänen jalastaan, niin että saappaat seurasivat mukana, ja kuiskasi kiihkeästi hänen korvaansa:

— Minä tahdon vaan heti sanoa, heti kohta, että se, minkä teitte, oli oikein tehty ja minä olisin tehnyt samoin.

— Ja minä myös, sanoi Kaarina ääni lämpimästi värähtäen. Tänne, tänne, pankaa turkkinne tänne!

— Pappa tulee . . !

Lauri seisoj sukkaillaan isänsä edessä, joka oli vetänyt päälleen pitkän virkatakkinsa. Hän tervehti ensin Anteroa, virallisesti ja kylmästi, eikä ollut ensin huomaavinaanakaan Lauria, mutta ojensi sitten kuitenkin hänellekin kätensä.

— Jahah, vai niin, siinä sitä nyt siis ollaan.

— Niin, tässähän sitä ollaan . . .

Seistiin ja katsottiin . . .

— Minnekkä sinä, Naimi, sait minun kenkäni?

Naimi uskalsi nauraa vaan lyhyen naurun, vaikka oli sen pidätyksestä pakahtumaisillaan.

Musti hyökkäsi samalla sisään ovesta, jonka kyytimies avasi kantaessaan sisään tavaroita. Koira lensi Laurin rintaa vastaan, nuolasi hänen kasvojaan ja pieksi hännällään tuoleja ja pöydän jalkoja, hyppien yhdestä toiseen.

— Mars! Huuti! Ulos siitä!

Rovasti tarttui koiraansa kaulanauhaan ja sai hänet suurella vaivalla kiskotuksi ensin kammariinsa ja sitten sitä tietä ulos. Hän jäi itsekin sille tielleen.

— No, nyt on pahin ohi, kuiskasi Naimi. Musti sai sen, mikä oli aiottu sinulle.

— Naimi . . . torui ruustinna.

Mutta Naimi vaan nauroi, ja hän oli Anterosta ihanampi kuin koskaan ennen. Niinkuin lämmin virta puhalsi hänen iloisuutensa ja hyvä tuulensa läpi jäätyneen mielen. — Heidän tekonsa oli oikea! — ja sillä hetkellä hän melkein kummasteli, että oli voinut sitä katua ja siitä itseään moittinut ja muita tuominnut.

Heidät vietiin vinnille, Robertin kammariin, joka oli lämmitetty ja laitettu kesäiseen kuntoon. Kun he sieltä palasivat, oli illallinen katettu heitä varten ja ruustinna ja tytöt istuutuivat heille seuraan pitämään. Rovastia ei kuulunut. Lauri koetti olla vapaa ja huoleton, kyseli yhtä ja toista kotiasioista, mutta ei päässyt oikein luonnolliseen ääneen.

— No, mamma, sanoi hän yht'äkkiä, toru nyt sitten ja toru papankin puolesta.

Ruustinna koetti tekeytyä niin moittivaksi kuin hänelle oli mahdollista:

— Niin, kuinka sinä saatoit, Lauri, niin tehdä?

— Minun täytyi, mamma, minun täytyi!

— Täytyi? Kuinka täytyi?

— Minä olisin ollut huono mies, jos en olisi tehnyt sitä, mitä tein.

— Ja että tekin, maisteri Hagman, niin vakavan ja ymmärtävän näköinen... teistä olisin voinut kaikkein viimeksi odottaa, että menette ikkunoita särkemään.

— Mutta emmehän me ole ikkunoita särkeneet!

— Niin ainakin setä kirjoitti.

— Eihän setä niin, vaan että ainoastaan epäiltiin, oikasi Kaarina.

— Niin, mutta kumminkin...

— Mamma, oliko ukko hyvin vihainen?

— Et kai sinä voi vaatia, että hän ottaisi sinut avosylinkään vastaan.

— Niinkuin sinä, mamma...

Ruustinna ei ollut kuulevinaankaan.

— Pappa on vanha yliopiston opettaja ja sinun pitäisi ymmärtää, että se sentähden koskee häneen kahta kipeämmin, että hänen poikansa...

— Ai-jai, näitä mamman mainioita piirakoita ja tätä ihanata Savon piimää!

— Kaarina, tuo lisää! Eikö saa luvan olla vielä, herra Hagman? — Minä olen aivan samaa mieltä kuin pappa. Paitse sinun itsesi tähden on se meille hyvin ikävää pitäjäläistenkin tähden. En tiedä, voimmeko enää mennä mihinkään ja kutsua ketään...

— Että mamma nyt viitsii sen sillä tavalla ottaa, sanoi Naimi.

— Minä olen varma, että laamannissakin meitä nyt häpeävät. He ovat varmaan puhuneet, vaikka sinä et sano.

— No usko nyt, ett'eivät ne ole kerrassa mitään semmoista.

— Ne tahtovat tietysti näyttää hienotuntoisuuttaan sillä, ett'eivät sinulle mitään sano, mutta kyllä minä tiedän, että laamanska ajattelee. Mimmoiset ovatkaan minulla lapset ja mimmoiset hänellä! Kaikki mallikelpoisia ja onnistuneita! Ja meidän Otto ja nyt Lauri, ja Robertkin siellä missä lienee — tuskin elossakaan enää — kuka sen tietää?

— Mutta hänhän on terve ja on taas lähtenyt matkalle.

— Hän on voinut sairastua uudelleen... Miksi tämä kaikki onnettomuus nyt yht'äkkiä tulee minun päälleni? — Antakaa anteeksi, herra Hagman, että minä näin, — mutta tähän ette syö mitään... olkaa hyvä... Helander tästä nyt ainakin riemuitsee ja kaikki muut heränneet...

— Mitä syytä on mammalla sitä uskoa? sanoi Hanna, joka syrjempänä toisen pöydän ääressä istuen ei ollut tähän saakka mitään puhunut.

— Ehkä eivät, ehkä eivät... sinä olet niin kauhean arka niistä heränneistäsi...

— Sillä minä tiedän... Mamman ei pitäisi enää puhua pahaa Helanderista, kun mamma tietää...

— Ei se nyt se vielä mitään merkitse...

— Mikä niin? kysyi Lauri.

— No, ei muuta kuin että Helander on ollut pyytävinnään anteeksi papalta kesällistä saarnaansa.

— Ohhoo, vai niin? todellakin?

— Ei se ole muuta kuin että hän pelkää tulevia kärejiä . . . siinä koko juttu!

— Kuinka saattaa mamma semmoista?

— Yhtä hyvin kuin sinäkin saatat . . .

— Elkää nyt taas siitä riidelkö . . .

Rovasti kuului kävelevän salissa ja puhaltavan kynttilöitä sammuksiin ja sitten menevän maata. Ruustinna nousi ja meni hänkin. Hanna tyhjensi pöydän ja katosi. Naimi ja Kaarina jäivät vielä istumaan Laurin ja Anteron kanssa.

— Elkää olko millännekään, sanoi Naimi, kyllä se menee pian ohitse. Huomenna on mamma jo tyytyväinen siitä, että olette kotona ja ylihuomenna ei luultavasti pappakaan enää viitsi olla pahalla tuulella.

— Välipä sillä . . .

— Minä luulen, että pappa oikeastaan sydämensä sisimmästä pohjasta hyväksyy . . . ei hän koskaan ole voinut oikein sietää setä Hartmannia eikä kannattaa hänen mielipiteitään. Mutta kerto-kaa nyt tarkemmin kaikesta!

Lauri kertoi kaikesta, mitä oli tapahtunut, kertoi varmasti ja reippaasti, niinkuin ei koskaan olisi epäillyt heidän tekonsa oikeutta, niinkuin ei olisi muistanut masentunutta mielialaansa matkalla; osasipa vielä antaa kohtaukselle Snellmannin kanssa

sen värityksen kuin olisi tämä vaan ollut vähän kärtyisellä päällä ja huonolla tuulella.

— No niin, sen pituinen se! Milloin ovat hääsi, Naimi?

— Juhannuksena.

— Ja oletko yhä yhtä rakastunut kuin kesällä?

— Semmoisiin kysymyksiin ei vastata.

— Tuleeko sulhasesi tänne jouluksi?

— Toivotaan.

Antero oli hetkeksi unohtanut, että Naimi oli kihloissa. Laurin kertoessa Helsingin tapahtumista ei hän kuullut eikä nähnyt muuta kuin Naimia, joka istui vastapäätä häntä, milloin kyy-närpää pöytään nojaten, milloin kädet niskan takana, silmät eläen, huulet milloin huudahdukseen avautuen, milloin heittäen jonkun hyväksyvän sanan, milloin taas vetäytyen moittivaan kureeseen. Itse tietämättään joutui hän samaan mielentilaan kuin Naimi. Noiden muutamien hetkien kestäessä hän matkaväsymyksen tuudittamana eli entisen unelmansa uudeksi todeksi. Hän heräsi siitä kuin unesta, jossa on luullut lentävänsä. Häntä ei kirvellyt, hänen päätänsä vaan hiukan huimasi ja hän olisi halunnut nukkua uudelleen.

Kun hän hetken kuluttua lepäsi vuoteessaan yliskammarissa, ei hän enää niinkuin matkalla katunut, että oli tullut tänne. Hänen lähtönsä kesällä oli ollut pakoa ja hurja kauhu oli häntä

silloin kintereillä ajanut. Nytkin tunsi hän pitävänsä ja tahtovansa pian poistua, mutta nyt olisi se rauhallista peräytymistä hyvässä järjestyksessä, voitettuna, mutta ei masennettuna ja murjottuna.

Hän tahtoi ihailla häntä, jota ennen oli rakastanut, hän tulisi sen aina tekemään ja hän veisi sen tästä taistelusta mukanaan jonain omana saaliina, jota ei kukaan voisi häneltä kieltää ja häneltä riistää. Hänen muistonsa Naimista olisi hänen muistonsa, sillä ei kenelläkään olisi hänestä sitä kuvaa, mikä hänellä. — Ja näinhän minun ei siis tarvitsekaan karkoittaa häntä luotani, vaan saan minä aina hänet pitää ja omistaa!

Mitä tämä on? Mistä tuli minulle tämä rauha ja tyydytys ja tämä uusi ilmestys? Onko se tässä se elämän salaisuus, jota olen turhaan etsinyt? Rakastaa, vaikk'ei olekaan rakastettu? Siinäkö onnen avain? Siinäkö kaiken viisauden huippu? Mistä tulit sinä minulle ihana ilmestys, mistä kerran minullekin? Tulit kuin tietäen, että sinua tarvittiin, kuka sinut sitten lienee lähettänytkin. Ja että minun piti löytää sinut täällä, missä minä luulin sinut ainaiseksi kadottaneeni!

Hän tunsi tuon saamansa uuden paisuvan povessaan, suurenevan, nostavan häntä...

Ikkuna oli ollut pimeä, kun Antero sammutti kynttilän. Vähitellen oli se valennut ja valkeni yhä. Hän nousi ja näki aamuyön valjun, viimeisen neljänneksen kuutamon heikosti valaisevan lumisia kattoja ja härmäisiä koivuja.

Tuliko se tuolta, valkeniko se ehkä taivasten takaa? Hänen olisi tehnyt mieli polvistua — ensi kertaa elämässään — polvistua tuon valoisan aukon eteen, niinkuin tulevaisuutensa taivaan ovella, ei sen heleän ja häikäisevän ja kesäisen kirkkaan, joksi oli onnea niin usein ennen kuvitellut, vaan tuon valjun ja viihdyttävän, jommoista hänen elämänsä tulisi tästä lähtien olemaan ja johon hän nyt tunsii voivansa nurkumatta tyytyä. Eikä hänen mielensä ollut milloinkaan ollut niin harras eikä omat huolet niin vähäpätöiset.

6.

Hän on taas matkalla, reslassa pitkällään, joka kaitaista talvitietä milloin luikertelee huurteisessa metsässä, milloin soluilee soiden rantoja, milloin oikasee järvien poikki, kohoaa kannaksille ja painuu notkoihin. Se on sama tie, jota hän kesällä oli kulkenut Korpivaaraan ja sieltä takaisin, odotus ja riemu rinnassaan. Silloin hän kulki, nyt häntä vietiin. Hän oli valmis, ei mihinkään, mitä itse oli halunnut, ei toteuttamaan sitä, mitä itse oli suunnitellut, vaan valmis vietäväksi, tahdoton tuuditettavaksi — olkoon että uuteen elämään, sama se vaikka ijäiseen uneen. Mikä ihana aate tuo itämaalaisten »nirvana», mikä syvä elämän kokemus tuossa: »se on sallittu!» Sillä kuka täällä kohtalonsa määrää, kuka täällä itse tiensä viitto? Ruveta ohjaamaan itseänsä onnensa portille? — olla tarttuvinaan kansansa kohtalon peräsimeen? — — voi, meitämme suuria lapsia! Voi meitä virvatulien takaa-ajajia! Jos on noilla tuhannen tuhansilla taivaankappaleilla ennen määrättyt

ratansa, niin mitä sitten meillä? Miksi valtaakaan ihmisen mielen hätä ja kauhu, kun hän luulee eksyneensä ja kiertyy samaan paikkaan takaisin? Siksi, että hän pyrkii pois. Vaan hänen ei pidä pyrkiä. Kun hän lakkaa pyrkimästä, lakkaa lumouskin ja itsestään pääsee hän pois piiristään, jota kiertää. Kulkea sinun täytyy, ihmisolento, mutta — kuletettuna.

Oli hämärtynyt, näköpiiri pienentynyt, mutta taivas kirkastui ja tähdittyi ja suureni ja laajeni.

Kerran tätä samaa tietä taivaltaessani luulin minä jo saapuneeni onnen ihanille rinteille . . . en saapunutkaan. Nyt luulen meneväni kohti päivätöntä pohjolaa — — ja tuolla palavatkin salaperäiset tulet, joiden alkuperää ei kukaan tiedä, mutta jotka ovat annetut valaisemaan seutuja, jotka aurinko on jättänyt.

Hänet valtasi sanomattoman turvallinen tunne siitä, että oli tullut tähän päätökseen: »tulkoon mitä tulee . . . viekööt, johtakoot, ihmiskohtalojen kutojattaret!» Jos tulisi kuolemakin, pysähyttäisi hevoseni, istuutuisi reen laidalle, nostaisi nahkaset ja sanoisi: »nouse ja seuraa minua tuonne jäiseen vuoreen, siellä on sinulle vuode valmistettu lumien untuville ja jääpatja pääsi alle asetettu ja peitteeksi paksu kinos!» — niin lähtisin minä . . . lähtisin! Siinä makaisin, en eläisi, mutta en myöskään olisi kuollut, sillä minä vielä muistaisin, muistaisin ja siitä sittenkin eläisin . . . Se on muisto, joka on elämää. Et kuole, jos

muistat, et häviä, jos et unohda. Olkoon se minun elinvoimani.

Naimi oli tahtonut häntä jäämään. — »Teidän täytyy. Te ette saa mennä, minulle tulee teitä niin ikävä! Teidän kanssanne on niin hauska ja mukava puhella. Minä en osaa kenenkään kanssa olla niin vapaasti kuin teidän. Kuulkaa, me laitamme teille vanhan pirtin lukuhuoneeksi emmekä häiritse teitä, tulemme vaan illoin noutamaan teitä kävelemään ja sieltä tultua istumme ja soitamme kannelta takkavalkean ääressä. — Jääkää edes niin kauvaksi, kunnes Björn tulee.» — Ja minä jäin ja Naimi oli minulle päivin kuin lintu, joka minulle oksalta visertää ja öisin kuin lintu, joka nukkuu minua lähellä, pää siipeen pistettynä, ja jonka viserrykseen minä tahdon herätä, — kunnes eräänä aamuna lentää pois eikä muista eikä tule takaisin . . . Ja eräänä päivänä, kun he istuivat ja katselivat ulos ikkunasta, ajoi hevonen pihalle. Lintu päästi riemuisan huudon, riensi ulos, hyppäsi rekeen ja he ajoivat laamanniin päin.

Eikä se enää kirvellyt eikä koskenut. Hän itki sinä yönä hiljaista rauhallista itkua, joka puhdisti ja kevensi. Aamulla hän lähti eikä häntä nyt enää pidätetty.

Hän oli irti. Irti itsestään ja irti kaikesta. Se, mikä oli ollut, oli yht'äkkiä kuin tarua, jonka oli kuullut jostain toisesta kerrottavan, kuin näytelmä, jonka oli nähnyt ja josta oli poistunut, kun esi-rippu laski.

— Käydäänkö talossa? kysyi kyytipoika.

He olivat ajaneet johonkin pihaan ja hevonen oli pysähtynyt solalle.

— Mikä talo tämä on?

— Karila.

Talossa nukuttiin jo pirtin puolella, mutta pihanpääkammarista näkyi tulta. Antero näki ikkunasta Karilan nuoren isännän istuvan pöydän ääressä lukemassa.

— No, voi toki! No, johan nyt... Enhän ollut tunteakaan! Käykäähän toki... Vaan satuipa somasti! Että vielä sai nähdä maisterin! Kun kesällä kuulin kulkeneenne ohitse, niin oikeinpa olin monta päivää raskaalla mielellä.

— Ei sopinut minun silloin.

— Eihän toki, eipä siltä. Ja jos olisitte silloin tullut, niin ehk'ette olisikaan tullut nyt... Tuota, mitä minä... minä en nyt herätä keitään... keitän itse vieraalle kahvit... tuossa tuokiossa...

Hän meni ulos, toi sylyyksen pieniä tervaspuita, latoi ne takkaan. Antero oli istuutunut pöydän ääreen. Siinä oli Kalevala ja muutamia muita kirjoja.

— No, se se vasta kirja on, minkä minulle lahjoititte! puhui Kari tulta tehdessään. Vielä pitää kiittää maisteria. Jos tarjositte hevosen ja tuon kirjan, niin hevosen heitin ja kirjan otin.

— Mikä teistä siinä on paras paikka? kysyi Antero.

— Mikäkö paras paikka . . . kysy mikä paras paikka raamatussa! Vaan kyllä se on tuokin kuun ja päivän päästäminen Pohjolan kivimäestä . . . en tiedä, tyhmä olen, mutta poikia ne olivat siihen aikaan Suomen pojat! Ollappa täällä vielä niitä miehiä! Se on taas pimenemässä Suomen päivä.

— On tosiaan eikä näytä olevan toivoa valkenemisesta.

— Vaan onko todellakin totta, mitä Otto herra tästä kulkiessaan kertoi kuulleen, että olisivat sen suomenkielen puolesta puhujan suun tukkineet?

— Totta se on.

— Voi noita kelvottomia! Enpä olisi uskonut semmoisia murhamiehiä olevan. Tuo on minusta kuin olisivat elävän olennon tappaneet. Mutta kerran se päivä sieltä vielä päästetään.

— Teillä on luja usko.

— Se minulla on! sanoi Kari kiiluvin silmin, ja minä olen saanut sen tästä kirjasta.

Antero ei raatsinut sanoa, että hänen oma uskonsa, jonka oli saanut tuosta kirjasta, oli alkanut horjua. Hän kertoi kuitenkin, mitä Helsingissä oli tapahtunut, kuinka nolosti heidän oli käynyt, kuinka kaikki suomalaiset harrastukset nähtävästi aijottiin tukehduttaa kapaloonsa, näytti siltä kuin kaikki tulisi menemään menojaan.

— Voi, voi! huokasi Karilainen, häntä keskeyttämättä kuunneltuaan, silmät vaan eläen ja kasvot välistä värähdellen. — Vai niin on, vai

niin on, mutta kuulkaapas, maisteri, minä en ole mies enkä mikään teille itseäni viisaammalle neuvoja antamaan, mutta saanko kuitenkin sanoa?

— Sanokaa toki!

— Minä uskon sittenkin, että teitä tässä pimeä pilvi pelottaa enemmän kuin se kykenee kastelemaan. Hyviksi heinäsaiksi keväinen kuuro. Se nyt sataa ja jyryää, mutta huomenna on jo pouta. Ne on ne vanhain ihmisten tuumat vähän niinkuin lahopökkelö tien vieressä, juhlallinen ja pelottava. Kulet siinä ja kierrättele, etkä uskalla kirveelläsi kolhaista, kun pelkääät päähäsi putoavan. Joskus kyllä kosketat, mutta et milloinkaan voimaisi takaa kumahuta. Vaan jonakuna päivänä, kun ohi kulet, niin on kummitus itsestään suulleen suistunut ja siinä makaa etkä saa ylös, vaikka tahtoisitkin. Ihmettele, että mitenkä se on voinut milloinkaan seisoa.

— Mistä te olette tuon viisauden saanut?

— Viisaudenko? Ka, en tiedä, mutta eikös ole niin?

— Niin se ehkä on.

— Sen saatte nähdä! Metsämiehen nenään tuoksuu suvituuli, kun pakkanen vielä kengän alla narisee. Nämä teidän nuorten miesten uudet tuumat ja toimet ovat enteitä ja ne enteet eivät petä. Sen saavat vielä meidänkin silmämme nähdä, että tämä suomenkieli pääsee semmoiseen voimaan ja valtaan, ett'ei toista kieltä kuulukkaan. Se on nyt suomenkielen päivä kivimäessä,

mutta kyllä se sieltä päästetään! Uskokaa se, maisteri!

Nuohan olivat niitä aatteita, joita he olivat kirjassaan lausuneet, mutta tämän miehen suussa ne kuitenkin tuntuivat uusilta.

— Onhan vähän omituista, että teillä on enemmän uskoa ja luottamusta kuin minulla, vaikka pitäisi olla päinvastoin.

— Ottakaapa kahvia vielä, kehoitti Kari.

— Se oli mainio se teidän kesällinen runonne, sitä Helsingissä kaikkialla luettiin ja ihailtiin.

— Vai on se teistä hyvä, hyrähti Kari.

Kuului hiipivää kävelyä lumessa ikkunan alla, sitten kiireisiä askeleita rappusissa ja samassa revähti ovi auki ja turkkia hartioillaan kantava avopäinen, hajatukkainen, harasilmäinen nainen huusi sisään:

— Täälläkö sinä taas yökauden niitä lorujasi...

— Täällä on herrasvieraita, Kaisa...

— Olkoonpa mitä tahansa!

Hän pyörähti kiukkuisesti takaisin ja paiskasi oven kiinni jälkeensä.

— Katsohan tuota... vaan elkää olko milännekään, kun en minäkään ole. Se on nyt minun ristini tuo. Mutta taitaapa olla parasta, että vieraskin pääsee levolle.

Kari oli käynyt alakuloiseksi, vaikka koetti sitä peittää. Sanomattoman säälin tunne valtasi Anteron mielen hänen mentyään. Elää ja haaveilla ja uskoa ja innostua täällä erämaassa ilman ym-

märtävää ystävää ja lisäksi tuollaisen painon alla! Saada lämpöä ja voimaa ainoastaan oman sielunsa hankien alaisesta kydöstä! Kuinka syvällä mahtaakaan hengen tuli palaa tuommoisessa rinnassa? Ja minun henkeni liekki läähättelee sammuakseen kohta, kun pieninkin henkäys vastaan puhalttaa! Ihanteitteni ja aatteitteni lippu putoaa herpoontuneesta kädestäni kohta, kun minun pitäisi se yksin kukkulalle pystyttää. Miksi niin? Onko se minussa vaan tunnelmaa ja touhua, mikä tuommoisissa järkähtämätöntä varmuutta ja uskoa?

Täältä se, tällaisista se Suomen kansan parannus ja uudistus tulee eikä meistä siellä Helsingissä. Anna heille ase kuinka tylsä tahansa, ja he saavat sillä aikaan ehk'ei niin paljon, ehk'ei niin loistavaa, mutta hyvää, pysyvää ja ennen kaikkea omaa. Ne ne ovat meidän kulttuurimme luoneet ja luovat sitä yhäkin. Niinkuin sekin hänen runonsa. Eikä aavista eikä ymmärrä mitään olevansa, ei tiedä, kuinka läheisessä yhteydessä hän on suuren maailmanhistoriallisen aatteen kanssa.

Mikä vääryys, mikä huutava vääryys sentään tuommoisia miehiä kohtaan, ett'eivät he koskaan tuon pitemmälle pääse ainoastaan nurjien olojen estäminä! Ei kouluja, ei herättävää lukemista — ei ainoatakaan auttavaa kättä!

Antero melkein häpesi itseään ja sitä välinpitämättömyyttä, joka oli hänet vallannut ja jolle

hän oli antanut vallan. Hän, joka istuu katetun pöydän ääressä ja saa ahmia tiedon aarteista, hän antaa kaikenlaisten ulkonaisten ja sisällisten vastoinkäymisten synnyttää itsessään epäilystä ja velttoutta, hän on valmis kesken katkeamaan, kun tuo täällä erämaan yksinäisyydessä hehkuu intoa ja henkii uskoa ja luottamusta! Ja niitä on kukaties kuinka paljon eikä niistä kukaan tiedä eikä välitä. Ehkä on aika sittenkin tullut, ehkä todellakin on hetki lyönyt?

Kuinka hän ilostui minut nähdessään! En koskaan ole nähnyt ihmisen kasvoissa niin vilpittöntä mielihyvää, en koskaan niin kiitollista katsetta kenenkään silmissä.

Kuinka usein sentään laiminlyö tehdä hyvää olla toisille iloksi ja hyödyksi!

Jos asettuisin tänne, rupeisin häntä palvelemaan tiedoillani, eläisin samalla hänen elämäänsä ja häntä siitä kohottaisin ja kehittäisin! Niinkuin heränneet papit opettavat ja oppivat. Onhan tämä minun oppilaani tavallaan.

Isäni koko elämä oli uhrautumista muiden hyväksi. Ja äitini myös. Heillä ei ollut mitään muuta ajatusta eikä harrastusta kuin opettaa ja auttaa niitä, jotka olivat sen tarpeessa.

7.

Karilan nuori isäntä oli jättänyt Anteron, reestä iloisesti hypäten ja suksensa jalkoihin sysäten. Hän oli saattanut vierastaan yli suuren selän ja vasta sen toisella rannalla hänestä eronnut, aikoen paluumatkalla ampuu teiriä urpukoivuja kasvavista saarista. — He olivat päättäneet usein tavata toisiaan.

Anteron mieli oli keveä ja miellyttävä puhtauden tunne täytti hänen rintansa. Aurinko ei lämmittänyt, ainoastaan valaisi, valaisi ihanteellisen valkeita hankia ja huurteisia metsiä. — Jos aistintonta aatetta voisi muotoon pukea, niin tämmöisenä kuvana talvisesta päivästä sen tahtoisin esittää. Ei asu aalloilla jumalan henki, ei puhu hän minulle myrskystä eikä Siinain ukkosesta, vaan puhtaista kylmistä kirkkaista hangista se heijastuu. Silloin on kuin hänet parhaiten ymmärtäisin, häntä saisin suorimmin silmiin katsoa. Silloin hän valaa kirkkautta ja suuruutta sieluuni... Aavikoillahan kehittyi jumalan aate Israelin lapsillekin.

Onko tämä nyt minun korvessa väeltämiseni alku? Onko Ristivuori tuolla kaukana minun Siinaini? Vai Horebini? Vaiko Golgathani? Olkoon mikä tahansa, minä kulen sinne, minne minua viedään.

— Kenen on tuo talo tuossa saarella?

— Siinä asuu se pappilan Otto-herra, vastasi kyytimies. Ajetaanko pihaan?

— Ajetaan vaan.

Otto ajoi juuri hirsikuormaa heidän edellään pihaan. Hänellä oli naapukkalakki päässä, lyhyt valkea turkki yllä, jalassa pitkävartiset pieksut, hän oli kerrassaan komean näköinen — ja ilme herttainen ja katse lempeä. Tuoko se oli, josta ruustinna suri? Joka muka oli perheen mätämuna ja tuotti häpeää Martinin nimelle?

Otto vei vieraansa pirttiin. Jaakko setä kutoi pöydän päässä verkkoa.

— Täällä tulee tuttuja, sanoi Otto.

Ukko katsoi lasisilmäinsä yli.

— Siinäkösinä sen spehtaakkelimaakari nyt olet? Mistä sinä nyt tulet? Sieltäkö, minnekkä viimeksi menit? Selkääsi sietäisit, nallikka. Minä luulin sinun koskeen juosseen ja ravasin rantoja pitkin, kunnes olin nääntyä. Sitä vaille, ett'en ruvennut haraamaan, vaan ajattelin: kantänka, ei maks' vaivaa. No, istuhan sitten ja ota ryyppy kylmästä tultua. Tuo lasi, Otto!

— Ei ole talossa useampia kuin se yksi.

— Anna sitten kuppi.

— En minä välitä, sanoi Antero.

— Annettu, mikä tarjottu, sanoi Jaakko setä. Eipä siltä, että olisit saanutkaan muuta kuin vähän maistaa. Tässä talossa annetaan viinaa kuin sairaille rohtoja, määrän perästä. Sen verran vaan, että henki pysyy heikossa ruumiissa. Ajatteles, ett'ei tuo Otto enää maista tippaakaan, sittenkun laamannin tyttö on sen kieltänyt. Se on jo nyt sen tohvelin alla, vaikk'ei tiedä, saako se sen.

— Elä höpise, setä . . .

— Mutta sano nyt sitten, mistä sinä tulet ja mitä varten kulet?

— Ette siis ole vielä kuulleet, että Lauri ja minä olemme potkaistut pois yliopistosta.

— Mitä puhut? Sepä hauska juttu. — Otto, jos et sinä nyt tuo pöytään sitä konjakkiasi, niin — heti tänne, kun on tällainen asia!

Oton täytyi tehdä sedälleen mieliksi ja nau-raen meni hän noutamaan pulloa kammarista. Antero aikoi ruveta kertomaan.

— Ei, ei, elä vielä, odota, tehdään totit ja sitten vasta.

Hämärti jo, ukko teki tulen takkaan, laitettiin lasit ja nyt sai Antero kertoa.

— No, niin sitä pitää! Vai niin sanoitte? Sanoitteko todellakin? Suoraan vasten naamaa istu-valle areopaagille! Ja Laurikin? Onpahan siinä pojassa sittenkin jotain.

— Ei ole, sanoi Otto päättävästi.

— Se nyt on eri asia se, mutta tämä oli nyt sentään hyvin tehty. Katsos teitä kanaloita! Se käy niinkuin pitääkin. Alku on hyvä kaikki. Maljasi nyt taas! Ja ikkunoitakin särettiin? Sehän jo vähän haiskahtaa niinkuin revolutsioonille. Muistitteko laulaa edes marseljeesia? — Jassoo, Snellman ei hyväksynyt. Niin se on aina. Aatteen antajat kieltävät aina toimijain johtopäätökset. — Ja eikö niin, että teidät muutamat uhrattiin ja muut luikkivat tiehensä? Tietysti. Siinä tunnen taas Suomen kansan. Se on niinkuin pitääkin olla, aivan niinkuin Arvidssoninkin aikana. Kun toiset taistelee, niin toiset jo rauhaa hieroo. Kuinka voisikaan olla mitään yhteistunnetta, mitään solidaarisuutta, vaikka asia olisi kuinkakin yhteinen!

Siitä tuli hauska ilta, ei ollut juomaa niin paljon, että ukko olisi päihtynyt, tuli vaan hyvälle tuulelle. Puhuttiin muustakin, mutta palattiin aina pääasiaan.

— Se on koston päivä, joka on koittanut, intoili ukko. Se on ensimmäinen kivi, joka on muurista maahan rapissut. Eläköön vapaus! Se on siitä päästä kuin asia on alotettava! Se jesuiitta Hartman, semmoinen se oli jo nuorena miehenä ollessaan, kyllä minä sen tunsin. Karkoitelkoot vaan, pankoot vaan repressalioita toimeen. Se vaan yllyttää uusiin ponnistuksiin. Se vaan yllyttää ja kiihoittaa. Ei se mitään, mitä siitä seuraa. Joutukoon vaan vaaraan yliopisto ja maa! Aina

on jotain vaarassa, kun jotain vastaan hyökätään.
— Se oli hyvä sekin, että Saima lakkautettiin.

— Hyväkö?

— Jos ne eivät olisi sitä tehneet, niin olisi se merkinnyt, että se ei ole mitään saanut aikaan ja ett'ei sitä tarvitse pelätä. Nyt tulevat kaikki ihmiset lukemaan Saiman vanhoja vuosikertoja. Hyvä kaikki!

— Niin, eihän kuitenkaan tiedä . . .

— Ethän vaan katune.

— Kyllä melkein välistä.

— Kas niin, siinä sitä ollaan — se on sitä aitosuomalaista: tehdään ensin touhahdetaan, pelästytään sitten, kadutaan lopulta ja ehkä viimein pyydetään anteeksi. Saat nähdä, että niin käy tässäkin ja on jo ehkä käynytkin.

— Setä alkaa taas saarnata, sanoi Otto haukotellen.

— Mene maata siitä haukottelemasta. Sinä olisit hyvä mies muuten, mutta aatteista ja politiikasta ja yleisistä asioista sinä et ymmärrä hölyn pölyä. Täällä on niin helvetin ikävää, kun ei ole puhetoveria.

Kun Otto oli mennyt pois, jatkoi ukko:

— Se on kunnon poika muuten. Raataa kuin talonpoika, mutta herrasmiehen älyllä. Se mainaa ihan totta saada sen laamannin Inkerin ja sitä varten se huoneitakin rakentaa. Se on sille jo kutonut kalvokkaat ja kaulahuivin, joita se ei jätä päällään kuumassa pirtissäkään. Ne eivät ole vielä

siitä tuumastaan kenellekään puhuneet. Laamanska tulee tietysti huudahtamaan: *c'est une mésalliance! oh, mon dieu!* — ja pyörtymään — kun saisi olla näkemässä. — Niillä on suuret suunnitelmat. Otto aikoo vielä kerran ottaa sekä laamannin että pappilan maat arennille. Kyllä se siihen pystyy, kun saa toimeliaan akan.

Pirtin läpi oli pari kertaa kulkenut nuorehko nainen, kalpea, ruskeasilmäinen, katsahtanut Anteroon niinkuin aikoen jotain sanoa, mutta mennyt sitten samassa pois.

— Kuka tuo on? kysyi Antero.

— Sehän se on se Laurin Heta. Semmoiseen tilaan toimitti mies tytön eikä ole sen enempää perustanut. Teki tekonsa ja meni ja jätti. Ei ole sanaakaan kirjoittanut.

— Tietävätkö siitä pappilassa?

— Se on kieltänyt kenellekään puhumasta... Laurillekin... kun eivät he, niin ei hänkään. Se on ylpeä tyttö. Semmoisia ne on, siinä ne oikein näkee. Mutta jahka minä saan sen Laurin käsiini...

7.

Antero istuu isänsä vanhassa ylskammarissa, hänen tuolillaan, hänen pöytänsä ääressä, jonne tämä vetäytyi lukemaan ja saarnojansa miettimään. Tässä oli hänkin istunut näin, katsellen ulos ikkunasta, edessään Ristivaaran jylhä rinne ja kuulakkaa taivasta vasten kuvastuva harvapuinen harju jonka takaa aurinko ei päässyt lyhyvinä talvipäivinä kohoamaan. Kahden puolen pöytää oli kirjahylly, täynnä isän vanhoja kirjoja, kuluneita ja paljon käytetyitä, nahkakantisia, kaikki yhdenvärisiä, ruskeita. Ne olisivat siitä siirrettävät johonkin, pois tieltä hänen omaan kirjainsa. Hän on jo kerran pari ojentanut kätensä tyhjentääkseen hyllyn, mutta aina on käsi laskenut. Hän on käynyt penkomaan omia kirjojaan, saanut käsiinsä filosofiaa, runoutta, avannut yhden ja toisen, mutta antanut painua taas takaisin kiinni. Mitä hän nyt filosofialla, mitä runoudella? Ne tuntuvat niin valheellisilta, niin tehdyiltä.

Hän ottaa paperinsa esille, selailee vihkojansa ja muistikirjojansa. Runonalkuja, mietelmiä, luonnoksia esitelmään Kalevalasta ja suomenkielestä, — siinä on suunnitelma kirjoitukseen hänen renessanssiaatteestaan — oli sekin päähänpisto! — kaikki keskenjääneitä, ja muutamia lehtiä siitä suuresta eepoksesta, jossa hän oli alkanut kuvausta viimekesäisestä matkastaan ja jo jakanut sen eri lukuihinkin: Rajavaara — Pappila — Juhannuskokko — Seurat Ristivaaralla — Tulo takaisin Kontolaan — ja siihen se oli loppunut se runoelma! Lapsellista, turhanpäiväistä kuvittelua!

Häntä tympäsee sanomattomasti kaikki entinen touhu. Matkan kaikki epäilykset tulevat takaisin, kesäinen kalevala-innostus ja innostus Snellmannin aatteihin, mutta ennen kaikkia se, mikä oli aiheuttanut tämän maanpaon — ei, — ei se ollut mitään, täytyi alkaa kaikki alusta, uusi elämä, uusi työ — mutta mikä elämä, mikä työ?

Hän tuntee ulkonaista painoa ja sisäistä ahdistusta. Hän tahtoisi ulos, tapaamaan ihmisiä, saamaan sisältöä ja virkistystä. Karoliinalle ei hänellä ole mitään sanomista, ei ole hänestä mitään seura. Hän tarvitseisi onnellisia, innostuneita ja virkeitä ihmisiä, eikä tuota surkeutta, joka vaatisi hänen osanottoaan ja sääliään ja apuaan, vaan jota ei hän nyt jaksakaan antaa. Olihan sisar totellut miehensä kieltoa ja lakannut käymästä seuroissa, antanut pakoittaa itseänsä istumaan kirkossa ja

kuuntelemaan hänen saarnojaan, joissa hän joka pyhä panetteli ja satti heränneitä. Ja hän oli antanut pakoittaa itsensä siihenkin, että pani pois pojan. Ja se kaikki on muka hänen velvollisuutensa, hänen kristillinen velvollisuutensa? Eikä hän tahdo ottaa omalletunnolleen, että mies mahdollisesti häntä löisi, jos hän ei totteleisi. Mutta nyt hän sitä kuitenkin suree ja katuu eikä tiedä, tekeekö sittenkään oikein.

— Tähän minä nyt siis tulen hautautumaan, kuka tietää kuinka pitkäksi aikaa. Tämähän on kuin munkin kammio, minähän olen kuin vanki.

Hän tahtoo joskus tuntea vapauttaan ja hän lähtee ulos hiihtämään, nousee vaaralle, näkee ympärillään rajattomat, rannattomat erämaat ja hanget. Se on yhä sama vankila, vähän suurempi vaan. Hän hiihtää kurjien majojen ohi, joissa tietää suurimman hädän ja kurjuuden asuvan. Pitäisi mennä sisään, — mutta hiihtää kuitenkin ohi.

Päiväkausia pysyy hän huoneessaan, ei tiedä illalla, kuinka päivä on aamusta kulunut.

Karoliina tulee hänelle kahvia tuoden.

— Täällä sinä vaan itseksesi istut.

— Täällähän minä ... Yhtä asiaa minä tahdoisin sinulta kysyä. Mistä mahdat sinä saada tuon voiman elämään ja olemaan, niinkuin elät ja olet? Taikka kyllähän minä tiedän, mistä sen saat, mutta kuinka sen sieltä saat, sitä minä aina ajattelen, ja sitä minä en ymmärrä.

— Se tulee jumalalta hänen suuresta armostansa ja rakkaudestansa.

Se oli hänen ja heikäläisten tavallinen kulunut vastaus, sen enempää eivät he voineet selittää. Mitä se oli . . . oliko ollenkaan mitään muuta kuin kuvittelua tai vaan opittu ulkoläksy, puheenparsa? Tuskinpa!

Kerran sai Karoliina hänet lukkarin lesken luo. Siellä oli sama rauha kuin ennenkin, sama tyytyväisyys ja alistuminen. Hallavuosi oli vaikuttanut heidänkin elämäänsä, heidänkin täytyi syödä sekaa voidakseen antaa toisillekin vähistä tuloistaan. He puhuivat siitä, että kyllä »jumala auttaa», niinkuin ei olisi ollut epäilystäkään siitä, että niin on aina tapahtunut ja tulee aina tapahtumaan, — joka hetki, joka päivä.

— Eikö hän ole milloinkaan eikä missään asiassa ollut teitä auttamatta?

Vastaukseksi hymähtivät he molemmat ja katsohtivat toisiinsa.

— Mikä teitä naurattaa?

— Se vaan, että Antero voi sitä edes kysyäkään.

— Minua vaan ei jumala ole milloinkaan auttanut, sanoi Antero puoleksi leikillä!

— Onkos Antero sitten milloinkaan pyytänyt-kään?

Sitä ei hän ollut tehnyt, kun oli varma siitä, ett'ei kuitenkaan voisi saada sitä ainoaa mitä halusi.

Jos edes voisin kieltää hänet! Vapautua hänestä kokonaan. Mutta aina hän seisoo edessäni, ja aina hän väistyy, kun häntä tarvitsen. Lupaa kaikkea, mutta ei pidä mitään. Houkuttelee mukaansa matkalle milloin millekin, mutta ei koskaan opasta perille, ei anna voimaa saavuttamaan päämaalia. Hänen rakkautensa, hänen huolenpitonsa — jumalan suuri, käsittämätön rakkaus! Niin todellakin — käsittämätön ja — olematon.

Eräänä päivänä tuli hän hiihtomatallaan kurjaan torppaan kaukana metsässä. Vaimo makasi sairaana, kuihtunut mies istui avutonna uunin pankolla, nälkäinen lapsilauma jyrssi pettua pöydän ääressä. Halla oli vienyt heidän viljansa, karhu oli kaatanut heidän ainoan lehmänsä. Ei ollut vaatteita, että olisi päässyt edes kerjuulle. Antero tyhjensi kukkarostaan heille ruistynnörin hinnan.

— Nyt siis päästään talven yli, virkkoi vaimo vuoteestaan. Sanoinhan minä, että auttaa se, niin kuin on ennenkin auttanut.

Oli auttanut, mutta miten? Toinen puoli perhettä kuollut, mutta toinen puoli kuitenkin jäänyt eloon. Oli se kaunista apua ja huolenpitoa! Ja ne kantoivat siitä Hänelle kiitoksensa — suutelivat ruoskaa.

Hiukan omituista sentään, että jumala lähetti minut ja juuri nyt kuin oman itseni uhalla vahvistamaan näitä siinä uskossa, että jumala kuitenkin aina auttaa.

Mutta jos olikin jumala, ei sitä kuitenkaan hänellä ollut. Sitä mitä oli kaivannut, sitä ei hän koskaan ollut saanut. Ei kukaan minua kysy, ei kukaan minua ikävöi, ei ole minua maailmassa etsitty itseäni varten eikä sentähden, että minua tarvittaisiin.

Se kaipaus kirveli häntä niin, että hänen sydämeensä koski.

Mutta olenko minä itse ketään etsinyt, ketään kaivannut hänen itsensä tähden? Enkö ole aina — rakastaessanikin, toivoessanikin — ajatellut omaa iloani, omaa onneani?

Sikin sokin menivät hänen ajatuksensa, sekaisin temmelsivät hänen tunteensa.

Tämä pimeys, tämä yksinäisyys, se se minua painaa ja rasittaa, se se on minut tähän tilaan saattanut. Mutta miksi tulin minä tänne? Mitä oli minulla täällä tekemistä? Miks'en mennyt etelään, jonnekin päivänpaisteisille rinteille, missä mieli kuuluu keijuvaan kesät talvet kuin pääsky iäti vihreän maan ja iäti sinisen taivaan välissä? Elämään eikä elävänä hautautumaan? Mitä minua Suomen surut, mitä minua muiden kärsimykset, kun en kuitenkaan voi ketään auttaa? Kun joulukuuhun on ohi, niin minä lähden!

Mutta ei se päätös häntä päästänyt eikä vapauttanut. Hänelle tuli taas illalla hätä ja ahdistus, tunne jostain laiminlyödyistä tehtävistä, hukkaan menneestä tilaisuudesta, niinkuin olisi kulkenut jonnekin harhaan, niin kauvas, ett'ei ehkä jaksaisi-

kaan enää takaisin sinne, mistä olisi uudelleen alettava. Hän istui, otsa käsiin painautuneena, kuin erämaassa eksynyt. Ulkona oli pimeä ja tuiskutuuli huoahтели kylmässä vinnissä, talikynttilä läähätteli kuin kuoleva viimeisiä henkiä vedellesään.

Hän ei ollut nukkunut moneen yöhön.

Isän raamattu oli hänen edessään pöydällä. Kuinka oli se siihen tullut? Kuka oli sen siihen hyllyltä siirtänyt? Hänkö? — tietämättään.

Hän avasi sen konemaisesti, käänsi auki kannen. Siihen oli kirjoitettu hänen isänsä nimi ja syntymävuosi ja kuolinvuosi ja hänen oma nimensä ja syntymävuotensa. Alemma oli isän käsialalla kirjoitettu:

»Tämän kirjan olen minä perinyt isältääni ja lukenut ja tutkinut sitä joka päivä. Minä jätän tämän perintönä pojalleni samalla tavalla luettavaksi ja tutkittavaksi.»

Kirjassa oli joku merkki ja hän avasi sen siltä kohdalta. Siinä oli arkki keltaista paperia, kirjoitettu täyteen pientä hienoa kirjoitusta hienolla kynällä, isän käsialaa.

„Sinä päivänä, kun ryhdyin saarnavirkaani.“

»Kaikkivaltias Jumala, taivaallinen Isä valkeuden ja laupeuden alku Isä, Poika ja Pyhä henki! Kurjin syntisistä uskaltaa lähestyä Sinua. Vahvista minua voimallasi, jotta minä voisin sen tehdä tavalla, joka olisi Sinulle otollinen ja parhaiten vastaisi

minun tarvettani. Jos syntinen koskaan on tarvinnut Sinun apuasi niin tarvitsen todella minä, sillä minä tiedän kyllä, kuinka heikko minä olen, kuinka minä itserakkauteni, itsekkäisyyteni, tämän hirveän epäjumalan, ravinnoksi tahdon käyttää luvallisinta, hyödyllisintä tekoa. Unohda, laupias armahtaja, Sinä syntisten ystävä, Herra Jeesus, unohda entiset tuhannet ja jälleen tuhannet syntini. Vapahda minut niiden hirveästä taakasta ja niiden häpeällisestä vallasta siten, että Sinä minussa vaikutat elävän uskon itseesi. Sinä laupeuden ja voiman alku ja loppu, kaikkien hyvien lahjojen antaja, joka hyvän työn alottanut olet, päättä se omaksi kunniaksesi ja köyhän sieluni pelastukseksi. Isä Jumala, auttaja, armahtaja, joka et tahdo kenenkään syntisen kuolemaa, käännä minut, käännä myös, jos mahdollista on, kaikki lähimmäiseni! Opetä minua antamaan itseni kokonaan, itseäni ajattelematta, mitään vaaraa ja vastusta pelkäämättä, Sinulle ja Sinun pyhälle asiallesi. Sinun on tämä suuri ja tärkeä tehtävä! Tiedän, että Sinä sen teet, jos me vaan tahdomme antautua Sinun käsiisi. Ota, Herra, minut hoidettavaksesi. Ota kaikki, mitä kutsun omakseni — sieluni, ruumiini, järkeni, tahtoni, kaikki voimani. Ota ne, puhdistä ne, uudista ne, hoida niitä oman tahtosi mukaan. Jeesuksen tähden unohda, kuinka niitä olen hoitanut ja näihin asti niitä käyttänyt. Niin, hyvä Jumala, puhdistä tarkoitukseni, tee minut puolueettomaksi oman työni suhteen, ett'en

itseäni pettäisi. Anna minulle armoa, että koettaisin Sinun avullasi tehdä työtä veljieni ja sisarieni parantamiseksi. Ohjaa minua niin joka silmänräpäys, että Sinä voisit omistaa itsellesi kaikki minun sanani, ajatukseni, haluni ja tekoni ja että ne olisivat Sinulle otolliset. Anna minulle sama henki, joka hallitsi apostoliasi, kun hän lausui: kaikki voin minä Kristuksen kautta, joka minut väkeväksi tekee — sanalla sanoen, anna minulle elävä usko, niin tulen minä armostasi autuaaksi. Pakoita minua tällä rukouksen huokauksella ryhtymään kaikkiin tehtäviini, amen! Minä tiedän, että sen teet Jeesuksen tähden.»

Myöhemmin oli samaan paperiin kirjoitettu vapisevalla kädellä:

»Tämän kirjoitin minä sen päivän edellisenä yönä kuin minun piti pitää ensimmäinen saarnani. Aioin silloin ruveta kirjoittamaan päiväkirjaani, mutta en saanut sitä jatketuksi. Tänään on minulle syntynyt poika ja minä olen kirjoittanut hänen nimensä isän raamattuun. Hänen tähtensä olisi minun ehkä pitänyt jatkaa päiväkirjaani, että hän kerran, kun minusta aika jättää, olisi siitä saanut nähdä, kuinka usein hänen isänsä on langennut ja synnissä rypenyt, noussut ja taas kaatunut, mutta vihdoin viimein löytänyt armon ja rauhan Jeesuksessa Kristuksessa. Mutta ehkä oli parasta, että hän saa itse hakea itsellensä tien totuuden lähteelle, sillä onhan kaikilla sinne sama opas, Pyhä raamattu, jota seuratkoon.»

Taas oli toisessa paikassa horjuvin kirjaimin kalteviin riveihin kirjoitettu:

„(jatkoa edelliseen viisi vuotta myöhemmin).“

»On sinun syntymäpäiväsi, pieni Antero poikani. Minä tunnen, että minun kohta täytyy täältä eritä. Ei ole minulla ehkä montakaan päivää jälellä! Sinä jäät turvattomaksi maailmaan. Minulla ei ole sinulle muuta annettavaa kuin Pyhä Kirja. Jos sinulle joskus tulee suuri hätä ja ahdistus, umpikuja, josta et tiedä, kuinka päästä yli tai ympäri, niin avaa se ja lue Luukk. 18: 17: »joka ei ota vastaan jumalan valtakuntaa niinkuin lapsi, ei hän ikänä tule siihen sisälle«. Jos sinua kaikki sinun oma viisautesi tympäsee ja pohjasi pettää tai tahdot päästä himojesi ja halujesi kahleista ja itsekkäisyytesi orjuudesta, niin ota silloin tämä kirja eläkä laske sitä kädestäsi, ennenkun olet saanut vastauksen kaikkeen. Nyt en —»

Kynä oli kai pudonnut hänen kädestään. Isän viimeinen ajatus oli ollut hänen poikansa pelastus.

Anteron sydän vapisi ja vaivoin hän himmentyvin silmin sai luetuksi, mitä toisella puolen oli kirjoitettu:

»Tämä on papan viimeinen kirjoitus, jonka tästä raamatun sisästä löysin ja johon sen jätän. Hän kuoli seuraavana päivänä. Hänen edessään on hänen raamattunsa, Johanneksen 16 ja 17 luku. Vähän ennen kuolemaansa sanoi hän minulle: »kasvata Anteroa niin, ett'ei hän hylkää Jumalaa.»

Antero luki sen vielä uudelleen. Kyyneleet alkoivat valua hänen poskiaan pitkin.

Viihdyttävä onnellisuuden tunne tulvaili läpi hänen sielunsa. Ahdistus ja pinnistys oli poissa. — Minä olen löytänyt isän, äidin, itseni ja elämäni sisällön. Minä olen pelastettu. Nyt se ei karkaa minun käsistäni, mitä kaiken elämäni olen takaa ajanut.

Kun hän pani maata, oli kuin lämmin pehmonen käsi olisi hänen päätänsä kannattanut. »Joka ei ota taivaan valtakuntaa vastaan niinkuin lapset, ei hän ikinä tule siihen sisälle.»

9.

Minä en ole enää yksin, mutta ei minulla kuitenkaan ole ketään, jonka kanssa voisin puhella. Minä tahdon sentähden puhella itseni kanssa.

En tiedä, mitä minussa on tapahtunut. Sen vaan tunnen, että minussa on tapahtunut täydellinen muutos. Mieleni on siitä tulvillaan. Se on tulvillaan onnesta. En tiedä, minne minua vie-dään, mutta minä olen valmis umpisilmin seuraamaan, sillä minä olen varma siitä, että olen oikealla tolalla. Minä näen tulen, joka majakkana edessäni tuikkaa. Sitä seuraan sivulleni katsomatta.

Olen ryhtynyt lukemaan raamattua. Mikä ihana, suuremmoinen kirja! Tähän saakka ei se ole ollut minulle muuta kuin pinkka paperia paksu-

jen, ikävään kansien sisässä. Nyt se on minullekin elämän kirja.

Olen lukenut nuo Johanneksen 14—17 luvut:

»Mitä te anotte minun nimeeni, sen minä teen. Jos te rakastatte minua, niin pitäkää minun käs-kyni. Ja minä olen rukoileva Isää, ja hän on antava teille toisen lohduttajan, että hän kans-sanne olisi iankaikkisesti, Totuuden Hengen, jota ei maailma taida ottaa vastaan, sillä ei he näe eikä tunne häntä, mutta te tunnette hänen, sillä hän pysyy teidän tykönänne, ja on teissä oleva. En minä jätä teitä orvoiksi, vaan minä tulen teidän tykönnne.»

Ne olivat ne viimeiset sanat, joita isäni oli raamatustaan lukenut. Ne olivat minun ensimmäiseni samasta kirjasta.

Totuuden hengen! — siinä se on kaikki!

Olin hiihtämässä, — kuinka toiselta nyt kaikki näyttää.

Luonnon jylhyys ja erämaan ääretön yksinäisyys ei enää minua kiusaa eikä paina. Se ympäröipi minua rauhallaan ja se erottaa minut entisyydestäni. Minä äsken sitä sentähden kammoin, että se tuntui minusta vankilalta, nyt se on minulle vapautukseni maa. Oli varmaankin jumalan sallimus, että hän juuri täällä satutti käteeni isäni kirjoituksen ja avasi eteeni Pyhän Kirjan. Jos

sen muualla sain, en sitä ehkä ymmärtänyt. On niinkuin olisi hän tahtonut sanoa: täällä on sinun toteutettava elämäsi tehtävä, mikä se sitten lie-neekään. Täällä minä sain avun ja täällä minulle annettiin lohdutus. Täällä on minun ehkä annettava sitä niille, jotka ovat sen tarpeessa ja joille kykenen sitä antamaan.

Yötä päivää minä luen eikä tahdo aikani sit-tenkään riittää.

Taavetin psalmi 107:

»Jotka eksyksissä vaelsivat korvessa autioita polkuja eivätkä löytäneet asuttua kaupunkia, he isosivat ja janosivat ja heidän sielunsa nääntyi.

»Ja he huusivat Herraa heidän tuskissansa ja hän pelasti heitä heidän hädässänsä. Ja hän vei heidät oikealle tielle, niin että he tulivat asuttuun kaupunkiin. Kiittäkööt he siis Herraa hänen laupeutensa tähden ja hänen ihmeittensä tähden, joita hän tekee ihmisten lapsia kohtaan, että hän ravitsee nääntyvän sielun ja täyttää isoavan sielun hyvyydellensä.

»Jotka istuvat pimeydessä ja kuoleman varjossa, kahlehdittuina kurjuuteen ja rautoihin, sentähden että olivat jumalan käskyjä vastaan kovakorvaiset olleet ja ylenkatsoneet ylimmäisen neuvon; hän on nöyryyttänyt heidän sydämiensä onnettomuudella, he lankesivat eikä kenkään heitä auttanut. Ja he huusivat Herraa heidän tuskissansa ja hän auttoi heitä heidän hädässänsä ja vei heidät ulos

pimeydestä ja särki heidän siteensä. — Kiittäkööt he siis Herraa hänen laupeutensa tähden ja hänen ihmeittensä tähden, jotka hän ihmisten lapsia kohtaan tekee: että hän särkee vaskiportit ja rikkoo rautaiset salvat.

»Jotka haaksilla meriä matkustavat ja käyvät kauppaa suurilla vesillä, he näkevät Herran työt ja hänen ihmeensä syvyydessä, kun hän sanoi ja paisutti myrskytuulen, joka kuohutti aallot. Ja he nousivat taivasta kohti ja vaipuivat alas syvyyteen epätoivon hädässä ja horjuivat ja hoiperTELIVAT niinkuin juopuneet eivätkä mitään neuvoa tienneet. Ja he huusivat Herraa heidän tuskis-sansa ja hän auttoi heitä heidän hädässänsä, ja hän hillitsi myrskyn, niin että aallot asettuivat. Ja he tulivat iloisiksi, että tyveni, ja hän vei heidät toivottuun satamaan. — Kiittäkööt he siis Herraa hänen laupeutensa tähden ja hänen ihmeittensä tähden, joita hän ihmisiä kohtaan tekee.

»Hän teki virrat erämaiksi ja vesilähteet kuivaksi maaksi, ett'ei hedelmällinen maa mitään kantanut, heidän pahuutensa tähden, jotka siinä asuivat. Erämaan teki hän vesilammeksi ja kuivan maan vesilähteiksi. Ja asetti sinne isoovaiset, ja he rakensivat sinne kaupungin, jossa he asuivat. Ja kylvivät pellot ja istuttivat viinipuita, jotka antoivat jokavuotisen hedelmän. Ja hän siunasi heitä ja he lisääntyivät suuresti eikä heidän karjansa vähentynyt. Mutta itseänsä heitä nöyryytettiin ja kärsimys ja suru painoi heitä.

Hän, joka vuodattaa ylenkatseen päämiesten päälle ja antaa heidän harhailla erämaissa, hän korotti silloin köyhän kurjuudesta ja enensi hänen sukunsa niinkuin lammasmaun.

»Näitä vanhurskaat näkevät ja iloitsevat, mutta jokainen paha suu pitää tukittaman. Kuka on taitava ja näitä näkee, hän ymmärtää Herran moninaisen laupeuden.»

Tuo on kuin riemuhuuto omasta rinnastani!

Mikä lohdutus osata rukoilla!

Hän on aina ollut, mutta minulle ei Häntä ole ennen ollut. Nyt on hän minullekin.

Kaikki tuntuu nyt niin helpolta, vaikka mitä tapahtuisikin. On kuin ei olisi tällä elämällä valtaa ylitseni, ei elämällä eikä kuolemallakaan.

Se tulee kai siitä, ett'ei ajattele itseään.

Mikä suloinen tunne onkaan tieto siitä, että olen lunastettu, että jumalanpoika on ottanut kantaakseen ihmiskunnan syntikuorman. Vapautettu oman ainaisen ja aina ja joka päivä kokemansa kykenemättömyyden ja heikkouden painajaisen alta. Ennen ei apua muuta kuin omista heikoiksi ja riittämättömiksi tuntemistaan voimista. Kulke-
mista ja kompastumista, — pyrkimistä ja pysähtymistä, — sisäfustyötä. Ja nyt ei epäilyn varjoakaan siitä, että lopullinen päämaali, kuinka kaukainen tahansa, kerran ja varmasti on saavutetta-

vissa, vaikka tie näyttäisi kuinkakin mahdottomalta. Sillä minä tiedän, että juuri silloin, kun voimani ovat väsähtämisillään ja minä hengästynyt ja kykenemätön jäsentäkään liikauttamaan, että juuri silloin seisoo auttaja, pelastaja, lunastaja vieressäni. »Uskotko, että minä voin sinua auttaa?» kysyy hän. Ja kun minä uskon —!

Nyt minä vasta tunnen ja ymmärrän oikein rakastavani tätä Suomen kansaa. Täältä se oli etsittävä ja täällä vaan se oli löydettävissä. Tämä köyhä, karu ja hankien peittämä ja korpien saartama erämaa, se se on Suomen kansan luvattu maa, sillä tämä sille annettiin sentähden, että se oppisi Herraa seuraamaan. Ainoastaan täällä on siitä voinut tulla se, mitä se on, ja ainoastaan täällä se minusta näyttää olevan se, mikä se oikein on. Kova on koulusi, Herra, mutta kuuliaisen kasvatit kansan.

Suomen kansa on ehkä enemmän kuin mikään muu kansa maailmassa kasvatettu siihen uskoon ja luottamukseen, että sen kohtalo on Jumalan kädessä. Se usko on siinä elävä usko. Se on sen nähnyt ja kokenut kautta vuosisatojen ja saa nähdä ja kokea sitä joka päivä. Ilman sitä uskoa ei se olisi voinut pystyssä pysyä

ja kestää kovan onnensa kohtaloita. Usko korkeimman johtoon ja Hänen apuunsa on ehkä juuri se antanut sille sen ihmeellisen rauhallisuuden odottaa maallisenkin onnensa täyttymistä. Se tietää, että ajan kello on varmasti lyövä sen vapautuksen tunnin ja että siitä kellosta ei ole veto loppuva. Sen uskon on sille etupäässä antanut se, että sen opillinen kasvatus on ollut melkein yksinomaan uskonnollinen ja ihanteellinen. Siitä sen passiivinen sitkeys. Se ei käy voimalla eikä väellä vastustajainsa kimppuun, ei nosta kättään ulkonaisia eikä sisällisiä vihollisiaan vastaan, vaan uuvuttaa ja voittaa ne kärsivällisyydellä, tietäen niiden ajan tullen luuhistuvan maahan niinkuin hanki auringon edessä tai niinkuin aita, joka seisoo, kunnes kaatuu niinkuin Jerikon muurit. Sen henkinen suola, sen sisäinen visa estää sitä turmeltumasta ja lahomasta.

Ei se ole keisari, vaan Jumala, joka on korottanut Suomen kansan kansakuntien joukkoon. Siksipä on Jumala myöskin pitävä huolen siitä, että sitä ei kansakuntien joukosta keisaritkaan voi pyhkiä pois.

Minä muuten luulen, ett'eivät valtiollinen vapaus ja itsenäisyys — kuinka haluttavia semmoisinaan lienevätkin — ole välttämättömiä kansan kohot-

tamiseksi korkeammalle kulttuuriasteelle. (Huom. kulttuuri käsitettynä sisäisenä hengen kulttuurina). Kansat, joilla on ollut valtiollista vapautta ja jotka ovat nauttineet sisällisen ja ulkonaisen itsenäisyyden kaikkia etuja, eivät eettillisesti suinkaan seiso korkeammalla kuin ne, joilta kaikki tuo puuttuu. Ainakin on vastoinkäymisten, taistelujen, jopa sorronkin aika ollut välttämätön aste kansain kehityksessä. Suomen kansan on aina täytynyt suuntautua sisäänpäin ja se on siitä tehnyt sen, mikä se on.

Tähänastiset innostukseni ja harrastukseni eivät kyenneet minua vähimmässäkään määrin siveellisesti parantamaan. Ei edes puhtain niistä — innostukseni Snellmannin aatteihin. Mahtaneeko olla niin, ett'ei mikään ulkonaisten etujen puolesta taisteleva, kuinka oikeutettua se lieneekin, voi sitä tehdä? Poliittinen toiminta, kuinka jaloa ja epäitsekkästä muuten lieneekin, panee aina intohimot liikkeelle ja ummistaa silmät rakkauden, myötätuntoisuuden ja uhrautumisen vaatimuksille. Minä harrastin suomalaisuutta kaikesta sydämestäni, koko sielullani, mutta en tuntenut itseäni ihmisenä paremmaksi kuin ennenkään. Minä en kyennyt rakastamaan vihamiehiäni, en antamaan anteeksi niille, jotka minulle väärin tekivät. Ja kaikessa tuossa »pyhässä» innostuksessani olin minä itsekäs, kunnianhimoinen, aistillinen, y. m.

tuntematta siitä mitään omantunnon vaivaa tai katumusta ja tuntematta tarvetta muuttaa elämääni ja sitä parantaa. Ennenkun minä voin maailmaa parantaa, täytyy minun parantaa itseni.

Ennen minua aina vaivasi sisällinen tyhjiys, kyllästys, jopa epätoivokin. Etsin tyydytystä maailman menosta, kauneuden ihailusta ja sen palvelemisesta, etsin sitä filosofiasta, innostuin, riensin, ahersin. Mutta kuta innostuneempi olin illalla, kuta enemmän hurmasin itseäni aatteideni ja tulevien tehtävieni suuruudella, sitä väsyneempi olin aamulla, sitä suurempi kyllästymiseni itseeni ja muihin, sitä katkerampi pettymykseni. Ja nyt ei tahdo minulta päivät riittää, eivät yöt antaa tarpeeksi aikaa ehtiäkseni eteenpäin sillä tiellä, jolle olen joutunut. Joka askel vie minua uusiin näköaloihin, joka oksan alta avautuu minulle uusi taivas ja uusi maa.

Joka päivä antaa minulle uuden vastauksen vanhoihin kysymyksiin. Ensi kerran elämässäni tunnen omistavani luotettavan oppaan, voivani kysymättä, tiedustelematta antautua hänen johdettavakseen.

Ennen voin minä vihata, inhota, tuomita. Enin kaikesta minä ehkä inhosin Handolinia. Nyt en tunne häntä kohtaan muuta kuin sääliä ja sur-

kuttelua. Hän, raukka, kehuu hävittävänsä herännäisyyden — vallesmannin avulla. Kun hän on juonut lukkarinsa kanssa niinkuin tänäänkin, niin kehuu hän kammarinsa lattiaa kävelleen: kyllä minä näytän! kyllä minä näytän! Minä sanoin hänelle, että hän on oleva välikappale Herran kädessä hänen valtakuntansa vahvistamiseksi.

Heitä, uusi lyhtyni, joka minua johdat ja tietäni valaiset, heitä kirkas valosi menneisyyteeni, näytä minulle tulta tielläni tulevaisuuttani kohti! Niinkuin korkealta vuorelta näen minä tallaamani taipaleen tuolla alhaalla. Missä kaikessa olen harhaillutkaan! mitä mutkia tehnytään! En ollut useinkaan kaukana siitä, missä nyt seison. Raja-vaaralla minua jo kutsuttiin, haihduin pois omain haaveitteni huviretkille. Tein mutkat monet, kunnes minut käsittämättömän voiman kädellä heitettiin takaisin.

Totuuttahan taisin kaikkialta ennenkin etsiä, mutta en kuitenkaan ymmärtänyt etsiä sitä juuri sieltä, missä se oli löydettävissä.

Rakkautta etsin, mutta sitäkin taas sieltä, missä sitä ei minulle ollut olemassa.

Elämäntehtävää etsin, tahdoin tulla mainioksi mieheksi, ajattelijaksi, runoilijaksikin, maailman parantajaksi, ennen kaikkea — tehdä suurtöitä omien hartiaini voimalla, niittää mainetta ja maailman kunniaa.

Nyt tiedän totuuden, joka aina on ollut. Nyt
voin rakastaa vastarakkautta vaatimatta. Maine
ja kunnia eivät minulle mitään merkitse.

Naimi — minä tahdon kirjoittaa sinun nimesi
koettaakseni vapiseeko käteni vielä, — Naimi —
minä tahdon lausua sen ääneen kuullakseni väräh-
tääkö ääneni.

Hän oli minulle kaikki, nyt ei hän ole minulle
mitään. Minä olen iloinen siitä, että Herra antoi
minulle uuden uskon, joka meidät eroittaa. En
voi riistää häntä kokonaan ajatuksistani, mutta
minä ajattelen häntä nyt niinkuin välikappaletta
Herran kädessä.

Ljufva syndiga dröm, som jag drömt i min själ, farväl!
Sköna boja, hvori jag var smidd som en träl, farväl!

Och min dröm var om kärlekens glädje och frid all tid!
Och jag sökte ett bröst att få hvila därvid all tid!

Gud är kärleken, blott vid hans hjärta är frid all tid!
Lycklig jag, om jag endast får hvila därvid all tid!

Minun on mahdoton käsittää, — että runoilija
voisi olla ilman uskontoa. Uskonto on runou-
den alku ja loppu. Ei mikään runoilija ole saa-
nut mitään suurta aikaan ilman uskontoa. Kaikki

maailman suurimmat runoteokset seisovat uskonnon pohjalla. Daavidin psalmit, Jeremian valitusvirret — koko raamattu — jumalan välittömän tai välillisen inspiratsioonin tuotteita.

Kristinusko on tyhjentyvätön; kuta syvemälle sen henkeen tungen, sitä selvemmin näen sen äärettömyyden. En ymmärrä, kuinka ne ihmiset voivat tulla toimeen, joilla ei ole mitään uskontoa lohduttamassa heitä heidän suruissansa.

Rukous ja usko sen voimaan on kuin esimakua tulevasta elämästä. Mahtanee olla äärettömän suloista kuolla rukous huulillaan: siirrymme pois aavistamaamme pyhään maahan, joka rukouksessa avaa ovensa meidän uskovalle, vavahtelevalle mielikuvituksellemme.

On hetkiä, jolloin meistä koko ihmiskunta on kurja ja alhainen. Sydän tuntuu tyhjältä ja sulkeutuu maailmalle. Mihin joutuisimme silloin ilman uskontoa?

Kun ajattelen entisiä ystäviäni, heidän elämänsä ja harrastuksiansa ja mihin he henkensä

kaiken toiminnan suuntaavat, en voi olla säälien ja surkutellen ajattelematta, kuinka turhaa ja toisarvoista se on.

»Hän on se kivi, joka nurkkakiveksi tullut on. Ja ei yhdessäkään toisessa ole autuutta; sillä ei myös ole muuta nimeä taivaan alla ihmisille annettu, jossa meidän pitää autuaaksi tuleman!»! Mikä varmuus, mikä horjumaton usko!

10.

Ulkomaailma oli Anterolle kuin hävinnyt ja unohtunut. Handolinin tapasi hän vaan ruokapöydässä, puhelikin joskus hänen kanssaan, mutta niinkuin jollekin, joka oli kuin jossain suuren tyhjyyden toisella puolen. Karoliina tuli välistä hänen luokseen ylös ja istui sukkaa kutoen, sill'aikaa kun hän luki ääneen raamattua, niitä paikkoja siitä, jotka olivat häntä erityisemmin koskettaneet. Mutta eivät hekään juuri mitään puhuneet, ymmärsivät nyt toisensa ilman. Joskus sanoi Karoliina: — »tuo paikka se minuakin niin miellytti.»

Silloin tällöin kävivät he lukkarin lesken ja hänen tyttärensä luona. Sielläkin luettiin raamatua. Ne pyysivät Anteroa lukemaan ja hän luki. Eivät koskaan osoittaneet he huomaavansa, mikä muutos hänessä oli tapahtunut. Mutta heidän tervehdyksensä ja hyvästinsä oli vieläkin herttaisempi kuin ennen ja niinkuin olisi hän ollut heihin kuuluva. Se teki hyvää Anterolle. Hänen

oli lepo ja viihdyttävä tunne katsella Emmaa hänen kangastuolinsa tai rukkinsa ääreen. Emma oli niin hiljainen ja ujo ja tyyni, mutta kuitenkin niin varma itsestään. Jos hän ei olisi ollut niin ujo ja suljettu, olisi Antero tahtonut puhua hänen kanssaan. Hän oli lukenut raamatun läpi eikä siinä näkynyt olevan hänelle mitään uutta, mutta yhtä kaikki hän tahtoi sitä kuunnella ja lakkasi työstään, kun oli tulossa paikka, jota hän ihaili... Jos sillä ei olisi ollut tuo synkkä ja ruma puku, olisi se ollut ulkonaisestikin yhtä kaunis kuin kuka muu tyttö tahansa, joita Antero oli nähnyt.

Joskus tuli Anterolle vielä entinen ahdistuksensa, salaperäinen kammo — että jos ei tämäkään kestä? Mutta hän tarttui taas raamattuun ja se vei hänet taas hänen uuteen maailmaansa ja hän unohti kaiken muun.

Ihmiset olivat kuin varjoja, tämä elämä oli jotain olematonta. Hänelle tuli silloin tällöin eteen kohtausta entisestä elämästä. Hän kuuli puhuttavan, näki toimittavan, mutta ne toimivat kuin haamut hänen ympärillään. Hän näki ihmisiä edessään, joita muisteli ennenkin nähneensä, mutta ei muistanut missä — hän näki itsensä niiden seurassa, mutta katseli itseään kuin vierasta.

Kuului kerran tuttu ääni alhaalta, hyvinkin tuttu, se läheni, askeleetkin olivat tutut, mutta kenen? Kenen ihmeen ääni se oli?

Se oli Lauri, hän tuli sisään parta huurussa, hartiat lumessa, päällään vaan keveät hiihtovaatteet.

— Terve mieheen! Viimeinkin sinut tapasin! Täällä se mies vaan ryyhöttää kuin tarhapöllö lahopötkkelössä. Huhhuh!

Hän täytti koko huoneen ulkoilmalla ja ulko-maailmalla. Kun oli potkaissut jalastaan pieksut, heittäytyi hän Anteron sänkyyn pitkäkseen. Antero huomasi heti, että hänellä oli jotain erikoista sydämmellään, ja niinkuin ei hänen sanatulvansa olisi pursunnut oikein luonnollisista lähteistä.

— Minä tulin hakemaan sinua meille. Siellä on tätä nykyä niin helvetin kuivaa ja ikävää, ett'ei siellä enää mitenkään jaksa. Mamma suree minun tähden ja Robertin tähden ja Hannan tähden, ja Naimi suree sulhastaan, sittenkun se meni. Ja Kaarina ei saa kouluansa alkuun ilman apua, mutta enhän minä — ja isäukko on hermostunut käräjistä, joiden pelkää tulevan ja joissa hänen silloin täytyy esiintyä tuomiokapitulin asiamiehenä, mutta ei tiedä, niinkuin tavallista, mille kannalle asettua — ja muutenkin on kaikki niin päin mentyyn, että hyi saakeli! Onko sinulla juotavaa?

Kun hän oli tyhjentänyt kaljakannun, jatkoi hän.

— Miks'et sinä ole itsestäsi mitään ilmoittanut? Tule nyt meille, sinun täytyy tulla meille! Muuten se menee aivan hiiteen kaikki. Mitä sinä täällä oikeastaan sitten toimitat?

Yhä selvemmin huomasi Antero, että Laurilla oli jotain erikoista sydämmellään.

— Mitä nyt sitten oikeastaan on tapahtunut? Mikä se on kuin on päin mäntyy?

— Kaikki! — Ollaan valmiita innostumaan ja puhumaan ja huutamaan ja panemaan vastaan, mutta kun kova tulee, niin pötkitään pakoon kuin jänikset tai sanotaan: enhän minä, enhän minä! Nyt se on meidän syy kaikki — sinun ja minun ja joidenkuiden muiden — me yllytimme, me teimme tyhmyyksiä — ylioppilasnuoriso kokonaisuudessaan ei ole muka koskaan ollut meidän takanamme, ei hyväksynyt, ei ottanut osaa... Vai ei? Menkööt helvettiin!

— Mitä sinä oikein —?

— No, ka, Thure kirjoittaa, että on käymässä puuha, että osakunnat kokouksissaan saataisiin tekemään meitä desavueeraavan päätöksen ja että ell’ei sitä tule, niin on vaara tarjona, että yliopisto suletaan. Se on muka aivan varma, että osakunnat hajotetaan ja asetetaan pedellit ja määrätään ylioppilaille univormut. Tuoss on! Lue!

Anteron lukiessa sanoi Lauri:

— Siellä ei ole kuin yksi ainoa oikea mies, Thure! Siinä on poikaa! Siinä on terästä siinä hennossa varressa.

— Minä aavistan, että tulee käymään niinkuin pelätään, sanoi Antero laskien kirjeen pöydälle. Sitä ei voida ainoastaan sanoa meidän syyksemme, mutta se todella onkin sitä; joskaan ei kokonaan, niin ainakin osaksi.

— Jaa, en tiedä. Olkoon miten tahansa, minä tein niinkuin parhaiten tunsin ja ymmärsin — enkä muuten välitä enää mistään! Mutta siitä

olen tyytyväinen, että sain antaa vallesmannille korvatillin ja sanoa: vet hut!

— Kuinka sinä sillä tavalla voit?

— Olikos hänen pakko minua koko illan pistellä, ja kun minä suutuin ja pyysin päästä hänen suosiollisesta huomiostaan, niin hän: »mikä luulet olevasi, yliopistosta pois potkittu, poliisivalvonnan alainen —?» — »Sinunko?» — »Minun juuri! Minun pitää antaa joka kuukausi raportti käytöksestäsi kuvernöörille!» — »Ja minä annan sinulle heti raportin ainetta — tuoss' on!» — ja silloin minä vedin häntä korvalle ja huusin: »vet hut!» — Olimme tietysti kaikki vähän humalassa rekiretkellä ja minä aika lailla, en muistakkaan kaikkea. — Miks'et sano mitään?

— Siks' ett'en oikein tiedä, mitä sanoa.

— Onko sinulla antaa minulle kuivaa paitaa?

— Tulitko hiihtäen koko matkan?

— Hiihtäen tulin.

— Kävitkö Ottolassa tullessasi?

— En, tulin toiselta puolen selkien. Kuinka niin?

— Ilman vaan.

Lauri loi häneen pitkän kysyvän katseen ja sitten hänen silmänsä rävähtivät. Hän puuhasi vähän aikaa vaatteidensa kanssa, muuttaen kuivaa ylleen. Kun hän oli valmis, oli hänen äänensä melkoista laimeampi ja käytöksensä vähemmin varma.

— Mikä kirja se on, jota luet?

- Raamattu se vaan ori.
- Vai niin, mitä sinä sitä luet?
- Luenhan vaan kerran sitäkin.

Hetken kuluttua sanoi Lauri:

— Niin, minä tulin todellakin sinua hake-
maan. Ruvettaisiin lukemaan yhdessä. En minä
osaa mitään yksin. Tuletko?

— En tiedä, ennenkun mietin.

— No, mieti sitten. Saanko sill'aikaa vähän
levähtää tässä — raukasee niin.

Lauri nukkui samassa, kun oli heittäytynyt
vuoteelle. Antero lähti ulos, otti suksensa ja
hiihti. Kun hän palasi illan hämyssä, nukkui
Lauri vielä.

Antero kirjoitti päiväkirjaansa: »Pelkäänkö
mennä Kontolaan ja tavata Naimia? En. Jos
minun uskoni johonkin kelpaa, niin täytyy sen
näyttää se kelpoisuutensa ei ainoastaan täällä
yksinäisessä erakkomajassani, vaan myöskin maail-
massa, ihmisten seassa. Kiusauksenkin edessä.
Näen, että Lauri minua tarvitsee ja ehkä tarvitse-
vat minua muutkin. Kenties on tässä jotain Ju-
malan tarkoitusta ja missäpä sitä ei liene.»

Kun Lauri heräsi, oli hän masentunut ja ala-
kuloinen.

— Voi sentään, sanoi hän. — Vai se siitä
tuli. On se raskasta kantaa, jos se oli kokonaan
meidän syymme.

Antero istui selin Lauriin hämärän kynttilän
ääressä. Toinen puoli huonetta oli melkein pimeä.

— Kun omat tekonsa tuomitsevat ihmisen, ei hänellä ole mitään mihin vedota, vaan täytyy hänen tyytyä omantuntonsa tuomioon.

— Kadutko siis?

— Minä olen jo aikoja sitten, ennenkun tiesinkään seurauksista, ollut selvillä siitä, että teko oli väärä — ainakin mitä minuun tulee.

— Mutta minä en kadu, en uhallakaan! Sillä eikö tekoa tuomita vaikuttimien mukaan eikä seurauksien? Emmekö tahtoneet oikeutta puolustaa ja vääryyttä vastustaa?

Lauri oli noussut ja seiso i Anteron edessä, pää kattoa hipoen.

— Oikeutta puolustaa, mutta väärää oikeutta ja väärällä tavalla.

— Väärällä tavalla, — sitä sinä aina . . .

Lauri heittäytyi takaisin vuoteeseen. Oltiin vaiti pitkän aikaa.

— Vai sinä tutkit raamatuita? Ja sinulla näkyy olevan koko joukko muitakin jumalisiä kirjoja . . .

— Ne ovat isävainajani vanhoja kirjoja.

— Ei sinusta vaan tulle pappi?

— Entäpä tulisikin.

— Papiksi taitaisi minunkin pitää ruveta.

— Ei se ole asia, josta tarvitsee pilkaton puhua.

— Eipä ei, — suo anteeksi! — Kuule, se Helander on sentään hyvä mies. Hän on ainoa, joka ei tavalla tai toisella ole pistellyt tai ilkkunut minua. Kun minä silloin, kun olin lyönyt

vallesmannia, palasin päissäni kotiin ja uuvuin tiepuoleen, niin otti hän ohi ajaessaan minut rekeensä ja vei kotiinsa yöksi ja hoiti maata eikä vähimmälläkään tavalla osoittanut mitään halveksimista. Muistatko, kun me otaksuimme, että hän se nyt meitä oikein ilkkuisi ja meidän vahingostamme riemuitseisi. Oikeastaan se oli se sen juhannussaarna sittenkin sangen paikallaan. Minä alan suvaita sitä miestä. Jos mieli olla oikea pappi, niin täytyy olla samalla pietisti — kaikki tai ei mitään. Olen vertaillut hänen saarnojaan isäukon saarnoihin. Se on paljasta pötyä, mitä ukko puhuu.

Ennenkun he aamulla astuivat suksilleen, istuivat he alhaalla salissa lähtökahvia juoden, mieli hilpeänä hyvästä säästä, joka lupasi hauskaa hiihtoretkeä. Silloin tuli virkahuoneeseen vanha nainen ja Handolin meni kysymään hänen asiaansa.

- Olisi kuollut kirjoitettava.
- Lapsiko vai aikainen?
- Lapsi.
- Milloin se kuoli?
- Eilen aamulla heti synnyttyään.
- Ehdittiinkö panna hätäkasteeseen?
- Taisihan tuossa vielä henki olla, kun Otto-herra risti.
- Kenen oli lapsi?

— Olipahan muutaman yksinäisen tytön —
sen Kontolan pappilan entisen piika Hetan.

— Onko isästä tietoa?

— Äitinsä tuon kyllä tietänee, vaan ei ole
minulle sanonut.

Lauri oli noussut ja mennyt ylös. Antero
kuuli hänen siellä kävelevän muutamia kiivaita
askelia ja heittäytyvän sänkyyn.

Kun hän hetken kuluttua meni ylös kamma-
riinsa, tapasi hän Laurin itkemästä kasvot seinään
päin, koko ruumis vavahdellen.

— Minä en tiennyt, kuinka oli asiat. Nyt
tiedän.

— Tiedätkö nyt myöskin, mitä sinun on teke-
minen?

— Tiedän.

11.

Oli kirkas talvinen päivä, kun Antero Kokkomäeltä sujutteli suksillaan sakastin peräitse Kontolan pappilaan. Hän oikasi haan läpi, siinä olevasta aukinaisesta veräjästä viepää latua, ja tuli aittojen solaitse ja huuruisten korkeiden koivujen alatse pihaan. Pihamaa oli lunta täynnä. Sinne oli lapioitu teitä, ihmeen somia, kauniita polkuja aittoihin, liitereihin, tuvan puolelle ja vanhaan pirttiin. Lumi kaareili kauniisti katoilla ja räystäillä. Koskesta nousi veden sauhu juuri niin korkealle, että aurinko kuontui paistamaan sen yli. Mikä rauhan maja, mikä puhtaus, kylmyys — sopuisuudessa hänen mielialansa kanssa. Ei näkynyt ainoatakaan elävää olentoa, talo oli kuin lumottu linna.

Kun suksensa olivat luistaneet vanhan tuvan eteen, asetti hän ne sen matalaa räystästä vastaan ja meni porstuaan. Siinä tuli häntä vastaan Hanna. Hänen silmänsä välähtivät. Minun tulostaniko se noin ilostui? Olisiko Karoliina hänelle kirjoittanut?

— Käykää toki sisään! Kaikki muut ovat laamannissa Naimin sulhasen nimipäivillä.

— Onko hän täällä?

— Ei, vaan ne muuten vain.

— Ehkä saan muuttaa täällä tuvassa kuivaa päälleni.

— Olkaa hyvä, mutta tulkaa sitten ylös.

Muutettuaan vaatteet meni Antero pytinkiin.

— Mutta minne Lauri jäi?

— Niin, tässä on teille häneltä kirje.

Hanna luki sen ja punastui ja pyyhki kyyneleen silmästään.

— Onko Hedda hyvinkin sairas? Kai hän on, koska Lauri kutsuu minut heti tulemaan... voi, voi...

Hanna alkoi heti laittaa lähtöään ja lähetti tuvan puolelle sanan, että hevonen valjastettaisiin.

Antero jäi yksin huoneihin harhailemaan. Hän tuli kansliaan ja katseli siellä ikivanhoja kirkonkirjoja arkiston hyllyllä. — Ne olivat nuo ainoat jäännökset ihmisistä, jotka olivat täällä eläneet ja kuolleet. Täällä ne syntyvät, sillä ennenkun ne tänne joutuvat, ei niitä ole olemassa. Vasta täällä ne kuolevat, sillä ell’ei niitä täällä kuolleiksi merkitä, ovat he vielä elävien kirjoissa. Täällä heidän syntinsä ja rikoksensa pysyvät muistossa vielä sittenkin, kun ne jo ovat sovitettut ja anteeksi annetut. Tuossa oven edessä, jossa on syvä lovi lattiassa, ovat sukupolvet seisoneet, siihen tulleet ja siitä kääntyneet. Tänne tulevat he tär-

keimmissä asioissaan, hengellisissä ja maallisissa. Mitä lohdutusta ja neuvoa saivat? Olisi sentään ihanaa voida olla oikea pappi...

Helander seisoi pihalla, puhellen jotain Hannan kanssa, joka laitteli rekeä. Hän tuli sisään ja tervehti Anteroa ystävällinen ilme kasvoillaan. He puhuivat sen semmoista ilmoista ja muista, sill'aikaa kun Helander selaili kirkonkirjoja ja merkitsi niihin jotain taskukirjastaan. Tuon tuostakin katsahti hän Anteroon kirjan yli niinkuin tarkastellen jotain. Vaan kun hän meni, pyysi hän käymään Honkaniemessä, syntymäsijoja katso-massa. Hän oli nähtävästi hänkin niinkuin Hannakin jotain kuullut. Antero kiitti ja sanoi tulevansa.

Ruustinna, rovasti, Kaarina ja Naimi ovat ilmaantuneet pihalle reen ympärille, jonka eteen renki juuri valjastaa hevosta. Hanna tulee samassa siihen ja siinä näyttään kysyttävän ja epäröitävän. Hanna tekee päättävän liikkeen ja nousee rekeeseen. Rovasti kohauttaa olkapäitään ja kääntyy pois.

Silloin ajaa Lauri pihaan. Hän ei siis ole malttanut odottaa. Vai onko Hedda ehkä kuollut? Siinä puuhataan vähän aikaa vielä ja sitten muutetaan Hannan tavarat Laurin rekeeseen. Lauri ja Hanna puhuvat vielä jotain ja sitten lähtee Hanna ajamaan. Muut tulevat sisään ja Antero kuulee Naimin tampusuurissa vaatteitaan riisuesssa sanovan:

— En minä ikinä olisi uskonut Heddasta semmoista.

— Kyllä minä olen sen tietänyt ja aina itsekseni sanonut, kuuluu ruustinna sanovan. — Se nyt oli kuitenkin hyvä, että Lauri tuli sieltä pois. Poika parka! Mikä pettymys hänelle!

Heidän äänessään ei tuntunut olevan mitään sääliä onnetonta tyttöä kohtaan. Tuolta kannaltako he ottivatkin asian? Eivätkö ehkä olisi tienneet kaikkea? Mutta oliko nyt kuitenkaan aika sääliä Lauria ja tuomita ihmistä, joka ehkä oli kuolemaisillaan?

— Ka, täällähän on vieraita!

He tulivat kaikki ojennetuin käsin Anteroa vastaan, mutta vaikuttivat hänestä oudoilta ja vierailta eivätkä ikäänkuin kestäneet sitä kirkasta valoa, joka heijasti sisään taivaalta ja hangilta. He olivat yht'äkkiä hänelle kuin jotain toista rotua, ihmisiä, joiden kanssa hänellä ei näyttänyt olevan mitään yhteistä. Täällä ne elävät mukavuudessa ja ylellisyydessä eivätkä pohjaltaan ajattele muuta kuin itseään ja omiaan — eivät muut kuin Hanna, joka ei enää kuulukaan heihin.

Enin tympäsi Anteroa se, että kaikki näyttivät hellittelevän ja säälivän Lauria, pitävän häntä kuin jonain marttyyrinä. Eikö hän ollut sanonut heille mitään? Mutta miks'ei hän ollut sitä tehnyt?

Heti päivällisen jälkeen meni Antero Laurin jälkeen vanhaan tupaan.

— No, ja kuinka on oikein asiat?

— Elä kysykään! En minä tiedä, kuinka tästä selviän.

— Onko siinä mitään muuta mahdollista kuin se yksi ja ainoa?

— Mutta kun sekin on mahdotonta. Hän ei tahtonut minusta mitään tietää, huusi vaan: »mene pois, mene pois!» — ensin niin kovasti kuin jaksoi, sitten pitkän aikaa puoleksi supattaen: »mene, mene — mene, mene» —

— Hän on nyt sairas ja kuumeessa.

— On siinä vielä muutakin . . .

— Ne eivät nähtävästi täällä tiedä, että lapsi on sinun.

— En tiedä, mitä he tietävät — en luule, että tietävät. Mutta kun saavat tietää, niin tulevat panemaan kaikin voimin vastaan, viimeiseen saakka, eikähän sitä sovi kummastella.

— Kuule, Lauri . . . sinun äänessäsi on jotain niinkuin toivoisit, että he sen tekevät.

— Anna minun olla rauhassa!

— Suo anteeksi.

— Elähän mene . . . elähän nyt suutu . . . elä edes sinä jätä minua. Taivahan tekijä, nyt hän siellä sairastaa ja hourailee ja ehkä kuolee! Se on minun syyni. En kirjoittanut hänelle, en mennyt hänen luokseen, mutta enhän tiennyt. Otto oli aikonut kirjoittaa, mutta hän oli kieltänyt. Lapsi kuoli varmaan hänen suruunsa ja katkeruuteensa. Ja sill'aikaa minä iloitsin ja nautin ja — palvelin isänmaata! Kaunis isänmaan puolustaja

ja maailman parantaja! Sylje minua silmille, Antero! Jos olet ystäväni, niin tee se!

— Lauri, nyt sinä liioittelet, teeskentelet.

— Hyvä, hyvä, se on minun syyni, mutta ei se ole vaan minun. Jos ne eivät olisi häntä lähettäneet pois ja minä olisin saanut hänet heti nähdä, niin ei olisi mitään kaikesta tästä tapahtunut. Sen minä vielä sanon heille eikä minun siis ole pakko välittää siitä, mitä he sanovat.

— Jos sinulla ei ole mikään muu estämässä kuin mitä ne sanovat ja ajattelevat, niin ei se todellakaan paljon merkitse.

— Onhan siinä muutakin, onhan siinä muuta-kin ...

— Ett'et rakasta Heddaa?

— Ja että rakastan Anettea.

He eivät puhuneet tästä asiasta eivätkä paljon muustakaan moneen päivään. Antero aikoi lähteä, mutta melkein rukoilevalla äänellä pyysi Lauri häntä jäämään.

— Eihän minulla ole täällä mitään tekemistä.

— Jää nyt kuitenkin.

Lauri kulki kuin horroksissa, itsestään erillään. Käveli kirkolle päin ja sillalle päin ja nähtiin pysähtelevän ja seisahtelevan. Silmät seisoivat hänellä päässä kuin pelästyneellä, tukka oli pörrollään. Antero koetti läheta häntä, mutta ei päässyt luo.

Muutamain päiväin perästä tuli Hannalta tieto, ett'ei Heddan henki enää ollut vaarassa, vaikka hän vielä olikin hyvin heikko.

Silloin se purkautui.

— Millainen minä olen, millainen pahantekijä minä olen! Minä toivoin hänen kuolevan.

Sitten huudahti hän:

— Mistä saan minä apua itseäni vastaan? Mistä saan minä?

— Siitä mistä minäkin olen saanut — jumalansanasta.

— Jumalansanasta? Mitenkä minä sen siitä saisin?

— Sillä tavalla kuin minäkin ja monet tuhannet ennen minua.

— Mutta millä tavalla sinä olet saanut?

— Tahdotko kuulla?

Ja sinä yönä kertoi Antero Laurille vanhan tuvan hämärässä viimeaikaiset taistelunsa ja ihmeelliset sisälliset tapaukset Korpivaarassa — ja kuinka hänelle oli siellä hänen isävainajansa raamatun avulla kaikki selvinnyt — ja kuinka hänestä oli tullut kokonaan uusi ihminen. Ja hän otti raamatun esille ja luki sieltä ne paikat, joista oli saanut lohdutusta ja jotka olivat hänelle uuden maailman avanneet.

— Tämä kaikki on kirjoitettu niinkuin minulle, ja se on myöskin kirjoitettu sinulle ja kaikille, jotka eivät omasta voimastansa mitään mahda, niinkuin ei kukaan mahda.

Lauri ei ollut mitään puhunut. Viimein hän virkkoi:

— Sinä puhut auttajasta, mutta mistä minä tiedän, että hän tahtoo minua auttaa?

— Hän auttaa jokaista, joka tahtoo tulla autetuksi.

Hetken päästä lisäsi Antero:

— Minä luulen, ett'ei tässä ole kuin yksi ainoa keino sinulla enemmän kuin on ollut minulla-kaan: lakkaa ajattelemasta itseäsi ja omaa onneasi ja anna rakkauden lähimmäiseesi ja velvollisuutesi muita kohtaan johtaa itseäsi kaikessa. Se on ainoa keino, se on kaiken salaisuus, kaiken avain.

— Sinä sanot sen niin varmasti, niin iskien, mutta kun minä en voi. Mitenkä minä voin, kun en voi?

— Jumala on sinua auttava.

— Jumala on auttava, matki Lauri taas.

Siihen loppui puhe sillä kertaa. He sammuttivat kynttilän ja panivat levolle. Lauri kuului heittelehtävän vuoteessaan. Ei Anterokaan saanut unta. Keskellä yötä näki hän toverinsa nousevan, sytyttävän, istuutuvan pöydän päähän, istuvan siinä pitkän aikaa pää käsien varassa. Sitten veti hän raamatun eteensä ja avasi sen. Siitä, mistä se oli auvennut, alkoi hän sitä lukea. Ja kun Antero jonkun aikaa nukuttuaan heräsi, istui Lauri vielä samalla sijallaan. Kynttilä oli palanut melkein jalkaansa. Aamu jo sarasti ikkunasta.

12.

Päivät päästänsä — ainoastaan ruoka-ajoiaksi muiden seuraan ilmaantuen — istuvat Antero ja Lauri vanhassa tuvassa kukin omassa päässään pöytää, lukien raamattua. Lauri nousee ja menee, viipyy poissa, mutta tulee sitten taas. Eräänä aamuna hän virkkaa:

— Kyllä se niin on, niin se on. Se on kaikki, mutta muu ei ole mitään. Uudesta on kaikki alotettava, uusi perustus elämälle pantava. Se mikä ei ole tästä, se on pahasta. Minä tunnen ja aavistan sen, mutta en voi sitä vielä ymmärtää.

— Ei sitä tarvitsekaan ymmärtää, en minäkään oikeastaan järjelläni mitään ymmärrä.

— Se selvisi minulle yht'äkkiä sinä yönä kuin sinä nukuit ja minä valvoin, puhuu Lauri loistavin silmin. Mutta kuinka voi semmoinen muutos sittenkään niin yht'äkkiä tapahtua?

— Ehk'ei se tapahtunutkaan niin yht'äkkiä kuin luulet. Ehkä se oli sinussa niinkuin minussa-

kin valmistunut vuosikausia. Minussa oli aina semmoinen tyhjiys ja kuin hengen ahdistus.

Lauri miettii.

— Ainakin minä silloin, kun solvasin heitä saarnastuolista, jo kuulin, niinkuin olisi joku ääni kuiskannut: »nyt sinä puhut vastoin vakuutustasi, sinä et oikeastaan ajattele niinkuin nyt siinä puhut.» Se ääni tuli samalla myöskin kuin heidän äänettömiltä huuliltaan alhaalla kirkossa. Minä koetin olla sitä kuulematta ja pauhasin edelleen, mutta silloin sanoi taas ääni: »olet sinäkin saarnamies, petät sen, jolle olet uskollisuutta luvannut.» Silloin minä sekaannuin. Minä luulin näkeväni hänet kirkon perällä oven suussa kaukana muiden takana enkä tiedä vielääkään, vaikka olisi ollutkin, vaikk'en minä tiennyt. Ja kun minä nyt ajattelen, niin on se asia minua kaiken aikaa painanut ja vaivannut. Helsingissä tuli minulle siitä välistä semmoinen hätä ja ahdistus, että en ollenkaan tiennyt kuinka . . . ja varsinkin silloin aina, kun kuulin niiden siellä seinän takana veisaa-
van ja lukevan . . . Minun pitäisi kirjoittaa ja kiittää ja pyytää anteeksi, olisi jo kauvan sitten pitänyt tehdä.

— Kyllä he ovat sen jo aikoja sitten anteeksi antaneet.

Laurin silmät säteilivät, hänen poskillaan oli melkein hehkuva puna:

— Jumala, vapahtaja, lunastaja — pelastus, sovitus, iankaikkinen elämä! Kuinka suurta ja kummallista, melkein pääätäni huimaa!

— Niin se tekeekin.

Lauri käveli edestakaisin lattialla, pysähtyi Anteron eteen: — Mutta olenko minä, oletko sinä — me olemme siis heränneitä? Minä tar-koitan, sitäkö se on mitä he ovat, jota mekin olemme?

— Sitä se on, mutta sillä eroituksella vaan, että kun me vasta olemme oppipoikia, tuskin sitäkään, he ovat jo mestareita itsensä tuntemisessa ja itsensä hillitsemisessä ja omantuntonsa tottelemisessa ja sen käskyjen toteuttamisessa — ne ovat vanhoja ja viisaita ja kokeneita ne ukot.

— Mutta meidän täytyy saada tietää lisää, oppia lisää. Minun täytyy saada puhutella Paa-voa ja Helanderia. — Kuule, kuinka on mahdollista, että minä olen voinut heitä vainota ja pane-tella? Kuinka olen voinut semmoisessa pimey-dessä elää? Mutta siinähan ne elävät vielä kaikki muutkin meikäläiset paitse Hanna, heillä ei ole aavistustakaan, papalla, mammalla ja tyttöillä. Miks'emme heti puhu siitä heille? Sano, luu-letko, että hekin tulevat saamaan sen valon, jonka mekin olemme saaneet?

— Minä luulen, että sen, minkä Jumala nyt on antanut meille, sen on hän kerran antava kai-kille, koko maailmalle. Mutta meidän täytyy vielä kauvan työskennellä itsemme kanssa, ennenkun kelpaamme työskentelemään muiden kanssa.

— Niin, niin . . .

Mutta seuraavana päivänä oli Lauri alakuloinen, epätoivoinen:

— Ei se käy, ei se käy. Ei siinä anteeksiannot ja lunastukset auta, kun ei itse voi mitään, ei rah-
tuakaan. Minä olen sama, sama kuin ennen. En
tule koskaan saamaan anteeksi. Kun minä tah-
don ajatella Heddaa, niin ajattelen minä Anettea.
Jos pääsen hänestä päivällä, niin tulee hän eteeni
yöllä. Ja se on minulle mieluista, suloista. En
ole päässyt vielä alkuunkaan kieltäymyksen tiellä.

— Ja minä sanon, että se on ainoa alku
juuri se.

— Voitko sinä rukoilla?

— Voin.

— Minä en voi.

Hetken päästä huokasi Lauri:

— Hohhoi, minä luulin jo olevani niin likellä,
näkeväni sen tuossa edessäni — ja saattaa kaikki
muutkin samasta autuudesta osallisiksi.

— Luehan koetteeksi tuo paikka, sanoi Antero
ja siirsi hänen eteensä avatun raamatun, Tiituk-
sen kolmannen luvun ja osoitti sormellaan sen
kolmatta värssyä.

»Mutta sittenkun Jumalan, meidän Vapahta-
jamme hyvyys ja hänen rakkautensa ihmisiä koh-
taan ilmestyi, niin vapahti hän meidät, ei van-
hurskauden töiden tähden, joita me tehneet
olimme, vaan hänen laupeutensa kautta hän mei-
dät autuaaksi teki, uuden syntymisen peson ja
pyhän hengen uudistuksen kautta, jonka hän mei-

dän päällemme Jeesuksen Kristuksen meidän Vapahtajamme kautta runsaasti vuodattanut on, että me hänen armonsa kautta vanhurskaiksi tulisimme ja iankaikkisen elämän perillisiksi toivon jälkeen.»

— Täällä on hyvä paikka parantamisesta, sanoi Antero hetken kuluttua.

— Mikä kirja se on?

— »Arndtin totinen kristillisyys.» Luenko?

— Lue. Tuntuu niin paljon varmemmalta ja selvemmältä, kun sen kuulee.

Antero luki:

»Ei ole ainoastaan se parannusta, että heitämme hyvästimme törkeille ulkonaisille synneille ja niistä luovumme, vaan että tutkiskelemme itseämme ja parannamme sydämemme sisimmän ja käännyimme itserakkaudestamme Jumalan rakkauteen, maailmasta ja kaikista maallisista haluista hengelliseen ja taivaalliseen elämään, ja pyrimme uskon kautta osallisiksi Kristuksen ansiosta. Siitä seuraa, että ihmisen tulee kieltää itsensä, se on: murtaa oma tahtonsa ja aivan kokonaan antautua Jumalan haltuun, ei rakastaa itseään, vaan pitää itseään arvottomimpana ja kurjimpana ihmisenä, ylenkatsoa maailma ja kaikki sen kunnia ja ihanuus, ei pitää minäkään omaa viisauttaan ja kykyään, vaan turvautua ainoastaan Jumalaan ja vihata omaa elämänsä, se on: kuolettaa lihalliset himonsa ja halunsa, ylpeytensä, ahneutensa, vihansa ja kateutensa, ei miellytellä omaa itseään, vaan pitää omia

tekojaan mitättöminä, ei ylistää itseään mistään, ei lukea itselleen ansioksi mitään, vaan vihata itseänsä, kuolla maailmasta, se on: silmien halusta, lihan himosta ja ylpeästä elämästä ja olla maailmalle ristiinnaulittu. Se on se oikea parannus ja lihan kuolettaminen, jota paitse ei kukaan voi olla Kristuksen opetuslapsi; se on se oikea kääntyminen maailmasta ja meistä itsestämme Jumalan tykö, jota paitse ei kukaan voi saada syntien anteeksi antamusta ja autuaaksi tulla.» — Siinä se on. — Tässä on viittaus raamatunlauseeseen ensimmäisen Galathalais-epistolan toinen luku kahdeskymmenes . . .»

Lauri etsi sen ja luki:

— »Minä olen Kristuksen kanssa ristiinnaulittu. Mutta minä elän, en silleen minä, vaan Kristus elää minussa . . .»

He istuivat ja miettivät, syventyivät taas kukin omaan kirjaansa.

Kuului askeleita porstuasta ja ovi avautui: Pää pistäytyi sisään ja veitikkamainen ääni kysyi:

— Saako tulla sisään, te viisaat ja vanhat?

— Tulkaa vaan.

Naimi ja Kaarina tulivat sisään, saalit hartioilla ja ompelukset mukana.

— Mitä te täällä oikein toimitatte — yötä päivää?

— Tällä kertaa me luemme, sanoi Lauri.

— Mitä te luette? Kalevalaako?

— Ei Kalevalaa.

- Snellmannin kirjoituksiako?
- Emme.
- Ette niitäkään, no, mutta mitäs sitten?
- Raamattua.
- Ohoo . . .

Nyt vasta huomasi Naimi, minkä Kaarina jo heti oli huomannut, että he olivat totisia ja juh-
lallisia.

- Häiritsemmekö ehkä?
- Ette suinkaan. Käykää istumaan. Saa tätä muutkin kuulla.

Lauri luki. Antero seurasi ilmeitä tyttöjen kasvoilla. He katsoivat ensin vähän hämmästyneinä toisiinsa ja sitten heihin, ikäänkuin kysyen: tahtovatko he tehdä meistä jotain pilaa? Naimi aikoi sanoa jotain, mutta tarttui sitten työhönsä. Hetken päästä hän lakkasi ompelemasta ja jäi istumaan kädet helmassa. Kaarina kutoi sukkaa, päättään nostamatta, kasvoilla teennäinen hymy.

Kun Lauri hetkeksi keskeytti, lehteä kääntäen, sanoi Naimi:

- Ai, minulta unohtui sormustin — ja meni.
- Eikö sinultakin, Kaarina, jotain unohtunut?
- Ei.
- Luenko vielä?
- Niin, lue vaan. — Kaarina koetti tehdä äänensä ystävälliseksi ja myötätuntoiseksi. Mutta kun luku oli loppunut, nousi hänkin ja meni, mitään virkkamatta.

Naimi ja ruustinna olivat puhumassa siitä, mitä oli tapahtunut tuvassa.

— Mikä se oli se kirja, jota ne lukivat?

— Minä luulen, että se oli »Arndtin kristillisuus.»

— Herra jumala, mutta sehän on niiden heränneiden kirjoja! huudahti ruustinna. — No, se nyt vielä puuttuisi, että niistäkin tulisi . . . Onko se nyt heihinkin tarttunut . . . ja vielä tartuttavat teihinkin . . . se nyt vielä puuttuisi . . .

Seuraavana sunnuntaina istuivat ruustinna ja tytöt lukien salissa, kun Lauri ja Antero tulivat kirkosta.

— Mitä piditte saarnasta? kysyi ruustinna hiukan pisteliäästi.

— Se oli hyvä saarna niinkuin kaikki Helanderin saarnat, olisitte saaneet tekin olla sitä kuulemassa.

— Hän kai taaskin parjasi meitä ja ylisti heränneitään taivaaseen.

— Hän puhui armonjärjestyksestä ja käsitteli kysymystä siitä, kuinka ihminen voi autuaaksi tulla.

Kaarina kohotti vähän päätään kirjastaan. Ruustinna ja Naimi tuijottivat itsepintaisesti kirjoihinsa, mutta eivät näyttäneet lukevan.

— Minusta näyttää siltä kuin olisi heränneitten luku yhä lisääntymässä, tuskin muita enää näkeekään kirkossa, sanoi Antero.

— Niin, valitettavasti, sanoi ruustinna.

Illan hämärissä, kun Antero ja Lauri tulivat ulos tuvastaan, tapasivat he pihalla Naimin ja Kaarinan.

— Minne olette menossa? kysyi Lauri.

— Laamanniin . . . tulkaa tekin mukaan, sinne tulee muitakin vieraita . . . pidetään hauskaa!

— Mitä niin?

— Hauskaa, lauletaan ja soitetaan ja tanssitaan!

— Me menemme Honkaniemeen.

— Paljon hauskuutta!

Naimi pyörähti kantapäillään, mutta sitten hän käännähti kiivaasti ja huusi mennessään:

— Hyi, kuinka te olette ikäviä, niin, kerrasaan sietämättömiä!

13.

Helander otti heidät ystävällisesti ja tyynesti vastaan, ei näyttänyt ihastuvan, mutta ei hämmästyvänkään. Ei ollut kasvoilla kysymystä, jota tulijat olivat odottaneet: »kuinka on tämä selitettävä?»

— Vieraat käyvät istumaan.

Honkaniemen pappilassa ei ollut herrasväen puolta eikä pirtin puolta, ainoastaan kaksi tupaa, porstua välissä. Porstuan pohjassa oli kaksi kammaria. Toisessa tuvassa asuivat palvelijat, toisessa isäntäväki. Se tupa, johon vieraat vietiin, oli sisustettu kuin tavallinen talonpojan tupa. Ei mitään sohvia eikä topatuita tuoleja. Takassa paloi pystyvalkea ja sen ääressä istui talon emäntä kirjaa lukien. Tervehdittyään vetäytyi hän kammariin, jonne pirtistä vei ovi. He asettuivat takan eteen jakkaroille.

Ei päästy puheen alkuun, ennenkun Lauri pitemmittä valmistuksitta virkkoi:

— Meidän täytyi tulla teitä kiittämään tänpäiväisestä saarnastanne, sillä se oli mainio saarna.

Helander hymähti vähän, hiukan väkinäisesti vielä, mutta sanoi sitten avonaisesti, ikäänkuin tempautuen pois jostain, jolle ei tahtonut antaa valtaa:

— Täytyy sanoakseni, että tämä tunnustus tulee aivan odottamatta, mutta että se minua suuresti ilahuttaa.

— Ja sitten täytyy minun pyytää anteeksi vielä toistakin asiaa: että olen teitä yleensä väärin tuominnut — ja varsinkin mitä sanoin viime kesänä saarnastuolista.

— No, sehän on ihmeellistä.

Helander oli tullut liikutetuksi, mutta koetti peittää sitä hämillisellä naurahduksella. Hän räpytti silmiään, niinkuin olisivat ne olleet kyyneilyssä, ja riensi askaroimaan takkatulen kanssa.

— Silloin suututti minua se, mitä meistä sanoitte, ja minä melkein vihasin teitä, mutta nyt olen tullut huomaamaan, että te olitte oikeassa ja me väärässä.

— Samaa tahdon minäkin saada sanotuksi, sanoi Antero.

— Laurissa on mahtanut — minä sanon nyt Lauriksi —

— Niin, sanokaa vaan . . . sano vaan.

— Laurissa on mahtanut tapahtua suuri muutos, sittenkun viimeksi tapasimme toisemme.

— Ainakin minä toivoisin niin —

— Niin, mitä siihen minun juhannussaarnaani tulee, niin olen monesti jo pahoitellut sen muotoa, vaikka pysynkin niissä mielipiteissä, joita silloin lausuin. Eihän pitäisi ahdistaa eikä ketään tuomita eikä käydä toisten kimppuun. Minä luulen, että se kaikki monen muun kiusautumisen ohessa tuli siitäkin, että näin Laurin silloin tanssivan kirkonmäellä. Minä ajattelin kauhulla, että kun papinpojatkin semmoista esimerkkiä näyttävät, niin mitä tästä tuleekaan? Mutta ei minun kuitenkaan olisi pitänyt setä rovastia loukata sillä tavalla kuin se tapahtui. Mutta en muistanut käskyä: »elkää tuomitko, ett'ei teitä tuomittaisi.»

— Tahdon kiittää vielä siitäkin, ett'ei minua täällä viime kerralla tuomittu, vaan kohdeltiin rakkaudella ja suvaitsevaisuudella.

— Tuleepa nyt kiitoksia oikein turkin hihasta! Mutta jos saan sanoa totuuden, niin oli minulla kyllä suuri halu lukea lakia Laurille, vaan muistin toki, että jotain samallaista oli minullekin kerran tapahtunut. Olin silloin häviölle joutuva, renttui-leva ylioppilas. Melkein samallaisessa tilassa kuin minä näin Laurin, tapasi minut tiepuolella istumassa maisteri Hagmannin isä. Hän pysähtyi kohdalleni, katseli minua kauvan maantiellä ja kysyi siten lempeästi ja hellästi: »minnekähän joutuisit miesparka, jos tuossa tilassa kuolisit?» En saanut mitään vastatuksi, sillä en ollut asiaa koskaan ajatellut, mutta silloin se välähti mieleeni, iski kuin salama.

— Miks'et tehnyt minulle samaa kysymystä?

— En tehnyt sitä siksi, että olin varma, että olit itse sen tekevä, kun aika joutui.

— Meistä täytyy tulla ystäviä, Helander! Neuvo meitä, meidän täytyy saada sinulta oppia. Tahtoisin saada kuulla enemmän Jumalasta. Osoita minulle tie hänen tykönsä!

— Tie on helposti neuvottu, mutta vaikeasti kulettu.

— Niin on, se on totta se.

— Se tie neuvoo lopulta itse parhaiten itsensä, kun vaan kerran antautuu sitä kulkemaan. Yksi on kuitenkin tarpeellinen, että tahtoo pyrkiä sille tielle, ja se pyrkimys näkyy Laurillakin olevan.

— Anna minulle kirjojasi. Minulla on semmoinen jano ja sisällinen tyhjyys, että tuntuu kuin en koskaan saisi sitä sammutetuksi.

— Toivotaan, ett'ei se jano koskaan sammuisi.

— Mutta kuinka saat itsessäsi toteutetuksi sen, minkä tiedät oikean olevan.

— Kuinkako saan? Enhän minä saakaan. Enhän minä ole päässyt vielä mihinkään muuhun tulokseen kuin siihen, että vaivoin saan itsessäni pidetyksi vireillä tiedon siitä, ett'en ole oikealla tiellä, ett'en luule kulkevani oikeassa, silloinkun kulen väärässä. Se täytyy ainakin minulle vielä riittää. Ja näkyy sen täytyvän riittää niillekin, jotka ovat minua paljoa edempänä, Paavollekin. Sen miehen luona täytyisi teidän käydä. Hän on ihmeellinen mies neuvomaan.

— Minä tiedän sen, sanoi Antero.

He joutuivat puhumaan Paavosta ja mitä Antero oli kuullut hänen puhuvan Ilpolassa ja mitä hänestä oli siellä kerrottu. Ja sitten puhuivat he omasta heräyksestään ja kuinka epäilykset heissä heidän entisestä elämästään olivat ensin syntyneet matkalla Helsingistä ja miten he väärillä keinoilla olivat erehtyneet oikeaa asiaa ajamaan, ja kaikki perustus heidän altaan oli temmattu pois.

— Piti vielä kysyäni, sanoi Antero lopuksi, mihin te tuossa juhannussaarnassanne perustitte ankan tuomionne Snellmannista ja hänen herätystyöstään?

— Minä kiivastun niin helposti ja menen johtopäätöksissäni usein liiallisuuksiin. Oikeastaan tarkoitin minä sitä, ett'ei siitä asiasta saa tehdä mitään kaikkea autuuttavaa asiaa, niinkuin siitä nyt niin monet tekevät. Kaiken parantamisen ja kohottamisen ja vapauttamisen täytyy lähteä sisästäpäin. Ennenkun kansallisen herätyksen aate voidaan toteuttaa, sen siemen oikeaan maahan kylvää, niin on maa muokattava hengellisen herätyksen kautta.

— Ensin siis Paavo Ruotsalainen ja sitten vasta Johan Vilhelm Snellman?

— Juuri niin, tai jotain siihen suuntaan.

— Silläkö tavalla! huudahti Antero, niinkuin olisi joku paino pudonnut hänen hartioiltaan. — Mutta sittenhän ei — ja hän aikoi sanoa, että

sittenhän hän ei oikeastaan ollut jättänytkään entistä aatettaan, ei tullutkaan kokonaan uskottomaksi entisyydelleen. Joskaan hän ei suoranaisesti tulisikaan toimimaan sen hyväksi, niin hän sitä kuitenkin voisi välillisesti edistää.

Helander puhui edelleen:

— Mitä muuten tulee tähän Suomen kansan vapauttamiseen sen vuosisataisista kahleista ja ikeistä, niin näyttää minusta siltä kuin olisi Herralla ehkä ollut omat tarkoituksensa sillä, että hän on pitänyt sitä riippuvaisuuden, köyhyyden ja puutteen puristimessa.

— Niinkuin minuakin, ajatteli Antero.

— Hän on meitä kasvattanut vähän niinkuin Israelin kansaa ennen muinoin. Herra ennen kaikkea kuritti sitä ja teki siitä pelon ja vihan koulussa sen, mikä siitä tuli: hänen valittu kansansa, joka viimein synnytti keskuudestaan maailman vapahtajan. Jos sen selästä olisi ies ja ruoska kesken otettu ja jos sitä ei uudelleen ja aina uudelleen olisi korpeen ajettu, ei se luultavasti koskaan olisi kasvanut kelvolliseksi luvattuun maahan tulemaan. Niinpiankun sen ohjaksia vähänkään helpotettiin, napisi se ja teki kapinan. Mekin olemme vähän niinkuin tällä tavalla tulleet siksi vähäksi, mitä olemme. Mutta meissä on vielä paljon parannettavaa ja korjattavaa, sekä kussakin itsessämme että kansassa kokonaisuudessaan. Tätä kansaa kyllä tätä nykyä kehutaan ja ihannellaan, ylistetään sekä juhlapuheissa että

juhlarunoissa, se on muka lainkuuliaisin, uskonnollisin, rehellisin kansa maailmassa. Mutta jos tarkastamme kansaa kokonaisuudessaan, Jumalan sanan ja sen vaatimusten valossa, niin ei se ole parempi kuin kukaan meistä yksityisistäkään. Ja meissä ei liene isosti kehumisen varaa. Käymme tarkastamaan, niin tuskinpa tervettä paikkaa löydämme. Kesken on meillä vielä koulu ja kesken se on vielä Suomen kansallakin.

— Ei ole teillä hyvää käsitystä meistä ihmisparoista, sanoi Antero huoaten ja naurahtaen.

Helander innostui, hurmautui omista sanoistaan:

— No, mutta minkä arvoisia me nyt sitten oikein olemme! Kun ajattelee, mitä mielestään paraskin ihminen, joka ei ole mikään pahantekijä eikä rosvo eikä ryöväri, vaan kulkee kaikkien rehellisten ihmisten kirjoissa, yhtenä ainoana hetkenä voi ajatella ja tuntea, mitä rikoksia, konnamaisuuksia hän voi melkein itsensä tietämättä miettiä — hän voi ajatuksissaan murhata, varastaa, ahneudesta, haureudesta ja semmoisista puhumattakaan, jotka hänen sisästään nousevat kuin rikkaruohot maasta — niin, niin minä kysyn vaan, eikö tuommoinen maa muokkaamista ja ojittamista ja kitkemistä tarvitse, ennenkun siihen voidaan ruveta siemeniä kylvämään? Onko semmoisen aika ja oikeus ajatella hedelmien kokoamista ja niiden suuhunsa pistämistä? Eipä totisesti.

— Jaa, se on oikein, mitä sanot, että ihminen voi ajatuksissaan tehdä mitä suurimpia rikoksia, toivotella mitä kauheimpia asioita, sanoi Lauri. Mutta millä tavalla voi hän siitä päästä?

— Minulla ei ainakaan ole ollut muuta keinoa päästäkseni toteuttamaan sitä, mitä katson oikeaksi, kuin koettaa hetipaikalla, viivyttelemättä, kun huomaan jotain rikkoneeni, rientää sitä sovittamaan ja parantamaan. Pahalta on nujerrettava niska kohta, kun se päätään nostaa, sen ei saa antaa henkeäkään vetää, se on siihen paikkaansa kuristettava, tänään jo, sillä huomenna se jo voi olla myöhäistä. Kun näin tottuu ja pakoittaa itsensä parempia impulssejaan seuraamaan, niin jää niistä jonkunlainen tottumus jällelle. Ehtii ainakin saamaan itsessään jotain hyvää aikaan.

— Saanko puhua kanssasi erästä asiastani? Eli ei, parempi, ett' en puhu, vaan teen. Minun täytyy nyt heti tehdä se! Tuletko, Antero, vai jäätkö vielä tänne?

Helander oli yhtä vähän hämmästynyt heidän yht'äkkisestä lähdöstään kuin äsken heidän odottamattomasta tulostaan.

He kulkivat ripein askelin kovaan polkeentunutta talvista tietä.

— Mitä aiot? kysyi Antero.

Eikö lie Lauri kuullut vai eikö liene tahtonut vastata.

Naimi ja Kaarina tulivat heitä vastaan tiellä.

— Oliko teidän hauska laamannissa? kysyi Antero, veltosti, vastausta odottamatta, muun sanomisen puutteessa.

— Ei ollut, vastasi Kaarina.

— Ei nyt ole enää missään hauska, sanoi Naimi tyytymättömästi.

— Eikö? Miksi?

— Kun tekin olette niin kummallisia. Mikä teidän oikein on?

— Meidän on se, sanoi Lauri pysähtyen ja jällelleen kääntyen, että kaikki se, mitä olemme tähän saakka tehneet ja touhunneet ja hommanneet ja harrastaneet ja ajatelleet ja tunteneet, on ollut erehdystä ja vääryyttä ja sokeutta ja huluutta ja pimeyttä ja . . . ja jos emme muutu uusiksi ihmisiksi, niin olemme hukassa.

— Kuinka kaikki vääryyttä? tiukkasi Naimi.

— Sinä kysyt, mutta et luultavasti kuitenkaan vastauksesta sen enempää välittäisi.

— Mistä sinä sen tiedät, Lauri? sanoi Kaarina.

— Puhumme siitä joskus toiste.

— Puhutaan nyt heti, mennään teidän tupaanne, me juuri sitä varten lähdimme teitä vastaan.

— Ei se puhumalla . . . ja minun täytyy nyt ensin tavata äitiä.

Ruustinna istui yönuttusillaan omassa huoneessaan, lukien heikosti valaisevan, varjostetun kynttilän ääressä, joka jätti katon ja seinät

pimeiksi, mutta sitä enemmän kirkasti valkosen myssyn ympäröimiä kasvoja.

— Lauri? Sinäkö?

Hän näytti ilostuvan, loi lasiensa yli häneen ystävällisen katseen, hakien pimeästä hänen kasvojaan.

— No, missäs olet ollut? — Lauri näki ja ymmärsi, mikä se oli, joka äitiä ilahutti, mikä se oli, joka sai hänen ääneensä niin hellän soinnun ja hänen katseeseensa niin ystävällisen ilmeen: se, että hän oli tullut tänne, hänen luoksensa, sen jälkeen kun ei moneen päivään ollut hänen kanssaan sanaa vaihtanut, ei antanut vastakaikua hänen hellyydelleen. Säälin tunne herahti hänen rinnassaan, hän epäröi hetken, pelästyi heikkouttaan, jos viipyisi, ja syöksi suustaan, kääntyen samassa menemään:

— Minä tulin vaan sanomaan, että Heddan lapsi oli myöskin minun, mutta että minä —

Hän oli miettinyt sen valmiiksi ja aikonut sanoa: mutta että minä kyllä aion hänet naida . . . vaan ei saanutkaan sitä tehdyksi.

— Lauri! — kuului äidin huoneesta. Siinä ei ollut moitetta eikä suuttumusta, se oli avuttoman, takaa päin säikähdetyn, satutetun hätähuuto. — Lauri, kuule! . . . Lauri kuuli sen vielä toisen kerran pimeän salin läpi, pimeään porstuaan, jonne oli paennut, ja näki äidin tulevan kynttilänsä kanssa. Hän riensi ulos ja pihan yli tuvan ovelle. Äiti seisoi nyt porstuan ovesta, kynttilä kädessä

ja kutsui vielä kerran häntä nimeltään, sulki sitten oven ja kynttilä kulki huojuen takaisin saliin ja sieltä rovastin kammariin.

— Mitä tarvitsi minun sillä tavalla? vaikeroi Lauri lattiaa kävellen. Mitä tarvitsi minun ollenkaan? En minä tiedä, en minä sittenkään tiedä, mikä tässä on oikein.

14.

Ruustinna ja rovasti istuivat viime aikoina yhä enemmän kahden kesken. Ei saatu enää aikaan mitään yhteistä keskustelua ateriain jälkeen eikä niiden aikanakaan. Lauri ja Antero oleskelivat tuvassaan. Hanna oli vielä Heddaa hoitamassa. Naimi oli enimmäkseen laamannissa. Kaarina istui yksin tyttöjen huoneessa, silloinkun ei puuhannut taloudessa.

Oli asioita, joista ei kenenkään tehnyt mieli puhua, mutta jotka kuitenkin olivat kaikkien mielessä.

Melkein joka ilta nähtiin Laurin ja Anteron lähtevän Honkaniemeen ja viipyvän siellä. Helander saattoi heitä usein portille saakka, jossa seisottiin ja juteltiin. Toisin illoin pistäytyi Helander heidän luokseen vanhaan pirttiin, välistä mukanaan joku körttipukuinen talonpoika.

Laurin tunnustuksesta ei oltu sanaakaan puhuttu. Äiti oli ollut koko seuraavan päivän sairas. Kun hän parani, oli hän niinkuin ennen-

kin, ei vaan enää koettanut koettamalla olla niin ystävällinen kuin ennen. Lauri ei tiennyt, mitä hän siitä ajatteli ja mitä isä. Tytöille he eivät nähtävästi olleet mitään puhuneet, aikoivat kai pitää kaikki salassa. Eikä Laurilla enää ollut rohkeutta sanoa sitä, mitä oikeastaan oli aikonut: että hänen aikomuksensa oli naida Hedda.

Ruustinna ja rovasti istuivat taas kahden kesken ruokasalin ikkunassa kumpikin keinutuolessaan, jotka olivat asetetut vastapäätä toisiaan, välillä ompelupöytä. Rovasti tupakoi ja luki vanhoja Saimoja, hänen takanaan kävi verkkasta taitiaan vanha Könnin kello.

— Ei tule enää se Saimakaan. Vaan eivätpä tuota enää kaivannekaan muut kuin minä — ainakaan tässä talossa. Siihen hupeni sekin innostus ja tuli toinen touhu sijaan. Pian nykyajan nuoret ihanteita vaihtavat. Miten kauvan puhaltanee nyt tämä tuuli.

Ruustinna räpäytti silmiään vähän, mutta ei vastannut.

Tuvan eteen ajoi reslareki. Siitä nousi koirankarvalakkinen mies.

— Eikö se ole taas se Rajalainen? virkkoi ruustinna.

— Ne ovat tuossa univormussaan niin yhden näköisiä, että niitä on mahdoton toisistaan tuntea, jos ei kasvoja näe, ja vaikea se on välistä sittenkin. Ilmekin on kaikilla yhtäläinen. Se sama alkaa jo näkyä Laurin ja Hagmannin kasvoilla. Se on nyt kai sitä »jumalallista» kirkastusta.

— En minä sinun sijassasi heitä pilkkaisi, vaan menisin puhumaan heidän kanssaan, sanoi ruustinna hiukan paheksuen.

— Mitä auttaa puhuminen . . .

— Jotain nyt kuitenkin pitäisi tehdä. Minusta näyttää, että Kaarinakin on sairastumassa samaan tautiin.

— Voithan sinä puhua heille.

— Ei minun puhumiseni auta eikä taida mikään auttaa, yhdessä enemmän kuin toisessa-kaan.

Mies oli mennyt sisään ja hetken kuluttua tulivat sieltä ulos Antero, Lauri ja Rajalainen. Anterolla oli turkki päällään, mutta Lauri tuli nou-
tamaan omaansa tampo-urista.

— Lähdemme muutaman viikon matkalle, sanoi hän, tulematta sisään.

Rovasti ei kääntänyt päätään, ruustinna sanoi:

— Vai niin, minne?

— Rajavaaralainen kutsui meidät luokseen, ja ehkä menemme vielä edemmäkin. Käymme ehkä Paavo Ruotsalaisen luona.

— Vai niin.

— Niin, hyvästi sitten.

He istuivat rekeen ja vaipuivat niin syvälle heiniin, että päät vaan näkyivät laitain yli. Musti seurasi heitä äreästi haukkuen portista ulos.

Rovasti ei voinut pidättäytyä, vaan virkkoi pilkallisesti:

— Rekryyteiltä puuttuu enää vain univormulakki. Musti nähtävästi jo pelkää nahkaansa. Tuon tuostakin kuuluu koiria taloloista katoilevan. Se on halla hyville koirille tämä herännäissyys. Täytyy kai ruveta pitämään Mustia sisässä öiseen aikaan.

— Kuinka sinä voit, pappa, tuolla lailla? nyhkytti ruustinna.

— No, kas niin nyt . . .

— Sen sijaan, että neuvoisit ja ohjaisit Lauria, joka nyt kuitenkin on vaan lapsi . . .

— Kaunis lapsi!

— Siihen voi olla Heddan syytä yhtä paljon kuin hänenkin.

— On hänen asiansa tulla minulle puhumaan eikä minun hänelle.

— Sinä olet nyt hänelle niin tyly ja kylmä.

— No mutta tiedäthän sinä, että minun on vaikea, aivan mahdoton heidän kanssaan tuollaisista asioista puhua.

— Sinä sitten kuitenkin kerran lopulta kiivasut, niinkuin Otollekin. Pian vielä Laurikin lähtee. Olet hänelle niinkuin ei häntä olisi olemassakaan. Ja siellä hän nyt meneekin.

Rovasti kiivastui.

— Menköön ja kuta pikemmin sitä parempi! Tämä alkaakin jo olla liikaa. Minä en todellaakaan enää voi sallia, että minun poikani ei ainoastaan häpäise ystäviäni ja omaisiani, vaan vielä yhtä julkisesti kuin julkeasti liittyy vihamie-

hiini, jotka minua salaisesti ja julkisesti solvaavat ja panettelevat seurakuntani edessä. Hänen pitäisi ymmärtää, että se on sopimatonta ja epähienoa, jos hänellä on hiukankaan arvonannon tuntoa.

— Enhän minä sitä suinkaan puolustakkaan.

— Niin nyt sanot, mutta et tee mitään sadaksesi häntä sitä ymmärtämään. Päinvastoin sinä palvelet häntä ja melkein hätiköit hänen tähtensä, niinkuin olisi hän mikäkin marttyyri, ja niinkuin olisimme me jotenkuten syylliset eikä hän, joka kuitenkin...

— Olenhan minä nyt koettanut olla niinkuin sinä tahdoit, en tiedä sitten, mitä se auttane. Mutta senhän sinäkin nähnet, että hän kärsii ja että hänen on vaikea olla — laihtuu ja kuihtuu ja miettii —

— Jaa, jaa, sanoi rovasti kärtyisesti.

Ruustinna ei tahtonut enempää väitellä. Rovasti oli noussut ja meni huoneeseensa ja alkoi pukeutua, lähteäkseen laamannin luo jokaviikkoiseen peli-iltaansa. — Se oli nyt hänen ainoa huvituksensa, pappaparan. Luultavasti ja aivan varmaankin häntä nyt siitä moitittiin täällä kotona eikä vaan Helanderissa. — Ja nyt itki ruustinna sitä ja itki samalla kaikkea muutakin surkeutta. Roberttia myös, josta ei ollut moneen aikaan mitään kuulunut. Hän otti esille hänen viimeisen kirjeensä, jossa ei ollut mitään hänen terveydes-

tään, vaan sitä enemmän tuota pinnistettyä, melkein sairaaloista innostusta hänen tehtävänsä muka suuruudesta ja ihanteellisuudesta. Ilta alkoi hämärtyä ja yhä hän siinä yksin istui ajatellen tämän maailman merkillistä menoa ja kuinka kaikki oli pian muuttunut.

Tuli siihen Kaarina, joka oli istunut toisessa huoneessa ja kuunnellut.

— Mitä sinä nyt taas itket, mamma? Elä nyt turhia sure.

— Miks'en surisi.

— Laurin ja Hagmannin tähden sinun ei ole tarvis surra. He ovat ehkä onnellisimpia kuin kukaan meistä.

— Kun minä nyt edes vähänkään ymmärtäisin, mitä se sitten on kaikki?

— Sinun pitäisi lukea heidän kirjojaan, sanoi Kaarina hetken päästä.

— En minä voi niitä synkkiä kirjoja ottaa edes käteeni, niiden mustat kannetkin jo peloittavat minua.

— Sinun pitäisi ainakin kuulla heidän puhuvan.

— Mutta eiväthän ne puhu mitään.

— Kyllä Helander puhuu joka sunnuntai.

— Ja minun pitäisi mennä kuulemaan, mitä Helander puhuu! Kuinka hän haukkuu ja halventaa pappaa? Ei ikimaailmassa.

— Ei hän enää sitä teekään.

— En minä voi mennä sitä miestä kuulemaan, vaikka hän enkelien kielillä puhuisi. Se on hänen syynsä tämä kaikki.

— Mikä kaikki?

— No tämä kaikki, tiedäthän sinä.

— He etsivät totuutta ja pyrkivät sitä elämässään toteuttamaan, joka asiassa.

— Mutta sitähän me kaikki muutkin.

— Siinä on se ero, että me tahdomme tehdä sitä omin voimin, mutta he anovat apua muualta — ja saavatkin.

— Herra jumala, sinähän puhut aivan samalla äänellä kuin Hannakin.

— Hanna on siitä löytänyt rauhansa ja onnensa, ja minä luulen, että . . . että — Hagman on myöskin.

Kaarinan ääni värähti niin merkillisesti, että ruustinna säpsähti. Onnensako? Sitäkö se oli? Sen puutteessako ne —? Sitäkö ne hakivat?

— Rauhansako? ja onnensako? Ei se ainaakaan siltä näytä kuin olisivat he sen löytäneet.

— Eivät he sitä tästä maailmasta etsikkään.

Taas pulpahti itku ruustinnan rinnassa, tällä kertaa säälin ja osanoton itku. Kaarina parka, olisiko hänkin onnettomasti rakastunut? Ja kehen? Ei kai muihin kuin Hagmaniin. Mutta miks'ei Hagman ollut häneen? — Kun hän oli voittanut itsensä niin, että voi taas ilman liikutusta puhua, sanoi hän:

— Ehkä sinä sentään toisit minulle jonkun niitä niiden kirjoja, niin katselisimme niitä yhdessä, niin kauvan kun ovat poissa.

Kaarina laski ompeluksensa pöydälle, kääräsi saalin ympärilleen ja meni pihan yli vanhaan tupaan.

Kaarina oli tuntenut tarvetta puolustaa heitä. Miksi? Vaikk'eivät he hänestä vähääkään välittäneet. Vaikk'eivät he hänelle mitään puhuneet, eivätkä seuraansa kutsuneet, ja pitivät häntä samallaisena kuin muita. Vaan kun hän kuuli heitä moitittavan, niin oli hänen aina vaikea olla.

Hän olisi niin mielellään tahtonut kuulla, mitä he puhuivat. Hän olisi tahtonut sanoa heille, ett'ei hän ollut heitä kohtaan samalla kannalla kuin muut. Hänestä näytti usein, että Antero katseli häntä surkutellen ja säälien, niinkuin olisi ajatellut: voi sinuakin! — Vai eikö hän hänestä ehkä senkään vertaa välittänyt?

Kerran oli hän istunut Helanderin Marian kanssa samassa penkissä. Kirkon ovella oli hän sanonut Marialle: »kyllä me täällä maailmassa oikeastaan hyvin vähän elämme ja ajattelemme ja teemme, niinkuin meidän oikeastaan pitäisi.» Maria oli katsonut häneen kuin hämmästyen. Mutta ei

hän nähtävästi ollut siitä kenellekään kertonut. Jos ei olisi tahtonut pahoittaa isän ja äidin mieltä, olisi hän Laurin ja Anteron kanssa mennyt Honkaniemeen. Mutta kun Hanna tulee, niin sen kanssa hän menee.

Oliko Antero ehkä huomannut, että hän oli heidän puolellaan, ja nyt ehkä halveksi häntä siitä, ett'ei hän uskaltanut sitä osoittaa? Mutta olihan hän nyt puolustanut heitä mamman edessä! Ja nyt tunsii hän olevansa ikäänkuin lähempänä heitä.

Kuullessaan heidän puhelevan tai lukevan, oli hän usein näinikään tarttunut ovenriipaan mennäksseen sisään. Jos olisi saanut istua ovensuussa tai jossain nurkassa heidän tietämättään ja näkemättään. Ainoastaan kerran oli hän kangasta luodessaan ollut täällä pitemmän aikaa, mutta ei ollut paljoakaan kuullut, kun rullat surisivat ja luomapuut natisivat ja he, ehkä vielä tahallaan, puhuivat hiljaa. Hän oli noutanut ja tuonut heille kahvia ja istuutunut tuohon Laurin pöydän päähän. — »Mikä kirja se on, jota sinä luet?» oli hän kysynyt. — »Et taida sinä tällaisista kirjoista välittää.» — »Miksi sinä niin sanot?» oli Hagman sanonut, vähän moittien. Mutta ei hänkään sitten sanonut, mikä kirja se oli.

Oli jo melkein pimeä tuvassa. Isosta uunista tulvahti vastaan suloista lämmintä. Anteron pöydältä Kaarinan ikkunan alta paistoi valkeata paperia. Kaarina sytytti kynttilän. Pöydällä oli raamattu.

Sen sisässä oli alimmaisen kannen ja viimeisen lehden välillä vihkonen. Kaarina istuutui tuolille, varovasti ja kunnioittavasti sen kulmalle. Hänen sydäntään kouristi ja hengitys hänen rinnassaan vapisi. Vihkon kanteen oli kirjoitettu: »Jatkoa päiväkirjaan.» Kaarina ei voinut sitä sulkea, kun oli kerran sen avannut. Unohtaen mitä varten oli tullut, hän luki:

Yhä enemmän täyttää rauha rintani. Joka päivä antaa Jumala minun tulla yhä lähemmäksi itseänsä. Tunnen kaikessa hänen persoonallisen läsnäolonsa. Nyt vasta on minusta kuin hän minua kädestä pitäen johtaisi. Mistä minä sen tunnen? Minä tunnen sen siitä, että kaikkein pienimmässäkin kysyn itseltäni: onko oikein niin? Enhän aina saa selvää vastausta, mutta minä teen niinkuin luulisin Jumalan vastaavan, jos hän alentuisi luokseni. No niin, sehän on oma-tunto — se vanha. Mutta kun se ennen oli kuin syyttäjä, on se nyt kuin ystävä, ankara tosin, mutta ystävä kuitenkin. Se ei masenna eikä murjo, vaan se auttaa ja ohjaa.

Mutta välistä on niinkuin saisin vastauksen suoraan Jumalalta. Vastaus tulee niin yht'äkkiä, niin välittömästi ja varmasti, kuin salama iskisi. »Onko minun luovuttava kaikesta ja seurattava Sinua?» — On!» — Eikä pienintä epäilystäkään, ei tinkimistä hiuskarvan vertaa!

En tahtoisikaan tuomita entisyyttäni, s. o. sen niin kutsuttuja »hyviä harrastuksia,» en alen-
taa niiden »jalojen aatteiden» arvoa, jotka minua
ennen elähyttivät. En sitä teekkään, enkä ole
saanut siihen mitään käskyä. Mutta en saa minä
niitä nostetuksikaan siitä, mihin putosivat. En
ole saanut käskyä enkä kehoitusta siihenkään.
Saavat olla minulta siinä, mihin minulta jäivät.
Ehk'ei ollut niiden syy, vaan minun, ett'en
niiden kautta päässyt mihinkään tulokseen tehtä-
vistäni, mihinkään selvyteen päämäärästäni.
Myönnän sentähden kernaasti, että ne voivat
muille olla heidän elämänsä sisältönä ja sen voi-
mana — jopa heidän persoonalliseen onneensakin.

Mutta niinkuin jo kerran olen kirjoittanut,
minulle ne eivät voi antaa mitään sisällistä tyydy-
tystä.

Kuinka äärettömästi voipi ihminen erehtyä
ihmisestä, jota katsoo ennakkoluulojensa silmillä,
jota kohtaan ei ole suosiollinen siitä syystä,
että hän vastustaa omia aatteitamme, loukkaa
mielitekojamme! Kun viime kesänä näin tuon
Helanderin ruokapöydässä äänetönnä ja anka-
rana — minäkin melkein vihasin häntä niinkuin
Lauri. Saarnansa juhannuksena oli minusta kaik-
kein ahtainta, typerintä, ahdasmielisintä. Nyt kun
olen oppinut tuntemaan hänet ja nähnyt, minkä

totuuden hän omistaa, on hän minusta esikuva ei ainoastaan papista, vaan myöskin ihmisestä. Hän on kyllä peloton, itsetietoinen ja ankara eikä häikäile julistamasta totuutta kärsimystenkin uhalla, mutta samalla on hän hyvä, lempeä ja jalo mies. Minä luulin, että hän vaan tuomitsee ja vihaa, eikä rakasta, ja sentähden ei minulla ollut halua mennä hänen luokseen. Hänen olentonsa pääominaisuus on kuitenkin hellyys ja hyvyys. Mitä kaikkea tekeekään hän onnettomien hyväksi! Rakkaus kansaan on hänessä elävä voima eikä puheenparsa. Eikä se ole yleistä, ylimalkaista, vaan yksityiskohtaista, kohdistunutta jokaiseen ja kehen tahansa. — On suuri ja huimaava tuo hänen aatteensa, että koko Suomen kansa on ensin saatava herätetyksi ja sitten vapautetuksi, ja hänen uskonsa, että niin on tapahtuva, että se on toteutuva. »Menkää kaikkeen maailmaan j. n. e.» Jotain semmoista lienee ollut apostolien usko tehtävänsä. Jotain semmoista suurten reformaattorien. Se ei ole vain hänen aatteensa, vaan näkyy olevan kaikkien heränneispappien. Minä ymmärrän hänet varsinkin, kun muistan omaa renessanssi-aatettani ja kuinka sen kävi. Mikä juureton teoria, mikä ilmassa häilyvä haave se tämän todellisuuden rinnalla!

*

Miksi et kestänyt koetustasi, aateparkani? Siksi, että tulit ulkoa, et sisältä, olit opittua, et elettyä.

Olenko minä saava mitään aikaan tämän uudenkaan asian hyväksi? Apostoli, profeetta! — minä? Elä kuvittelekaan, mies parka. Seis! Nyt sinä taas hetken kuvittelit itseäsi »suureksi mieheksi.» Vanhaa hapatusta. Hyvä, että siltä pään musersit samalla kun se sitä nosti. Muserra vastakin! Pidä aina kengän korkosi sitä varten varalla!

*

Tuskinpa lienee eikä olekaan kauniimpaa ja ylevämpää tointa kuin on papin toimi. Hän on, silloinkun hän on se, mikä hänen tulee olla, muinaisajan patriarkan kaltainen, jota hänen seurakuntansa kunnioittaa niinkuin isää lapset ja talonväki. Hän johtaa heidän pienimpiäkin askeleitansa elämän tiellä. — Minut valtaa hilitön riemun, onnen ja tyydytyksen tunne, kun ajattelen, että minäkin kerran voisin täyttää tämän tehtävän vaikka vaan kuinka pienessä piirissä, jossain maan etäisessä kolkassa, jonne turmelus ei vielä ole juurtunut ja jossa elää autuutensa asiata harrastava rahvas. En minä ehkä kelpaa herättäjäksi, — niinkuin Lauri, jolla on tulisella luonnollaan ja tarmollaan siihen edellytyksiä, — vaan ehkä kuitenkin säilyttäjäksi, yllä-

pitäjäksi, vaalijaksi, temppelin vahdiksi. En voi sytyttää, mutta ehkä sentään voisin hoitaa tulta sammumasta. Mikä ilo ja autuus vuodattaa kuulijainsa sieluihin iankaikkisuuden, jumalallisuuden taivaallista innostusta, uskonnon autuaallista rauhaa; kostuttaa kuivaa maata Herran viinimäessä!

Ja ajatella, että minulla olisi vierelläni, kanssani toinen, jota elähyttäisi sama harrastus. Joka seuraisi minua erämaahani ja siellä jakaisi kanssani kaikki virkani vaikeudet ja kantaisi kärsimykset rakkaudesta minuun ja rakkaudesta siihen asiaan, jota ajan.

Minulla oli se haave — toisessa tarkoituksessa, toista aatetta ajaakseni — mutta en minä sitä nyt enää kaipaa. Se ei ole minusta enää välttämätön. Kiitän sinua, Jumalani, että vapahdit minut hänestä — etkä vaan hänestä, vaan halusta häneen ja kaikkeen hänen laiseensa, haaveesta tämän unelman toteuttamiseen yleensä. Elä saata minua enää samaan kiusaukseen, elä anna minun soeta niin, että minä sellaisista vaikuttimista kuin suomalaisuutta ehkä osaksi harrastin ja joka harrastus haihtui jo osaksi silloin kun kadotin X:n — harrastaisin vielä tätäkin. En pyydä Sinulta rakastavaista olentoa ehtona, en oikeutena, en välttämättömyytenä, vaan jos armosta sen minulle kerran suot, kun en sitä enää osaa odottaakkaan, ikäänkuin pienenä palkkiona, jos ja sittenkun katsot minun sen ansainneeni, niin kiitän minä Sinua siitä.

*

Kas, nythän voin puhua Jumalalle kuin isälle. Niin isälle ja Isälle! Elä pahastu, Jumala, että kun minä Sinua ajattelen, oikein läheisesti ja lämpimästi, niin tulee eteeni isäni kuva, varsinkin hänen korkea otsansa ja suuret silmänsä. Niin kai ne katoolliset ja muut ovat saaneet itselleen pyhimyksensä. Mutta on tässä ero. Ne tulevat kuvistaan Jumalaan (jos ollenkaan tulevat), minä tulen Jumalasta kuvaan, mutta minä en palvele kuvaa.

En muuten oikein ymmärrä, miksi protestanttinen kirkko sellaisella vihalla ja ylenkatseella tuomitsee katoollista selibaattia. Papin, tuon Jumalan erityiseksi palvelijakseen kutsuman korkein perikuva on kuitenkin se, joka ei ole sidottu ei vaimoon, ei lapsiin, ei perheeseen. Tuosta ihan-teesta luopuminen on ehkä pohjaltaan tapahtunut vaan ihmisten heikkouden tähden. Paavalin ihanne se oli. Hän sen toteutti, Kristus sen toteutti, joskaan ei sitä vaatinut muilta. Monet pyhät miehet ovat sen toteuttaneet. Sellaisen täytyy voittaa vieteistä voimakkain, repiä lihan rikkaruoho joko juuriaan myöten tai ainakin leikata se poikki jokapäiväisen itsensä voittamisen ja itsensä hillitsemisen veitsellä. Ainoastaan semmoinen voi kyllin kypsä tehtävänsä, suorittaa sen jakamattomalla voimallaan.

*

Rakkauden henkinen puoli ei tarvitse tullakseen tyydytetyksi lihan tyydytystä. Henkinen rakkaus mahtuu ystävyys puitteihin. Ystävyys liekki on pyhempi ja suloisempi kuin rakkauden, niinkuin pohjolan viileä kesäyö on ihanampi kuin etelän hehkuva yö.

Ihminen tuntee aina itsessään ystävän tarvetta, hänen sielunsa harhailee aina, etsien jotain hengenheimolaista, saadakseen hänen helmaansa vuodattaa sydämensä sanattomat liekit, sen tulkitsemattomat tunteet.

Minulla ei ole koskaan ollut sellaista ystävää, jota voisin rakastaa ja samalla ihailla, johon täydellisesti luottaa. Lauri on ystäväni, meillä on yhteinen asia, mutta luonteemme ovat kuitenkin niin erilaiset. Hän on muuten niitä, jotka ottavat enemmän kuin antavat. Ehkä tulee se siitäkin, että hän on minua nuorempi. Helanderia minä ihailen ja kunnioitan, mutta me emme kuitenkaan ole samassa vireessä.

*

Mahtanee olla ihanaa levätä ystävän rinnoilla. Mahtoi olla ihanaa Johanneksen levätä Jeesuksen rinnoilla, josta pyhyys valui ja puhdisti sydämen. Olen levännyt minäkin rukouksessa hänen rinnoillaan. Yliluonnollinen rauha kietoi minua ja kyynel puristui silmästäni. Sellaisina hetkinä huomaamme selvimmin, kuinka äärettömästi pal-

jon vähäpätöisempi maailma on meille iloineen ja riemuineen, verrattuna taivaalliseen autuuteen — tekisi melkein mieleni kuolla silloin, saadakseni juoda valon lähteestä.

*

Kerran, eikä niin kauvan sitten, luulin minä tulevani runoilijaksi. Se oli korkeinta, mitä voin ajatella. Se oli kaikkien unelmieni määrä.

Mutta runous on hienoa myrkkyä hengelle. Se pyrkii viemään pois todellisuudesta, luomaan valetunteita. Kun on saanut jalon aatteen paperille, ei sitä enää ole tarve toteuttaa, vaan jättää sen muiden toteutettavaksi. Ei ole mitään muuta puhdasta runoutta kuin Davidin Psalmit, ja Jeremiaan valitusvirret. Runouden tulee olla hartauden ilmaus. Aina olen minä mitä suurimmalla innolla ja ihastuksella lukenut sekä vanhoja että uusia runoilijoita, mutta en ainoassakaan heidän teoksessaan ole minä löytänyt »kristillistä» runoutta. Runous on aina tavalla tai toisella elänyt luonnollisen ihmisen elämää, mutta ei koskaan uskon ja hengen elämää. Se elää nyt niinkuin ainakin pakanallista elämää, hengittää pakanallista ilmaa, tietämättä mitään hengen elämästä, kääntymisestä, uudestasyntymisestä, uskosta.

En ymmärrä, kuinka minä Kalevalasta olen voinut löytää mitään eettillistä sisältöä. Kullervo haki sovitusta kuolemasta, ei uudesta elämästä,

kysyi neuvoa miekaltaan eikä ristiltä. Taistelu Väinämöisen ja Marjatan pojan välillä oli vaan taistelua vallasta. Kalevala on kyllä kaunis, mutta pakanallisesti, ei kristillisesti kaunis.

Mutta eikö voisi ehkä kristillistä runoutta syntyä, meilläkin, niinkuin Palestiinassa. Ja jos minä osaisin ylevään muotoon pukea kaikki ne suuret ja ihanat tunteet ja aatteet, joita kristin-usko on minussa herättänyt, eikö olisi sekin kristillistä runoutta? Jos voisi, niinkuin raamattu esittää Israelin kansan kasvatuksen uskonnolliseksi kansaksi, esittää Suomen kansan samallaisen kehityksen, aina suurempaan henkiseen selvyyteen, eikö olisi sekin kristillistä runoutta? Eikö se herättäisi ja edistäisi todellisesti kristillistä elämää? Mutta niinkuin nyt on, niin ei runous, ei paraskaan, sitä tee. Se kietoo ihmisen valheensa hienoon huntuun ja nukuttaa meitä keinotekoisien tunteiden uuvuttavaan uneen. Se myrkyttää sisimmän olemuksemme kuvauksillaan maallisen rakkauden tenhosta, jonka se asettaa ihmisen korkeimmaksi saavuttamisen pyrinöksi. Se ei muista korkeinta käskyä Jumalan laissa: »Sinun pitää rakastaman Herraa sinun Jumalaasi kaikesta sydäimestäsi, kaikesta sielustasi ja kaikesta mielestäsi.»

*

Oi, anna minulle käteeni pyhä lippusi! Tahtoisin kulkea kuin profeetta tämän kansan kes-

kellä ja kehoittaa ja innostuttaa heitä nostamaan silmänsä yhteistä taivaallista isänmaatamme kohtaan alhaisesta maantomusta, jokapäiväisistä pikkuhuolistamme, turhista iloistamme, maallisista harrastuksistamme ja kurjasta arkielämästämme. Ja kun minä olen saanut todistaa ihmisille Sinusta, oo Herra, ja julistaa heille sieluni näyt ja aavistukset, tahdon vaipua jalkaisi juureen ja uskoa henkeni Sinun haltuusi! Silloin tulevat synkät aavistukset kirkastumaan ja taivaallinen rauha on täytetty.

*

Oi, Jumalani, varjele sydämmeni tämän maailman pahuudelta! Olethan itse sanonut: haurasta ruokoa en tahdo minä katkaista ja läähättävätä liekkiä en tahdo minä sammuttaa. Ota minun sydämmeni ja paina se omaasi vastaan, että ylevä rauha ja pyhä tuli sitä lämmittäisi! Vapahtajani, ikävöityni, autuuteni, lankea suuren Isän eteen ja hänen jalkojensa juureen ja rukoile minun puolestani.

Kun Kaarina oli lukenut loppuun vihkön, suli hänen sydämensä suloiseen ihastukseen. Hän tunsu löytäneensä onnensa, jota oli etsinyt. Hän tunsu, että hänen elämänsä suunta oli ainiaksi määrätty.

— Minä rakastan häntä, mutta olen oleva onnellinen, vaikk'ei hän minua koskaan rakastaisi. Minä

seuraan häntä kaukaa, ja jos en voi auttaa häntä hänen työssään, niin teen minä omalla tahollani, mitä hän omallaan. Minä tahdon ja minä voin!

Ja se oli sillä hetkellä niin varmasti ja peruuttamattomasti päätetty, niin luonnollinen ja selvä asia, että kun hän tuli takaisin ruokasaliin, jonne oli kudoksensa jättänyt ja ryhtyi jatkamaan siitä, mihin oli keskeyttänyt, hänen kätensä ei vavahtanutkaan ja uudet silmukat liittyivät vanhoihin, niinkuin ei olisi välillä mitään ollut. Mutta sen hän tunsu, että hänen silmänsä säteilivät ja poskensa paloivat. Kun ei vaan kukaan saisi sitä nähdä ja jotain huomata.

Kuka mahtoi olla se onnellinen, jota hän oli rakastanut, — se onneton, joka ei ollut hänestä välittänyt! — Kadehdinko minä tuota, johon hän on sydämmensä kiinnittänyt ja josta hän taas on sen irti temmannut? En. Mutta minä surkuttelen sitä ihmistä, joka ei ole saanut tai ei ole tahtonut jakaa hänen kanssaan hänen elämäänsä ja auttaa häntä hänen suurissa tehtävissään.

Ruustinna tuli sisään.

— Ai, kun minä en muistanutkaan tuoda mitä aijoin.

— Mitä se oli?

— Niitä kirjoja, mutta minä menen heti.

— Anna olla! — Voi, että piti vielä tämäkin skandaali tapahtua!

— Mikä?

— Otto ei tahtonut enää pitää Heddaa ja Hanna on tuonut hänet tänne — ei meille, — vaan Helanderiin!

— Ja ne ottivat hänet Helanderiin!

— Sinä sanot sen ihan kuin riemuiten. Ottivat tietysti saadakseen meitä häväistä.

— Minä olen varma siitä, että he eivät otta-
neet sentähden.

— Sinäkin tietysti heitä puolustat. — Mutta kuinka voin minä nyt kertoa tätä papalle? — Minne sinä menet?

— Minä menen Helanderiin.

— Niin, tietysti, he ovat vieneet meiltä Han-
nan ja Laurin ja nyt menet sinäkin.

— Sinunkin pitäisi, mamma, tulla sinne!

Antero, Lauri ja Rajalainen istuvat Ukko-Paavon suuressa tuvassa. Ukko itse istuu perheensä kanssa ruokapöydässä. Vasta syötyään tulee hän heitä tervehtimään, mutta puhuttelee vain Rajalaisia.

— Mitä sitä ajelet? kysyy hän.

— Lähdin vain näitä nuoria miehiä käyttämään teidän luonanne, sanoi Rajalainen.

— Vai näitä, mitä miehiä nämä on?

— Tämähän on se Haakmanni vainaan poika.

— Ka, sehän se onkin.

— Tämä on Kontolan rovastin poika.

— Vai tämä se on? Kun katson tarkemmin, niin sepä kyllä taitaa olla sekin. Vaan mitä sinä niitä tänne kulettelet?

— Tahtoisivat teitä puhutella.

— Vai että minua puhutella? Eivätkö puhe-
toveria lähempää löytäneet?

— Taitaisi olla erityistä sanottavaa juuri teille.

— Vaan minäpä en tiedä, mitä erikoista sanottavaa minulla olisi heille, itseäni viisaammille.
— Lehmät siellä nälissään mölisevät, täytyy tästä lähteä heinään.

Ja sen sanottuaan meni hän ulos ja jäi sille tielleen.

Alku ei näyttänyt lupaavalta. Rajalainen oli valmistanut heitä siihen, että voisi sattua, ett'ei Paavo olisi heistä tietävinäänkään, mille tuulelle sattuisi. Antero oli erityisesti iloinnut tästä matkasta Paavon luo. Hänestä oli ollut niinkuin ei hänen asiansa olisi oikein valmis, hänen uusi elämänsä ja tilansa oikein varmistettu, ennenkun tuo ottaisi hänet omaksensa. Hän oli kuvitellut, että Paavo rientäisi sulkemaan hänet syliinsä niinkuin eksyneen lampaan, niinkuin tuhlaajapojan.
»— No, tulitpas sinä Haakmanni vainaan poika!
— siispä on jumala sinutkin kutsunut! — minä näin kyllä heti, että kerran tulisit saamaan valkeuden.»

— Näinkö tämä nyt kävikin?

— Emme siis mitään saaneet aikaan, lähdetäänkö pois?

— Elkööhän hätäilkö, lohdutteli Rajalainen. Odotetaanhan, kun tulee kotiin, mitä sitten sanoo.

He saivat odottaa iltaan asti. Paavo ajoi kyllä heiniä pihaan, mutta lähti sisään tulematta taas uusia hakemaan. Emäntä oli vienyt vieraat kam-mariin porstuan pohjassa. Siinä oli vuode yh-

dellä seinämällä, penkki toisella, ikkunan edessä pöytä, nurkassa raamattuhylly.

Paavo tuli sisään ja kysyi, oliko vieraille ruokaa annettu.

— Emme ole tulleet tänne teidän ruokaanne varten, sanoi Lauri nyreästi.

— Ohoh, vai ette ruokaa varten, mutta minun täytyy taas mennä syömään, syntisen. — Mutta hänen äänessään oli nyt kuitenkin jo ystävällisempi sointu.

Hetken kuluttua tuli hän takaisin kammariin ja istahti sänkynsä laidalle.

— Sinäkö ne toit tänne nämä, vai omasta halustaanko ne tulivat?

— Kyllä näillä oli oma halunsa tulla.

— Onko näillä tosi asia vai muutenko vaan tulivat minua maankuulua kummaa katsomaan?

— Sopiihan teidän heitä tutkia.

— No, kyllä minä eksamia annan. — Ja kääntyen Laurin puoleen kysyi hän tiukasti:

— Mistäs kohdasta sinä, vasikka, olet aikonut autuutesi apilasniittyyn hypätä — siitä varmaan, mistä aita alin?

— En ole vielä mistään hypännyt, ulkopuolella vielä olen.

— No se hyvä, että edes sen tunnustat.

— Mutta minä tahtoisin, että te minulle tien neuvoisitte.

— Vai minä neuvomaan, äsähti Paavo. Luuletko sinä, että minulla on taivaanvaltakunnan

avaimet vyölläni heilumassa? Vai niin helpolla, että toisen antamalla avaimilla? Eipä vähä!

— Olen elänyt huonosti ja tahtoisin tietää, kuinka minun on elämäni parannettava.

— Vai parannettava — sinun? Ei se parannus sinulta itseltäsi milloinkaan synny. Helvetiin sillä passilla pääset.

— Ja jättäen Laurin siihen kääntyi hän Anteron puoleen:

— Entäs tämä toinen? Mikäs sinulla on hättänä? Kenenkäs selässä sinä tahdot taivaaseen ajaa? Luulet kai jo hyväkin ritari ja rakuuna olevasi?

Rajalainen oli heitä matkalla neuvonut, ett'ei heidän pitäisi paheta, vaikka se kuinkakin tylästi heitä alussa kohtelisi, mutta tämä alkoi jo kuitenkin olla liikaa. Antero koetti kuitenkin voittaa itseänsä ja alkoi hiljaisesti ja tyynesti kertoa, kuinka heräys oli hänessä tapahtunut kuin ihmeen kautta, kuinka valkeus oli hänelle välähtänyt, kuinka hän oli varmasti ja selvästi tuntenut Jumalan häntä kutsuneen, miten ennen oli turhaan etsinyt sisältöä elämälleen sitä löytämättä, mutta nyt saanut rauhan tunnossaan ja uuden tarkoituksen toimilleen. Ei koskaan ollut hän sellaista sisällistä riemua tuntenut ja sellaista voimaa päästä kaikista kiusauksista — ja sellaista uskallusta pyrkiä yhteyteen Jumalan kanssa.

Ilme ukon kasvoilla oli vaihdellut. Hän oli koettanut olla ivallinen, mutta välistä oli hellyys

ja niinkuin liikutuskin hänen kasvoillaan värähtänyt. Kun Antero oli lopettanut, alkoi hän puhua:

— Näyt tehneen itsellesi vapahtajan omasta itsestäsi etkä taida enää muuta vapahtajaa tarvittakaan. Katselet omaa kuvaasi oman vanhurskautesi peilissä. Pyrit oman rakentamasi pyhyyden harjalta hyppäämään suoraan taivaaseen. En tiedä Jumalan tarkoituksia kanssasi, mutta sen tiedän, että jos ei Jumala jo ole hylännyt sinua ja niine hyvinesi iankaikkiseen kadotukseen tuominut, niin täytynee hänen näyttääkseen sinulle, millainen olet, ja ennenkun sinusta oikein puhutaan saa, ryvettää sinut semmoisessa rapakossa, ett'et sieltä noustuasi omia kasvojasi tunne. Vasta sitten kun ne sen näköisinä omiksesi tunnet ja omistat, ja polvillasi rukoillen ja hädässäsi huutaen pyydät ja anot itsellesi parempaa puhdistajaa ja häneltä saunan saat, voit alkaa itsesäsi Jumalan ihmetöitä ihmetellä. Vai tämä tuntee jo itsessään voimaa päästä kiusauksistaan ja uskallusta ruveta yhteisiin töihin Jumalan kanssa. Eipä olekkaan miehellä vähät luulot itseltään.

— Ehkäpä olette oikeassa, sanoi Antero, kun he olivat hetken aikaa istuneet äänettöminä.

— Lähdetään sitten, sanoi Lauri ja nousi, ja mennään suoraa päätä helvettiin; kun meidän kuitenkin täytyy sinne joutua, niin on kai paras että mennään paikalla.

Silloin ukko kivahti tuimaksi tekeytyen:

— Kuka sen on sanonut, että sinun täytyy suoraa päätä helvettiin joutua?

— Tehän sen jotenkin suoraan sanotte, kun ette usko meidän mitään voivamme!

— Te ette mitään voikkaan, mutta jos Jumala tahtoo teissä ihmeen tehdä, niin hän voi.

— Mistäs minä sen tiedän?

— Ei sitä sinun tarvitsekaan tietää, kunhan jumala sen tietää.

— Katsokaahan nuoret miehet, alkoi hän hetken päästä kokonaan muuttuneella äänellä. Niin-kuin kaikki muutkin vasta-alkajat, olette tekin suuressa erehdyksessä siinä, että omin päinne ja omin voiminne pyritte jumalan suuresta vanhurskaudesta osallisiksi tulemaan. Vaan siitä ei tule mitään muuta kuin kaksi pahaa: joko te luulette olevanne siitä heti osalliset ja sen päälle rakenatte ja sorrutte sen pytinkinne kanssa, tai ette pääse paikaltanne päkähtämään ja heitätte väsyneinä ja voimattomina koko asian. Siinä se on! Yksi teiltä puuttuu ja sen kanssa kaikki: Kristuksen sisällinen tunto, luottamus hänen armoonsa. Niin sanoi minulle seppä vainaja ja sen sanon minäkin teille, kun olen sen itsekin todeksi huomannut.

Hän alkoi puhua tästä oppinsa ytimeistä ja lempiaineestaan, lämpeni, innostui, melkein heltyi ja vähitellen alkoivat Anterosta sanat ja ajatukset ja sanain käänteetkin kuulua tutuilta: sitä samaa-

han hän oli puhunut vuorella viime kesänä, vaikk'ei Antero silloin ollut niitä oikein ymmärtänyt.

— Se muistakaa, nuoret miehet, että Herran tie on aina ristin tie. Sillä tiellä ei tulla suuriksi, vaan pieniksi, ei pyhiksi, vaan syntisiksi. Täytyy asettuaksenne itsennekin edessä, eikä vaan Herran edessä, kaikkein alimmalle asteelle, eikä vaan näin matkan alussa, vaan aina eteenpäinkin, ja alkaa parannustyönne yhä uudestaan, aivan juuresta, joka päivä ja aina ja lakkaamatta sisällisesti ikävöiden Herraa, kun hän kasvonsa teiltä peittää siksi, kunnes päivä jälleen ruskottaa ja kointähti koittaa. — Kutsutut olette, vaan sekava on vielä asianne, huudon olette kuulleet ja korvianne pörhistäneet, mutta ette vielä kovalle tiedä, mistä ääni tulee, saatikka, että sitä kohti vielä kulkea osaisitte. Vaan onhan aikaa kuulostaa, onhan aikaa vielä synnin kanssa painia lyödä, ja kyllä jaksatte, ripeitä olette vielä miehiä, täytyyhän tuota minunkin jaksaa, vaikka olen mies vanha ja voimaton. Vaivaiseksi siinä kuitenkin tullaksenne täytyy, kamppailussanne Herran kanssa, ennenkun hän siunauksensa antaa, ettekä te hänen käsistään ehyinä pääse enempi kuin Jaakoppi Herran kanssa painiessaan.

— Mutta sanohan, keskeytti hän itsensä yhtäkkiä Laurin puoleen kääntyen, — mitä meinasit sinä, miesparka, kun nouseppas saarnatuoliin ja alappas haukkua ja sadatella herännyttä kansaa?

— En ymmärrä.
— Se oli minunkin syyni, sanoi Antero, minä häntä siihen yllytin.
— Milloinka pisti sitten Herra tuntoosi ja mitenkä?

— Melkein heti paikalla, siinä samassa...
— Elähän, katsohan...

— Muistatteko, Paavo, sanoi Rajalainen, mitä sanoitte, kun lähdettiin kirkosta: »Saatpa nähdä, niin tuolle Saulukselle vielä Pauluksen päivä vä-lähtää. Se ottaa sen vielä kovimpaan kuriinsa.»

— Saatoinpa sanoa, en häntä nyt niin tark-kaan muista.

— Kohta hän sen tekikin, rangaistus seurasi minulle siitä melkein heti kohta. Saanko kertoa, kuinka se tapahtui.

— Kerro, kerro.

Lauri kertoi, mitä hänelle oli tapahtunut Hed-dan kanssa ja mihin suhteihin hän oli joutunut siitä vanhempainsa kanssa. Pitikö hänen pahoit-taa heidän mieltänsä vaiko tehdä niinkuin oma-tunto käski?

— Jos kerran tuntosi mitä käskee, niin mitä siinä on sen enempiä kysymisiä. Mutta se muista, ett'et tee sitä minäkään ansiotyönä, eläkä luule, että se sinulle semmoiseksi luetaan. Vai joko meinasit?

— Mutta mitenkä voitte te nähdä siin syvälle jonkun salaisimpiin ajatuksiin, paremmin kuin hän itsekään? huudahti Lauri.

Paavo hymähti:

— Kysy synninteitä kulkeneelta, mistä se synnin tiet tietää. Minä en ole sitä synnin säveltä kuullut, joka ei olisi jo kerran omissa korvissani soinut.

Oli puolessa yö, ennenkun he erosivat. Paavo puhui, neuvoi, torui ja lohdutteli. Kun he seuraavana aamuna lähtivät, tuli hän heitä saattamaan. Hän otti heidät omaan rekeensä ja kertoi heille oman elämänsä tapahtumia, monista matkoistaan, näkemistään ja kuulemistaan. Hän heltyi heille puhumaan lempeästi, neuvovasti, isällisesti, toisen vuoron vähän leikkiä laskien. Erotessa erään talon kohdalla, jonne aikoi poiketa, sanoi hän vielä:

— Olette vielä alulla, nuoret miehet, tämä ei ole vielä kuin ensimmäistä taivalta. Ette ole vielä sen korven reunassakaan, jota syntiin langenneen täytyy rämpiä. Kaanaanmaanne on vielä kaukana vetelien soiden ja eksyttävien erämaiden takana. Sen suon poikki saa teidät vasta Jumala kuletuksi ja hänen sanassaan on teillä tulipatsas yöllä ja valkoinen pilvi päivällä. Häntä kun opitte ja kysytte ettekä ihmisiä, niin ehkäpä kaikki teille selviää, — mutta olkaa niinkuin en minä olisi teille mitään puhunut.

Juuri kun heidän piti erota, ajoi mies vastaan ja pysähytti hevosensa. Hän oli heränneen puussa.

— Ka, lautamies, minnekkä ajelet?

— Teidän luoksenne oli asiaa, vaan en taida ainakaan sen asian tähden tarvita tämän edemmäksi ajaa.

— Et vaan oikeuteen mananne?

— En manaisi, kun ei olisi pakkoa pantu.

— Niistäkö Ristivaaran seuroista?

— Niistäpä niistä, niistä se nyt on vaino alkanut.

Paavo seisoi maantiellä, lautamies häntä vastapäätä, molemmat hevosiaan ohjista pidellen.

— Ja sinun piti lähteä tällamoista sanaa tuomaan? Vaan eihän se sinun syysi. Käännähän hevosesi, niin lähdetään meille.

Ei Paavo kuitenkaan vielä lähtenyt, seisoi yhä siinä toinen jalka reessä, toinen maassa.

— Mutta mitähän meinaa vielä esivalta, kun yhä tällamoisiin rupee!

— Kuuluu tulleen itseltään keisarilta käsky.

— Kuka sen sanoi?

— Vallesmanni oli sanonut.

— Valehtelee. Kunhan ei olisi vaan oma pappien työtä.

Hevonen riipasi rekeä.

— No, hyvästi sitten. Sanokaa terveisiä Helanderille, että kuitenkin heittää pois seurain pidon, ett'eivät saa syyttömät köyhät kärsiä.

Hän oli jo reessä, kun huusi Laurin luokseen ja virkkoi:

— Minä vielä siitä sinun asiastasi, että tee sinä niinkuin olet aikonut. Joskin vapahtaja so-
vittaa syntimme Jumalan tykönä, niin ovat synnit
kanssa-ihmisiä kohtaan itsemme sovitettavat. Jos
kerran narrasit tytön naimalupauksella, niin nai
hänet. Siitä et pääse eikä ole tarviskaan. Et
siihen minulta lupaa saa, vaikka ehkä luulit.

17.

Kun Antero ja Lauri, poikettuaan Honkanie-
meen, kertoivat käräjistä ja Paavon terveisistä,
sanoi Helander kuohahtaen:

— Vai tulee siis käräjät kuitenkin! Vai tulevat
ne kuitenkin! Hyvä on! — Hän käveli kiivaasti
lattiaa. — Olen aivan toista mieltä kuin Paavo.
Ei tässä auta ruveta ilmeisen vääryyden alle
alistumaan. Koska valhe kerran käy totuuden
kimppuun, niin ei pidä totuudenkaan valhetta
väistämän. Taistella meidän täytyy! Ei Jumala
aja asiaamme, jos emme sitä itsekin aja. Totuu-
den täytyy voittaa ja meidän täytyy siitä todistaa.
Ja me pidämme seuroja niinkuin ennenkin. Eivät
Kalajokelaisetkaan pelästyneet, päinvastoin pitivät
seuroja itsessään käräjätuvassakin, sill'aikaa kun
toisessa tutkittiin ja tuomittiin, ja niin teemme
mekin!

— Mutta mihinkähän mahtaa se seuraväki
sopia, joka silloin tänne kokoontuu, hymähti
Rajalainen.

— Olisi nyt pantava alulle se seuratuva hanke. Ehdittäisiinkö se saada siihen valmiiksi?

— Puut kyllä olisivat piankin paikalla, kun talkoolla tuotaisiin, mutta perustusta olisi pahempi-kin saada sydäntälvellä routaiseen maahan.

— Vaan kun pannaan perustus kallioon.

— Onkos tässä kalliopohja, no, sittenhän se menee mainiosti.

— Minä toimitan kivet, otatteko te toimittaaksenne hirret?

— Jospa minä otan.

— Ja silloinhan se asia on sitä myöten valmis! riemuitsi Helander.

— Kyllä siitä nyt ehkä tosi tulee, mitä on kauvan tuumittu, sanoi Rajalainen hiljaisesti.

Ihaillen katselivat Antero ja Lauri tuota tyyntä miestä, jonka kasvot eivät värähtäneetkään, jonka silmä ei sallinut liekehtiä sen innostuksen tulen, mikä hänen sisässään varmaankin hehkui. Ja heillekin tuli pakottava halu tehdä jotain, paiskata jotain pöytään asiansa edestä.

Helanderin rouva tuli sisään ja kuiskasi jotain miehelleen. Helander kuului sanovan jotain Laurille, joka sitten meni toiseen huoneeseen.

— No, ja kertokaahan sitten, mitä ukko muuten . . . kuinka hän otti teidät vastaan? kysyi Helander Laurin mentyä.

Antero kertoi, kuinka kaikki oli tapahtunut.

— Sanalla sanoen, hän pani siis teidän kristillisyytenne pataluhaksi?

— Niin teki, mutta vaikk'ei kukaan ole minua vielä niin maan tasalle masentanut ja masentanut minua kaikkein parhaissa pyrkimyksissäni, mitä minulla milloinkaan on ollut, niin ei kukaan ole samalla antanut minulle varmempaa vahvistusta käymään sillä tiellä, jolle olen joutunut. Minä olin aina luullut itsestäni jotain, tahdoin aina olla viisas, etevä, hyvä, milloin milläkin tavalla, milloin missäkin muodossa. Ja nytkin olin minä tässä uudessa tilassani luullut löytäneeni en ainoastaan oikeaa päämäärää, vaan myöskin oikean tien. Ukko siirsi päämääräni niin kauvas ja korkealle, ett'en sitä voi edes mielikuvituksessani nähdä, ja tien hän kokonaan tempasi altani. Se on minulle usein ennenkin tapahtunut, mutta nyt on kuitenkin käynyt niinkuin ei koskaan ennen: en ole sittenkään kadottanut haluani pyrkiä perille, en olekaan joutunut epätoivoon itsestäni. Olen kyllä nöyrytynyt, mutta en nöyryytetty, olen punnittu ja köykäiseksi löytty, mutta en nolattu ja masennettu. Minä luotan nyt kuin sokeasti siihen apuun, jonka lunastus ja vapahdus antavat ja minä luotan siihen siten, että saan sen juuri silloin, kun en enää mitään itse jaksa, mutta ainoastaan silloin.

Lauri tuli takaisin, otsa kalpeana. Hänen silmissään oli tumma, syvä, päättävä ilme.

— Lähdetäänkö? sanoi hän Anterolle.

Heidän mennessään sanoi Lauri:

— Se oli Hedda, joka oli siellä ja tahtoi minua tavata. Jos joutuisin avun tarpeeseen, niin autatko minua? Isä ei ehkä enää tahdo minusta mitään tietää?

— Se on nyt tietty, että autan.

Hän jäi Anterosta kanslian rappujen eteen, tarttui avaimeen, seiso siinä hetken ja meni sitten sisään. Antero meni toisesta ovesta.

Rovasti istui kansliassa Kaarinan kanssa, hänelle jotain kirkonkirjoista sanellen.

— Minä pyytäisin, että pappa kuuluttaisi minut ensi sunnuntaina, kuuli Antero hänen sanovan.

— Mitä sinä puhut?

— Niin, minä pyytäisin, että tekisitte sen.

— Ja kenen kanssa?

— Heddan.

— Ole nyt hulluttelematta, poika.

— Se on minun totinen aikomukseni.

Ruustinna, Hanna ja Naimi riensivät sinne toisista huoneista.

— Mitä Lauri sanoo? kysyi ruustinna.

— Pyytää panemaan kuulutukseen Heddan kanssa.

— Herra jumala! — Lauri, — mutta eihän siihen nyt enää ole mitään syytä!

— Eikö olisi ollut sittenkään, vaikka lapsi olisi jäänyt eloon?

— Tule nyt järkiisi, rakas Lauri. Missä sinä olet ollut? Mistä sinä olet saanut sen päähäsi?

Elä nyt, lapsi kulta, tee itseäsi ja meitä kaikkia onnettomiksi.

— Se on minun velvollisuuteni, omatuntonikin käskee minua ja minun täytyy totella.

— Velvollisuutesi? Sellaista tyttöä kohtaan, joka tällä tavalla palkitsee meidät, hänen hyvän-tekijänsä, ei sinulla ole mitään velvollisuutta. On häneltä mitä mustinta kiittämättömyyttä . . . jaha, nyt minä ymmärrän, mitä varten hän on ilmestynyt ja asettunut tänne.

— Hedda ei sitä tahdo, mutta minä tahdon. Pyydän, pappi, ett'ette häntä toista kertaa solvaa!

— Hedda on syytön, sanoi Hanna.

— Ja mistä sinä tiedät?

— Lauri tekee oikein, sanoi Hanna. Jos hän tahtoo olla rehellinen mies, ei hän voi muuten tehdä.

— Niin minustakin, sanoi Kaarina.

— Mutta minä sanon, että hän tekee väärin ja minusta olet sinä, poika, jo tarpeeksi häpäissyt perhettäsi ja kotiasi, että voisit meidät ainakin tästä säästää.

— Paneeko pappi minut ja Heddan kuulutuksiin vai ei?

— En.

— Sitten täytyy minun pyytää Helanderia sitä tekemään.

— Ilman minun suostumustani ei sinua voi kukaan kuulutuksiin panna. Olet ala-ikäinen.

— Silloin täytyy minun ilmoittaa rehellinen aikomukseni jollain toisella tavalla. Heddan maineen tähden tahdon minä, että maailma tietää, että lapsi oli minun ja että minä en aijo häntä hyljätä. Mutta sama se, voin saattaa sen tiedoksi jollain muullakin tavalla. Ei kuuluttamisella olekaan vielä väliä, ennenkun olen suorittanut papin tutkinnon.

— Kaunis papin alku!

— Olai, elä nyt, — rukoili ruustinna.

— Mistä olet saanut sen päähänpiston?

— Minä tunnen, että Jumala minua siihen toimeen kutsuu.

— Ohoh, vai itse Jumala? Sinun Jumalasi taitaa puhua Paavo Ruotsalaisen ja Helanderin suun kautta?

— Isäni suun kautta ei hän ainakaan ole koskaan minulle puhunut.

— Ne ovat tietysti ne, jotka ovat tämän kaiken takana, ne ovat ne, jotka sinua yhä yllyttävät ja villitsevät!

— Ne eivät ole minua yllyttäneet eivätkä villinneet, mutta ne ovat minua ymmärtäneet ja minua jumalansanalla lohduttaneet, jota ei oma isäni ole milloinkaan tehnyt.

— Ole vaiti!

— Kysyn vaan vielä yhden asian. Onko totta, että pappa aikoo esiintyä käräjissä heräneiden syyttäjänä?

— En tarvitse tehdä sinulle tiliä aikomuksistani. Ja entäpä jos heitä syyttäisinkin? Mitä sitten?

— Ei mitään, minä vaan kysyn.

Rovasti rupesi sanelemaan jotain kirjoitettavaa. Kaarina purskahti itkuun, jätti kynänsä pöydälle ja riensi ulos. Ruustinna nyyhkytti tuolilla oven suussa. Lauri poistui kanslian oven kautta ulos.

18.

— Joko ne lähtivät? kysyi rovasti ruustinnalta, joka istui tavallisella paikallaan ruokasalin ikkunan ääressä.

— Eivät ne vielä, mutta kohta kai lähtevät.

— Ja minne ne menevät?

— Eivät ne vielä kuulu tietävän. Ehkä menee Hagman sisarensa luo Korpivaaraan ja Lauri Oton luo, vai mennevätkö ehkä molemmat Korpivaaraan.

— Ja mitä ne siellä?

— Kuuluvat aikovan lukea ja sitten kun relegatsioon aika on ohi, mennä Helsinkiin papintutkintoa suorittamaan.

— Mutta millä varoilla se mies aikoo mennä Helsinkiin?

— Hän saa lainata Anterolta.

— Mistä sillä on lainata?

— Kuuluu saaneen periä enoltaan, joka on kuollut.

— Vai niin.

— Ja milloin julkaisee Lauri kihlauksensa?

— Minä sain hänet lupaamaan, ett'ei hän sitä tee ennen kuin Naimin häät ovat olleet. Siitä hienotuntoisuudesta saamme ehkä kuitenkin kiittää enemmän Heddaa kuin Lauria.

Rovasti käveli huoneesta huoneeseen ja pistihe aina tuon tuostakin ruokasaliin. Hän palasi ja meni taas. Tuskin oli Lauri mennyt, kun rovasti jo oli katunut kiivauttaan, olisi tahtonut huutaa hänet takaisin ja puhua sovinnossa. Olkoon mikä on, menköön herran nimessä naimisiin kenen kanssa tahtoo! Rovasti ei kammonnut mitään niinkuin suuttumisia ja kireitä välejä ja sekavia, epäluuloisia suhteita. Mutta nyt oli ensimmäisen askeleen ottaminen kuitenkin Laurin asia kaiken sen jälkeen, mitä hän oli sanonut.

— Luuletko, että hän tulee tänne, ennenkun lähtee?

— En luule.

— Sinä puolustat häntä, niinkuin äidit aina puolustavat poikiansa heidän isiänsä vastaan.

Ruustinna ei vastannut ja rovasti poistui taas ja tuli taas, kädet selän takana, hermostuneesti kävellen huoneesta huoneeseen. — Tästä se nyt vasta häly nousee, puheli hän itsekseen. Saavat nyt kylän ämmät jauheita juorumyllyynsä. Rovasti ajaa poikansa pois kotoaan sentähden, että tämä tahtoo ottaa vaimokseen talonpoikaistytön! Rovasti vainoo heränneitä, vetää heitä kärkejiin, vaikka omat lapsensakin ovat heränneitä! »Tuossa hän menee, semmoinen on tässä pitäjässä pappi!» — ja

osoittavat sormellaan. »Mutta on meillä täällä toki toinenkin pappi, oikea Herran sankari.» — Helanderin se on työtä tämäkin, siitä ei ole epäilemistäkään. Se mies pistää kyntensä joka paikkaan, mutta ne kynnet häneltä vielä katkaistaan, häneltä ja niiltä muiltakin!

Tässä on jo tarpeeksi kauvan siedetty niiden röyhkeyttä ja hävyttömyyttä! Se on vihdoinkin paljastettava juuriaan myöten. Koska tässä ei saa mitään hyvällä aikaan, niin on pantava kova kovaa vastaan. Täytyy käräjissä esiintyä aivan toisella tavalla kuin olin aikonut... säälimättä, häikäilemättä, ei mykkänä asiamiehenä, vaan kantajana. Tulkoon heidän metkunsä ja kirkkoa ja yhteiskuntaa hajoittava toimintansa kerrankin taas päivänvaloon, kerran tältäkin paikkakunnalta, jossa siitä on liian kauvan vaijettu ja heitä rauhan tähden suvaittu ja lellitelty. Ei ole enempi sallittava, että he tekevät väkivaltaa, rikkovat kirkkolakia, häpäisevät papistoaan ja osoittavat ilmeistä uppiniskaisuutta ja ylenkatsetta esivaltaa vastaan. Se on saatava selväksi ainakin sille osalle kansaa, joka ei vielä ole villitty. Luottamus heihin on horjutettava, he ovat merkittävät, leimattavat siksi, mitä oikeastaan ovat: lahkolaisiksi, kirkon ja valtion vihollisiksi. Olkoot vaan lapseni heidän puolellaan, silloinpahan kaikki näkevät, että asia on minulle kalliimpi kuin kotirauhani!

Mutta ei rovasti kauvankaan jaksanut ylläpitää itsessään tätä kiukkua. Kun ei ruustinna

mitään virkkanut, meni hän kammariinsa ja heittäytyi keinutuoliinsa.

Eikä hän oikeastaan itsekkään uskonut, että herännäisyys saataisiin kärjäjäkäynnillä kukistetuksi. Pikemminkin voisi käydä niin, että siitä se vasta nousisikin oikeaan vimmaansa. Toisella tavalla olisi sitä ollut vastustettava, mutta mitä niille voi puheilla kuinka kauniilla tahansa, kun ne eivät tahdo mitään järkipuhetta kuulla? Järki ja oppi on voimaton heidän kiihoitustaan vastaan. Se on yksipuolisuus ja häikäilemättömyys, joka aina tempaa typerät ja vähän kehittyneet mukaansa. Ei ole mahdollista saada aikaan mitään yhteisen ymmärtämisen pohjaa semmoisten kanssa, jotka vaan tuomitsevat toisia ja pitävät itseään erehtymättöminä. Heidän oppinsa on puhtaasti negatiivista, sen pääsisältönä on vaan tuo ainainen ikävöiminen ja pyrkiminen ilman aavistustakaan mistään lopullisesta saavutettavasta päämäärästä ja mistään eettillisen ihanteen toteuttamisesta.

Mutta kaikessa tapauksessa tunsu rovasti joutuneensa yhä ikävämpään ja kierompaan asemaan heränneitä kohtaan. Ja mitenkä oli hän siihen joutunut? Kaikki oli lopulta sen Hartmanin syy. Se se oli kaiken tämän takana tuo hänen edustamansa kummallinen henki, joka ei ymmärrä mitään eikä suvaitse mitään. Se näkee kaikkialla maailmassa oppositioon ja revolutsioon ja kun ei sitä missä ole, niin täytyy sitä tehdä tai keksiä. Niinkuin nyt sekin,

että sekotetaan yhteen fennomania ja pietismi, Snellman ja Ruotsalainen, joita on muka jostain syystä yhteisesti vastustettava ja vainottava. Se on taas juuri sitä samaa kuin Arvidssoninkin aikana. Hartman on minun paha henkeni, ei minulla koskaan ole ollut häntä kohtaan mitään sympatiaa. Ei sovi oikeastaan ollenkaan ihmetellä, ett'ei nuoriso voi häntä sietää... Panna minut nyt tässä joidenkuiden kuviteltujen valtiolisten ja kirkollisten vaarojen tähden oma in pitäjäläisteni pyöveliksi! Sakkoja saan ehkä heille tuomituksi, mutta siihen se sitten jääkin. Jos olisin totellut omaa itseäni enkä antanut hänen kirjeittensä huumata itseäni, niin olisin antanut sellaisen lausunnon tuomiokapituliin, että asia olisi siihen rauvennut. Olisivat sitten saaneet vallesmanni ja Handolin ajaa asiata omanaan. Nyt saan minä kunnian istua heidän rinnallaan. Kauniissa valossa tulen minä historian lehdillä esiintymään. Arvidssonin ystävä, Snellmannin ystävä — minun kotonani sattuneiden tapausten ja täällä pidettyjen puheiden johdosta tehdään ilmi-antoja, jotka osaltaan ehkä ovat olleet vaikuttamassa Saiman lakkauttamiseen. Sekö on sitä Kontolan pappilan vanhaa kuuluisata vieraanvaraisuutta? Ja ainoaksi kunniaksi minun nimel leni ehkä kerran luetaan se, että poikani pani vastalauseen? — Saas nähdä, mitä hän tulee tekemään näiden käräjienkin johdosta? Jotain hullutusta hän kai tulee keksimään. Ja tämän mainion poikani

ajoin minä pois kotoani. — Saa nyt Jaakkoveli taas partaansa nauraa — selvänä niinkuin humalassakin siitä maailmalle huutaa.

Mutta kun rovasti huomasi, että hän taas alkoi liukua vastustajainsa kannalle, koetti hän peräytyä ja lujittaa asemaansa. Hänen täytyi saada kuulla oma äänensä sitä itselleen sanovan, ja vielä kerran hän palasi ruustinnan luo.

— Tätä sanotaan vainoksi kirkon puolelta, mutta ei ymmärretä, että kirkolla ei ole ainoastaan oikeutta, vaan myös velvollisuus suojella itseään hävittäviä voimia vastaan. Lanko on ehkä sittenkin oikeassa siinä, että herännäisyyden lopullinen tarkoitus ei voi olla mikään muu kuin pyrkiä erilleen valtiokirkosta, hajottaa se tai ainakin jäytää sen juuria, joka vuosisatoja on seisonut kansan parhaana suojana. Se on lopputarkoituksiltaan siis kumouksellista laatua. Se on ainakin esimiesteni käsitys. Ja kun he vaativat minua tässä hengessä esiintymään, täytyy minun tietysti totella, toimien kuitenkin sillä varovaisuudella ja maltillisuudella kuin asianhaarat vaativat. — En ole sitäpaitse kirjoittanut muuta kuin totuuden. Se on heränneiden oma syy eikä minun, jos totuus ei ole heille edullinen. Olisin voinut kirjoittaa paljoa ankaramminkin, ja paljoa paljastavammin, jos tarkoitukseni olisi ollut etsiä riitaa. Se pitäisi nyt ainakin kaikkien järkevämpien ymmärtää, mutta eihän sitä voi niille edes sanoa, kun eivät tule tiedustelemaan eikä keskustelemaan.

Ruustinna ymmärsi nämä puheet niinkuin olisi rovasti suonut, että ne tulisivat Laurin tietoon. Kun rovasti taas poistui, heitti hän saalin hartioilleen ja meni pihan yli tupaan.

Antero ja Lauri olivat vielä siellä Hannan ja Kaarinan kanssa. He olivat jo lähtövalmiina.

— Minä vielä tulin sanomaan, ett'ei teidän kuitenkaan pitäisi tuomita niin ankarasti pappaa. Minä luulen, ett'ei hän itsekkään hyväksy kärkeä.

— Mutta jos hän ei niitä hyväksy, niin on se minusta vieläkin kummallisempaa!

— Mutta hänenhän täytyy virkansa puolesta.

— Ei virka saa pakoittaa ketään tekemään vastoin vakaumustaan. Ja jos pappa olisi tahtonut, olisi hän varmaan voinut estää.

— Se on kaikki setä Hartmannin syy, se se on kaiken tämänkin takana.

— Tämänkö heränneiden vainonkin?

— No, etkö sinä ole sitä tiennyt? Vähä väliä on hän siitä papalle kirjoittanut.

— Vai niin, vai niinkö?

— Jäisit nyt kotiin, Lauri — tai menisit nyt ainakin vielä puhumaan papan kanssa.

— En minä voi.

Kun ruustinna oli mennyt, huudahti Lauri melkein riemuiten:

— Siis on sillä jesuiitalla sormensa tässäkin! Siis on meillä heikäläiset tässäkin vastassamme! Ja kuinka voisi ollakaan muuten? Minä olen iloinen, niinkuin olisi kivi pudonnut sydämmel-

täni. Nythän voimme me lyödä iskun entisenkin asian puolesta! Meillä on taas sama vastustaja edessämme. Ehkä herännäisyys ja suomalaisuus sittenkin kuuluvat yhteen, koska niillä on sama vihollinen. Antero, tekisi taas mieleni —! Ah, mutta jos meidän tekomme sittenkin oli oikea?

— Ei ollut.

— Ei, ei, — mutta sittenkin! Minulla on taas ilmaa keuhkoissani! Ja minun tekee mieli saamaan lisää!

He olivat tulleet ulos ja astuneet suksilleen.

— Tytöt, sanoi Lauri vielä, — ei mikään ole maailmassa ihmiselle ihanampaa kuin tietää, mikä on oikeus ja totuus ja varustautua elämänjälkeen taistelemaan niiden vihamiehiä vastaan!

He lähtivät sujuttelemaan suksillaan kirkolle päin. Tytöt seisoivat äänettöminä pihalla ja katselivat heidän jälkeensä.

— Nyt ne lähtivät, huokasi ruustinna rovastille ikkunansa äärestä.

19.

Kaikkia teitä myöten ajoi ja hiihti herännyttä kansaa Kontolan kirkolle, parhaalla talvisella kelillä, kirkkaana pakkaisaamuna. Kun he kulkivat pappilan ikkunain alitse, kääntyivät he niihin katsomaan mikä uteliain ja kysyvin, mikä kummastelevin katsein. Mutta ei ikkunoista mitään näkynyt. Pappilassa ei antanut elonmerkkiä muut kuin Musti, joka ääni vanhuuttaan käheänä teki työtä sisunsa käskemää: otti vastaan tulijan yhdellä portilla ja haukkui sen pihan läpi toiselle.

— Menkäähän kutsumaan sisälle tuo koira, kävi rovasti sanomassa ruokasalin ovelta.

Hänen äänensä oli hermostuneen vaivautunut. Kun hän tuli takaisin kansliaan, ajoi sen rappujen eteen Handolin, hiukan hutikassa. Rovasti otti hänet vastaan kylmästi ja virallisesti. Handolin ei sitä huomannut, avasi käärön, joka hänellä oli kädessään ja alkoi sitä kehua. Se oli syytöskirja, mainiosti kokoonpantu, mutta eipä se ollutkaan mikään kontolainen klooppari, joka

oli sen sepittänyt, vaan yksi Helsingin hienoimpia juristeja ja terävimpiä stilistejä, joka oli sen pappi. Siinä oli varsinkin yksi paikka, jota ei yksikään tšekäläinen olisi ymmärtänyt siihen panna. Se sanoo, että pietismi ei ole ainoastaan kirkollisesti, vaan myöskin valtiollisesti vaarallinen liike. Minä luen —

— Anna olla. Ehdinhän minä sen kuulla oikeudessakin.

— Se tulee aivan varmaan tekemään vaikutuksen tuomariin. — Kyllä niiden korvat nyt tulevat kuumenemaan. Hyvä mahtaa olla sedänkin syytöskirja. Me kiedomme ne joka puolelta kuin kalat verkkoon, yksi opista ja uskosta, toinen elämästä ... niinkuin kalat verkkoon ... äh, kun ne tulee potkimaan ja päristelemään nuotan perässä!

— Eihän vielä suinkaan voi tietää, minkä päätöksen laamanni tulee antamaan.

— Eihän se laamanni tulekaan itse istumaan näitä kärkejä, vaan se nuori varatuomari.

— Eikö laamanni ...?

— Ei, ja se on hyvä se.

Se oli rovastille yllätys. Laamanni ei ollut puhunut hänelle mitään siitä, ett'ei hän itse tulisi istumaan kärkejä. Eikö hän ehkä tahtonut puuttua tämmöiseen juttuun?

— Setä pääsee minun hevosessani.

— Minä kävelen mieluummin.

— No, sitten kävelen minäkin, menemme yhdessä.

Rovasti ei olisi halunnut mennä hänen seurassaan kärkeäpaikkaan, mutta ei voinut sitä välttääkään. Handolin lähetti pois hevosensa, mutta samassa ajoi vallesmanni siihen ja pakotti heidät molemmat nousemaan rekeensä.

Lauri ja Antero olivat hiihtäneet toisesta portista pihaan. Naimi ja Kaarina näkivät heidät ja riensivät ulos. He pyysivät heitä sisään, mutta Lauri ei tahtonut tulla.

— Pappa ajoi täältä Handolinin ja vallesmannin kanssa — on hänkin nyt seurassa.

— Minun on niin kovin sääli pappaa, sanoi Naimi.

— Oma syynsä, sanoi Lauri.

— Et sanoisi, jos tietäisit, kuinka vaikea hänen on ollut tästä asiasta. Mamma sanoo, ett'ei pappa ole nukkunut moneen yöhön. Hän ei tahtoisi olla missään tekemisissä noiden tuommoisten kanssa.

— Ei tahtoisi... mutta miksi hän sitten on? Miksi antautuu hän osalliseksi semmoiseen?

— Totta kai hänen täytyy, kun on saanut määräyksen.

— Semmoinen on pappa. Ei koskaan ole hän seurannut sitä, mitä itse katsoo oikeaksi, mutta antaa aina itseään johtaa sen, mitä muut häneen tyrkyttävät.

— Tulkaa nyt edes mammaa tervehtimään, pyysi Naimi.

Helander kulki juuri ohi, perässään tien täysi heränneitä miehiä ja naisia. Lauri ja Antero riensivät heidän jälkeensä.

— Ja pirtti on valmis, niinkuin näimme! sanoi Lauri.

— Kuukaudessa kirkko katto päälle ja uuni lämmitä, sanoi Helander ylpeästi ja tyytyväisesti. Ja tänä iltana se vihitään.

— Ja mitä nuo arvelevat käräjistä? kysyi Antero.

— On ihmeellistä, kuinka he ottavat tämän asian. Odotin, että he tekisivät niinkuin minäkin, tuomitseisivat, kauhistuisivat, ett'ei maailmassa ole lakia eikä oikeutta, koska tällaisia juttuja nostetaan, koska jumalansanan harjoittamisesta käräjiin vedetään kuin mistä rikoksesta. He eivät sitä kuitenkaan ollenkaan kummastele, se on heistä aivan luonnollista, että maailma niin tekee, eikä siltä pidä muuta odottaakkaan. Minä melkein soisin, että he kuohahtaisivat ja latelisivat kiukukuisia sanoja. Tuo tyyneys minua melkein kammostaa, sillä se on osoitteena pelottavasta, ylipääsemättömästä syvänteestä heidän ja herrain välillä. Sen pohjalla on kerros, paksu, paksu kerros ylenkatsetta, halveksumista, jota siihen muuten on jo vuosisatain kuluessa kasvatettu. Kun kansa jakautuu kahteen luokkaan, jotka eivät vähääkään ymmärrä toisiaan ja kun sitä juopaa vielä tällä tavoin isonnetaan, niin mikä tästä lopulta tuleekaan? Ne eivät enää kysy, kuinka

tämä on mahdollista, miksi se niin on, eikä myöskään, kuinka kaikki olisi parannettava, ne vaan konstateeraavat, että se niin on ja vetäytyvät yhä enemmän epäluulonsa kuoreen. En tiedä, miten suuri vaikutusvalta sivistyneellä säädyllä muualla maailmassa lienee kansaan, kuinka läheiset lienevät heidän suhteensa toisiinsa, mutta jos meillä tätä menoaan menee, niin en ymmärrä, kuinka meidän sivistynyt sääty koskaan voi saada kansaa vastaanottamaan sitä hyvää, mitä sillä mahdollisesti kerran voi olla sille tarjottavana.

— Täytyy syntyä uusi suomalainen sivistynyt sääty, niinkuin Snellmankin tahtoo, sanoi Lauri.

— Ei riitä, että se on vaan suomalainen tai oikeastaan suomenkielinen, sen täytyy olla myöskin suomenmielinen s. o. kansanmielinen, henkeä sen sisäisimmästä hengestä, ja ennen kaikkea uskoa sen uskosta, joka voi ottaa osaa sen sisimpään ja syvimpään sielunelämään.

— Niinkuin te heränneet papit olette.

— En tiedä, mitä me olemme, mutta sen tiedän, että kun kirkon miehet ovat niin kaukana kansasta, että ovat mukana tämmöisessä, niin silloin eivät asiat ole niinkuin niiden olla pitäisi. On kyllä muuten mielipiteeni se, että jos mieli kirkon mitään kansalle olla, sen keskuudessa mitään vaikuttaa, on herännäisyyden tungettava sen läpi ja hapatettava se uudestaan, kokonaan uudestaan. Ja minä alan uskoa, että niin tulee käymäänkin. Yhähän lisääntyy heränneen nuo-

rison joukko. Kuka olisi voinut aavistaa, että tekin molemmat — en voi oikein vieläkään uskoa sitä todeksi! Mutta Herralla näkyy olevan keinojaan. Ja nämä käräjätkin ovat niitä hänen keinojaan. Hän tahtoo nyt taas tälläkin maan kulmalla, niinkuin muualla jo ennen, näyttää, mikä valtiollinen ja virkavaltainen laitos meidän kirkkomme on. Tämä juttu selvittää ihmeesti käsitteitä ja saa arvostelua heräämään kirkon omasakin piirissä. Tulkoon meille mikä tuomio hyvänsä, asiamme tästä vaan voittaa, ja sentähden minä nyt menen melkein kuin juhlaan.

He olivat tulleet käräjäpaikalle. Laamannin rakennuksesta ei näkynyt liikettä eikä kuulunut elämää. Se oli siellä huuruisten koivujensa keskellä ylimyksellisenä ja eristettynä. Oikeutta jaettiin kansalle takapihalla, pirtin puolella, erityisessä käräjätalossa, joka oli navettain ja tallien ryhmässä. Siinä oli kaksi tupaa, porstua välillä, ja porstuan pohjassa kaksi kammaria, joista toinen oli sihteerien asuttava ja jossa lautamiehet oleskelivat ja toisessa tuomari ja muut herrat istuntojen väliajalla. Sieltä kuului puhetta ja porinaa. Ohi kulkiessaan näki Antero rovastin istuvan ikkunassa totisena ja ikäänkuin avutonna.

He menivät rahvaan tupaan. Penkit olivat täynnä miehiä, hiljaisia ja tyyniä. Heille tehtiin tilaa penkillä perälasin alla. He likistyivät tukevain sarkapukuisten miesten väliin ja Antero tunsu olevansa kuin yksi heistä, kuuluvansa hei-

hin henkisesti ja ruumiillisesti. He olivat yhtä väkeä. Heidän asiansa on hänen asiansa ja on — aina oleva. Hän ajattelee niinkuin he ja hänen sydämiensä sykkii heidän kanssaan. Ensi kerran elämässään ei hän ole yksin. Kaikki näyttävät he olevan valmiit kaikkeen. Jos heitä mikä uhkaisi, olisivat he aina valmiit.

— Asianomaiset sisään, kuului siltavoudin ääni oven suusta.

Mutta samassa ja ikäänkuin sitä odotettuaan alkoi virsi. Kukaan ei liikahtanutkaan. Avonaisesta ovesta näki Antero rovestin, vallesmannin ja muiden herrojen menevän käräjätupaan. Kun yksi värssy oli veisattu, tuli vallesmanni itse tuvan ovelle ja huusi tiuskaten:

— Asianomaiset sisään!

Mutta ei vieläkään kukaan liikahtanut lähtemään. Vastaukseksi aloitettiin vielä toinen värssy ja tarttui veisuu porstuassa ja pihallakin olijoihin. Vastan loputtua alkoivat miehet verkalleen siirtyä käräjätupaan.

Vastakkain kuin kaksi eri maailmaa ovat käräjätuvassa herrat ja talonpojat, toiset toisella puolella tuomarin pöytää. Sen takana istuvat herrat kaikki kuin syyttäjinä, sen edessä talonpojat vastaajina. Silmissä on herroilla ilkuntaa ja ivaa ja he osoittelevat toisilleen sisääntulijoita. Rovasti yksin ei näytä oikein siihen seuraan kuuluvan, hän on totinen ja vaivautuneen näköinen. Lauri ja Antero ovat joutuneet heränneen kansan eturiviin, siihen takaapäin tungettuina, kuin heidän suojakseen, etuvarustukseksi. Handolin ja vallesmanni vilkuttavat heitä tulemaan ylemmä, mutta he eivät ole siitä tietävinään.

Tuomari on nuori, vähän itserakkaan näköinen hovioikeuden auskultantti . . . Tuonko nyt pitää ratkaista riita semmoinen kuin mistä nyt on kysymys? Tuommoisenko parrattoman pojan edessä seisovat nämä vanhat miehet ja kokeneet kristityt vastaamassa — uskostaan? Mutta ei Antero huomaa hänessä vähintäkään vaivautumi-

sen merkkiä asemansa heikkoudesta. Varmasti ja virallisesti ja teeskennellyn mahtavasti kääntelee hän papereitaan ja itseksensä hymisten lukee ja selailee niitä.

— Jahah, olisi sopinut tulla sisään heti kun huudettiin.

— Ei käräjäpaikka ole mikään seuratupa, sen tietänette.

Sadat silmät tutkivat häntä tyynin, väistymättömin katsein.

Kääntyen vallesmannin puoleen saa tuomari häneltä syytöskirjan ja alkaa tehdä suomeksi selkoa sen sisällöstä. Siinä vaaditaan tapahtuneen ilmiannon johdosta ja keisarikunnan Suomen senaatin prokuraattorin antaman määräyksen nojalla pitäjänapulaisesta Helanderia edesvastuuseen siitä, että hän useissa saarnoissaan ja puheissaan oli syvästi loukannut esimiehiään ja virkaveljiään, koettaen halventaa heitä heidän sanankuulijainsa silmissä ja että hän myöskin oli pitänyt luvattomia kokouksia sekä omassa pitäjässään että myöskin ulkopitäjissä. Talollista Paavo Ruotsalaista syytetään niinikään luvattomien kokousten pitämisestä ja talollista Ilpolaista samasta asiasta kuin myöskin siitä, että hän luvattoman kokouksen pitämistä varten oli väkivaltaisella tavalla särkenyt aidan, mikä siihen nähden, että väkivaltaisuus oli tapahtunut kirkon alueella ja sen omaisuutta vastaan sekä seurakunnan kappalaisen nimenomaisesti kiellosta välittämättä ja siis tahallisella

uhalla, oli erittäin raskauttavana asianhaarana mainittava. Talollista Rajavaaralaista ynnä useita muitakin syytetään sekä luvattomain kokousten pitämisestä että osanotosta niihin.

— »Näiden syytösten valaisemiseksi» — lukee tuomari vielä, »katsomme lopuksi pitävämme esiin tuoda, ei ainoastaan sitä eripuraisuutta ja häiriötä, jota tämä liike Suomen kirkossa on saanut aikaan, ja sitä hämmennystä, vihaa ja katkeruutta, jota se on synnyttänyt kodeissa ja perheissä, siis yksityisessä elämässä, vaan myöskin sitä vaaraa, jota se tuottaa valtiolle, tahtomalla salaisesti uurtaa esimiesten auktoriteettiä ja hävittää kunnioitusta lakia ja järjestystä kohtaan. Mihin tällainen lopulta viepi, siitä on yhtenä räikeänä esimerkkinä ennen mainittu tapaus Korpivaaran kirkolla, jossa väkivaltaisesti on tungettu oman käden oikeutta harjoittamaan yksin kirkon pyhitetyllä alueellakin. Jos tällainen meno saapi rankaisematta jatkua, niin kuka takaa, ett'ei seuraava askel jo ole itse kirkon ovien aukimurtaminen pietistisien erikoiskokousten pitämistä varten.»

Kun kannekirja oli luettu, pyysi Helander saada huomauttaa, että syytös hänen toimistaan ja esiintymisistään papin viran toimittamisessa ei kuulunut kihlakunnan oikeudelle, vaan tuomio-kapitulille.

— Täällä on tuomiokapitulin määräämä asia-mies ja osoittaa siis jo sekin seikka, että tuomio-kapituli katsoo kihlakunnan oikeuden päteväksi

ottamaan tutkittavakseen myöskin kappalaista Helanderia vastaan tehdyn kanteen.

— Tuomiokapitulin asiamies ei ole ainakaan vielä esiintynyt syyttäjänä eikä syytös ole hänen, vaan nimismiehen nimessä tehty. Asiamies on kyllä täällä saapuvilla, mutta, mikäli minä ymmärrän, ainoastaan siltä varalta, että oikeus vastoin kaikkea luuloa ottaisi asiani täällä käsitelläkseen. Missään tapauksessa ei tällä oikeudella ole tuomiovaltaa minun ylitseni, ainoastaan enintään tutkimisvalta.

Tuomari kääntyi rovastin puoleen:

— Pyydän kysyä herra tohtorilta ja ritarilta, yhtyykö hän nyt luettuun kanteeseen kappalaista Helanderia vastaan?

Hiukan epävarmalla äänellä ja katsoen päiden yli ulos ikkunasta sanoi rovasti:

— Korkea-arvoisen tuomiokapitulin minulle lähettämä valtakirja ei sisällä mitään määräystä syytöksen tekemisestä tuomiokapitulin puolesta.

— Peräytyykö pappa? kuiskasi Lauri Anterolle.

Herratkin näyttivät hämmästyvän ja kuiskailivat jotain toisilleen. Vallesmanni meni puhumaan rovastin kanssa, mutta rovasti pudisti vaan päätänsä.

— Tuomiokapitulin valtuuden nojalla on sen asiamiehellä kuitenkin oikeus, joskaan ei velvollisuus, yhtyä viralliseen kanteeseen, sanoi vallesmanni, asettuen entiselle paikalleen.

— Pidätän itselleni oikeuden esiintyä sen mukaan, mitä tutkimus on tuova esiin.

Se oli pettymys kantajille. Handolin ja vallesmanni puhuivat jotain keskenään. Sitten meni vallesmanni tuomarin luo ja sanoi hänelle jotain.

— Jaa, se on totta, sanoi tuomari, ehkä on syytä lukea se lausunto, jonka herra tohtori ja ritari on antanut tuomiokapituliin kappalaisen Helanderin toimista yleensä ja erittäinkin hänen viime juhannuksena pitämästään saarnasta.

— Onko se siellä? kysyi rovasti säpsähtäen.

— Se on juuri se, johon prokuraattorin määräys kanteen nostamisesta perustuu, mikäli se koskee kappalaisen Helanderin sopimatonta esiintymistä hänen esimiehensä vastaan. Pyydän, että asiakirja täällä luettaisiin.

Kun rovastin lausunto oli luettu, pyysi vallesmanni puheen vuoroa.

— Niinkuin näkyy, on kappalainen Helander tehnyt itsensä syyppäksi mitä törkeimpään ei vaan lähimmän esimiehensä, vaan myöskin kirkon ja sen korkeimpain kaitsijain solvaamiseen ja halventamiseen kansan silmissä. Vaadin häntä muun muassa tämän lausunnon nojalla mitä ankrimpaan edesvastuuseen ja aion näyttää toteen sen, mitä lausunnossa hänelle viaksi luetaan, huolimatta siitä, että herra rovasti ei ole katsonut pitävänsä pysyä syytöksessään.

Herrain päät pöydän takana taas kohosivat.

Tuomari kehoitti nyt asianomaisia ilmoittamaan todistajansa.

— Omasta ja muiden syytettyjen puolesta pyytäisin saada ehdottaa, sanoi Helander, ett'ei kustannusten välttämiseksi mitään todistajia kuulusteltaisi, koska me emme aio kieltää, että kaikki se, mitä syytöskirjassa on esitetty, on pääasiassa totta. Me myönnämme siis, että olemme pitäneet hartauskokouksia, yhden semmoisen muun muassa Ristivaarallakin, ja sinne päästäksemme kyllä avanneet veräjän, mutta sen myöskin sulke-neet. Myönnän myöskin, että esimieheni minua vastaan tekemä ilmianto —

— Ei se ole ilmianto, vaan vaadittu lausunto, oikasi rovasti.

— Olkoon sitten lausunto — että se on pääasiassa oikea ja saarnani sisältö yleensä oikein esitetty. Emme siis aio tosiasioita kieltää, vaan ainoastaan osoittaa, että ne eivät ole mitään rikoksia emmekä me siis niiden johdosta rangaistukseen syypäät.

— Jaa, kyllä minä kaikessa tapauksessa vaa-din todistajia kuulusteltaviksi, sanoi vallesmanni.

— Silloin täytyy meidänkin ilmoittaa todistajiksi kaksi henkilöä: maisteri Hagmannin ja —

— Hän on jäävi, hän on minun lankoni! huusi Handolin.

— Eihän Handolin ole syyttäjä, ei ainakaan hän asiakirjoissa eikä haasteessa semmoisena

esiinny, mikä osa hänellä muuten lieneekin jutun vireille panossa.

— Kuka oli vastaajan toinen todistaja? kysyi tuomari.

— Pyytäisin myöskin kuulusteltavaksi, jos niin tarpeelliseksi näyttäytyy, pastoorska Handolinia.

— Ei vaimoni ole täällä! huudahti Handolin ja pyörähti päin kuin satutettuna.

— Kyllä hän on täällä, vastasi Helander tyyneästi.

— Kenen kanssa on se tänne tullut?

— Siinä suhteessa en voi tyydyttää herra pastorin uteliaisuutta, mutta en luule sen muuten vaikuttavan asiaan.

Se herätti naurua molemmin puolin pöytää ja vakavain heränneidenkin miesten kasvoilla vilahti hetkellinen hymähdys.

Todistajat saivat vanhoa valansa ja astua ulos. Sen jälkeen kysyi tuomari, mitä vastaajilla oli kanteen johdosta sanottavana.

Helander astui ensiksi esiin.

Myönsi todeksi, niinkuin jo oli sanonut, kaikki, mitä häntä vastaan on kannettu. Ei tahtonut myöskään kieltää, ett'ei olisi kiivaudessaan erehtynyt lausumaan sanoja, jotka ehkä ovat voineet tuntua persoonallisilta loukkauksiltakin. Oli valmis alistumaan sen tuomion alle, joka häntä saattaa tästä kohdata. Ikävällä mielellä täytyi hänen kuitenkin valittaa, että esimiehensä ja hän, kaksi seurakunnan paimenta, tapasivat toisensa

näin toinen toisella puolella juttupöytää. Tahtoi kuitenkin luulla, ett'ei rovasti Martin omasta puolestaan ollut tätä vainoa alkuun pannut, vaan että syynä hänen lausunnossaan ilmaantuneeseen vastenmielisyyteen heränneitä kohtaan oli se, ett'ei hän omasta kokemuksestaan tiedä, mitä on ihmisessä hartaamman kristillisen elämän tarve. Olkoon tämä sanottu vastaukseksi siihen osaan kannetta, joka perustuu hänen esimiehensä lausuntoon hänen esiintymisestään sielunpaimenena.

— Mutta yhtä sovinnollisesti en voi vastata siihen osaan kannetta, jossa syyttäjä tahtoo kieltää minulta oikeuden julistaa jumalansanaa missä ikinä sen sopivaksi näen ja että minun sanankuulijoitani tahdotaan vetää edesvastuuseen siitä, että he tulevat kuulemaan minua ja kaikkia muita, jotka parhaan ymmärryksemme mukaan koetamme johtaa kansaa autuuden tielle. Minua sekä surettaa että kauhistuttaa, että vallesmanni mikä tahansa saat-
taa ja saa käräjissä näin kuin mitäkin pahantekijää ryvetellä miestä semmoistakin kuin Paavo Ruotsalaista, joka on kaiken elämänsä uhrannut kansan hengelliseen herättämiseen ja sen johtamiseen autuuden tielle. Kanteessa syytetään minua siitä, että olen halventamalla esimiehiäni muka esivallankin arvoa alentanut. Mutta jos mitkään, niin ovat nämä tämmöisessä tarkoituksessa toimeenpannut käräjät omansa horjuttamaan esivallan arvoa kansan silmissä. Minun täytyy sanoa totuus ja minä tahdon sen sanoa niin, että se kuuluu ei

vaan tässä tuvassa, vaan tunkee sen seinien läpi ja poikki synkkien salojen ja yli kylien ja kaupunkien aina sinne, missä tämän vainon alku ja juuri on, missä ja kenessä se sitten lieneekin. Ja minä tahdon sentähden kysyä: Tietääkö syyttäjä, tietävätkö ilmiantajamme ja vainoojamme ja heidän takanaan olevat esimiehensä, että he ovat ryhtyneet asiaan, jonka ajaminen ilmaisee mitä kuulumattominta röyhkeyttä ja laittomuutta? Ruotsin entisten kuningasten myöntämän, hänen majesteettinsa siunatun keisari Aleksanterin vahvistaman ja nykyisen armollisen keisarimme papistolle vakuuttaman oikeuden saada vapaasti opettaa sanankuulijoitansa, joka oikeus monesti on ostettu verellä ja kyynelillä ja näihin asti horjumatta on ollut voimassa — tämän oikeuden tahtovat nyt yksi nimismies ja hänen kanssaan meitä vastaan vehkeilevä palkkapappi jaloillaan tallata! En omassa nimessäni, vaan koko evankelis-lutherilaisen kirkon nimessä lausun minä omasta ja kanssasyytettyjeni puolesta jyrkän vastalauseen tätä väkivaltaa vastaan enkä tahdo pelkurien tavoin kuulua niiden joukkoon, jotka antavat pois oikeuden, jonka olemme isiltämme perineet. Surkeata on, että virkamiehet, joiden tulisi edistää jumalanpelkoa kansassa, ovat kaikista innokkaimmat sitä vastustamaan ja eksyttämään armollista esivaltaa vainoomaan niitä, jotka eivät tee pahaa kenellekään ja joita kaikki sortavat. Ei ole mahdollista, että lainlaatija olisi määrännyt ran-

gaistuksen uskonnollisista seuroista ilman poikkeusta, kun milt'ei kaikki kapakkaseurat ovat sallittuja! Enkö saisi minä illalla kotona puhua samaa, mitä aamulla kirkossa? Enkö saisi minä koota kotiini ystäviäni jumalansanan harjoittamiseen, kun seurakunnan kirkkoherra kokoo omansa tanssi- ja juomaseuraan? Jos jostain olisi syytös tehtävä, niin olisi se siitä, että juhannusjuhlan aikana juhlitaan Bachusta, eikä siitä, että hiljaisuudessa Kristusta palvellaan, ketään häiritsemättä. Mutta emme tahdo syyttää, tahdomme antaa kunkin elää, kun antavat meidän elää. Kaatukoon tämä kanne siis omaan mitättömyyteen ja ruhjokoon se Jumalan vihalla alleen ne, jotka ovat sen meitä ruhjotaksensa nostaneet! — Eikä minulla ole muuta lisättävänä kuin että nämä syytteen alaiset sanankuulijani, jotka ovat luovuttaneet minulle huoneensa ja vastaanottaneet minulta opetusta autuuden tiestä, vapautetaisiin kaikesta edesvastuusta sekä että ainoastaan minä heidän pappinansa, jos jotain tuomion sovitussuhria tarvitaan, langetettaisiin kaikesta vastaamaan, sillä kun Herra uskoi minulle opettajaviran, niin velvoitti hän minua myöskin tyytymään kaikkeen sekä katkeraan että suloiseen, joka minua voi tässä virassa kohdata.

Kyyristyneet, ikäänkuin näkymättömän painon alla olleet sarkaiset hartiat ja selät oikenivat ja karkeat kädet hipoivat karkeita leukoja tai siirsivät otsalle valahtunutta tukkaa.

Vallesmanni koetti murtaa sanojen vaikutusta:

— Ne nyt ovat vaan sanoja, mahtipontisia puheita enkä minä tahdo muuta vastata kuin että laki on selvä, joka kieltää semmoisia kokouksia pitämästä, ja laki vaatii tuomiota ja sen täytöntöön panoa.

— Onko syytetyllä Helanderilla viimeisen johdosta mitään lisättävää? kysyi tuomari.

— Ei ole.

— Talollinen Paavo Ruotsalainen, mitä on teillä kanteen johdosta sanottavana?

Paavo astui askeleen eteenpäin pöytää kohti. Hän näytti kuin aatoksiinsa nukkuneelta, seisten siinä polvet vähän koukussa, selkä kumarana, mutta pää pystyssä, vähän taapäin kenollaan. Yht'äkkiä hänen silmänsä välähtivät, ja läpätunkeva, värähtävä ääni täytti koko tuvan, kun hän virkkoi:

— Jos niin kävisi, että meidät syyttömästi tuomittaisiin, niin tahdomme lohdutukseksimme muistella Lutheeruksen virttä:

Rauhan heidän pitää meille suoman,
Vaikk' ovat kiukuss' ja hulluna,
Sillä Kristus on meidän voimamm',
Hän on meitä auttamaan tullunna.

Tuomari odotti hetkisen ja kysyi sitten:

— Onko muuta sanottavaa?

— Ei sen enempää, sanoi Paavo ja vetäytyi takaisin paikalleen, jossa oli seissut, vaipuen taas

kuin uneen, vanhan miehen samenneet silmät ilman määrää eteensä tuijottaen. Silloin tällöin tekivät otsarypyt vaan yht'äkkisen liikkeen ylöspäin, niinkuin jonkun heränneen ajatuksen sisällisestä tempauksesta.

Näytti niinkuin olisivat hänen sanansa vaikuttaneet toisellakin puolella pöytää. Tuomari käänsi jotain lehteä ja käänsi sen taas takaisin, ennenkun virkkoi:

— Talollista Ilpolaista syytetään siitä, että hän on sallinut pitää luonaan luvatonta kokousta ja että hän väkivaltaisesti on repinyt kirkon aidan.

Iso mies uusissa sarkavaatteissa astui esiin. Hän oli itsetietoinen, tuiman näköinen, melkein uhkaava.

— Siitä on syytetty, sanoi hän, odottaen lisää.

— Ilpolaisen toimestako pidettiin kokous Risti-vaaralla?

— Minä niitä vieraitani kehoittelin sinne lähtemään, kun eivät papit saaneet kirkkoa.

— Purkiko Ilpolainen veräjän?

— Purki ja tukkesi sen myös.

— Tiesittekö, että pastori Handolin oli kieltänyt teitä kulkemasta maansa yli?

— Totta minä sen tiesin, kun itselleni sanoi.

— Ja kuitenkin puritte veräjän?

— Purin ja tukkesin myös. Ja jos on mitä vahinkoa tapahtunut, niin se korvataan. Vaan kun ei ole vaadittu, niin ei ole osattu tarjotakaan.

— Totta siis kaikki, mitä kannetaan?

— Totta kaikki, mutta valetta kuitenkin alusta loppuun.

— Mikä on valetta? kysyi vallesmanni.

— Koko tämä syytös on tekosyytös. Oikea syytös on vihasta siitä, että emme ole antaneet tämän juopon pappimme kaikin ajoin elää, niinkuin hän tahtoi, vaan on ajettu hänet uloskin, kun on tullut taloon humalassa huutamaan ja räyhäämään, eikä ole kehdattu kirkossa hänen haukkumisiaan kuunnella, vaan menty miehissä pois, niin että on saanut jäädä tyhjiille penkeille paukuttamaan. Kun on vaan voitu, niin on muita pappeja käytetty. Mutta suurin on hänellä viha meitä kohtaan sentähden, että on häntä nuhdeltu siitä, että elää törkeissä synneissä, suosii vieraita vaimoja ja pitelee pahasti omaa rouvaansa.

— Korkea oikeus, minä vaadin tätä miestä edesvastuuseen . . ! huusi Handolin.

Tuomarikin tulistui ja löi nyrkkiä pöytään:

— Pysykää asiassa elköötkä sekoittako siihen semmoista, joka siihen ei kuulu. Jos ei teillä ole muuta sanottavana . . .

— Sanottu mikä sanottu — ja se saadaan toteen, jos tarvitaan.

— Minä kysyn kunniani perään, kähisi Handolin.

— Rauhoittukaa, sanoi tuomari. Sen saatte tehdä, mutta ei nyt. — Kutsukaa sisään kantajan todistaja.

Handolinin entinen renki Matti, joka nyt oli puettu körttipukuun, kutsuttiin esille. Hän todisti, että veräjää avattaessa ei ollut mitään väkivaltaisuutta tapahtunut ja että siitä tavallisesti oli ollutkin vapaa kulku kenellä tahansa, ennenkun pastori vähää ennen kuin heränneiden piti siitä kulkea, oli käskenyt sen sulkea. Ilpolainen oli purkanut sen, mutta sulkenut sen myös.

— Oliko veräjä yhtä lujasti ja hyvästi tukettu kuin se oli ennenkin ollut? kysyi vallesmanni.

— Koommin toki niinkuin lujemminkin, sanoi Matti. Se on hyvä aidanpanija tämä Ilpolan isäntä.

— Tallasivatko nämä niittyä mennessään?

— Sitä en tiedä tallasivatko, mutta sen tiedän, että lähti siltä latoalalta mennä kesänä yhtä paljon heiniä kuin ennenkin, koommin ehkä enemmänkin.

— Onko todistajalta muuta kysyttävää?

— Ei ole, on saatu selvitys, mistä tahdottiinkin, sanoi vallesmanni.

— Kysyn kulujani, sanoi Matti mennessään.

Oli vastaajan todistajain vuoro. Antero kutsuttiin esiin. Ilpolainen tahtoi häneltä kysyttäväksi, näkikö hän, että aita oli väkisin purettu.

— En nähnyt, että kukaan olisi ollut purkamista vastustamassa. Tiedän myöskin, että sulkeminen tapahtui kiukusta ja kiusan halusta tarkoituksella estää kansaa kokoontumasta jumalansanan harjoittamiseen. Saanko sanoa vielä muutaman sanan?

— Jos se on yhteydessä asian kanssa.

— Luulisin sen sitä olevan.

— Olkaa hyvä.

— Tahdon silloin vaan lausua mitä suurimman kummastukseni siitä, että kannetta tällaista kuin tämä on ollenkaan voitu tehdä. Jos en olisi sitä omin korvineni kuullut ja omin silmineni nähnyt, mitä täällä on tapahtunut, niin tekisi mieleni epäillä, onko tämä todellisuutta. Onko se todellakin esivalta ja kirkko ja virkakunnat, joiden tehtävänä olen luullut olevan järjestyksen ylläpidon, hyvän tapain valvomisen ja rikosten rankaisemisen, ovatko ne todellakin nämä, jotka itseään Jumalan asettamiksi sanoen esiintyvät tässä syyttämässä parhaita ystäviään, uskollisimpia liittolaisiaan rauhan, järjestyksen ja hyveiden ylläpitämisessä ja edistämisessä? Mutta niin näkyy sittenkin olevan. Esivalta ja kirkko seisovat taas niinkuin niin monta kertaa ennenkin varustettuina omiansa vastaan. Sokeudessaan he eivät näe ja typeryydessään he eivät ymmärrä, että tahtoessaan tätä liikettä tukehduttaa, he samalla tukehduttavat sitä, mikä on kansassamme parasta ja jalointa. Sen sijaan, että Suomen kirkko näin sysää luotaan nämä ystävänsä, pitäisi sen painaa ne rintaansa vastaan. Iskiessään tätä liikettä, iskee se samalla omaa itseään, haavoittaa omaa valtimoaan ja vuodattaa oman verensä kuiviin.

Puhujan ääni nousi nousemistaan, hänen poskensa kiristyivät, hänen silmiensä ilme kes-

kittyi. Ääni oli kuulunut ulos porstuaan, ovi oli avautunut, ja sanat tunkivat aina toiseen tupaan.

— Aika on todellakin mädäntyneempi ja lahompi kuin mitä sen pahinkaan panetteli ja olisi uskaltanut luulla, mutta en kuitenkaan olisi uskonut, että sen sisäinen turmelus, kenties sen itsensä tietämättä, olisi tännekin saakka jo levinnyt. En tiedä ketä tuomitseisin ankarammin, niitkö, jotka täällä tämän kansan keskuudessa eläen eivät ymmärrä, joilla ei ole kaukaisintakaan aavistusta siitä, mitä tämä kansa kaipaa uskonnolliseksi ja muuksi henkiseksi ravinnoksensa, vai niitkö, jotka tietävät ja joka päivä näkevät, mitä suurta siunausta herännäisyys jo ulkonaisestikin on saanut aikaan, kuitenkin tahtovat estää sitä työtänsä jatkamasta sentähden, että se heille on kuin aina valvova omatunto, vai niitkö lopuksi, keitä sitten lienevätkään, jotka luulevat olevansa kutsutut maan henkisiä virtauksia johtamaan heidän kaivamiinsa väyliin, mutta jotka sen sijaan, että auttaisivat sitä sen omille löytämilleen uskon ja autuuden lähteille, koettavat estää sitä niiden luo pääsemästä. — Minä surkuttelen, minä syvästä sydämmestäni surkuttelen, että tällaisista tapahtuu, mutta samalla olen minä kuitenkin iloinen siitä, että tämä vaino on ulottunut tännekin niin kuin muuannekin maahamme, että tämä juttu on nostettu, että typeryyt, lyhytnäköisyys, virkavaltaisuus, ahdasmielisyys ja suvaitsemattomuus on täälläkin paljastettu. Koko se suunta, joka nyt

on Suomessa vallalla ja joka ilmenee vainona kaikkea heräämistä ja uudistusta vastaan ei vain kirkollisella, mutta valtiollisellakin alalla, käy kuitenkin varmaa perikatoansa kohti. Ja jos nämä jalot miehet tosiaankin tuomitaan sakkoon kuinka pieneen tahansa, niin on se vaan yksi askel tällä perikadon tiellä ja samalla vapautuksen, herätyksen ja uudestasyntymisen tiellä.

Tuomari oli useamman kerran koettanut keskeyttää, mutta Antero ei ollut häntä näkevinään eikä kuulevinaan.

— Mutta tähän ei ole mikään todistus, vaan puolustuspuhe?

— Olen vannonut sanovani, minkä tiedän toden olevan, ja sen valani päälle on minulla oikeus puhua niin hyvin sen minkä tiedän kuin myöskin sen minkä tunnen toden olevan.

— Oikeuden edessä eivät tunteet tule kysymykseen.

— On valitettavaa, ett'eivät tule. Mutta minä voin lopettaa, koska jo olen sanonut sanottavani.

— Kutsukaa sisään pastoorska Handolin, sanoi tuomari.

Antero astui ulos ja väkijoukko hänen edessään avautui kuin papille kirkossa, joka tungospyhänä täyden kuorin kautta astuu saarnastuolistä sakastiin. Asianomaiset oli käsketty ulos siksi aikaa kun oikeus teki päätöstään. Joku tarttui häntä käteen ja sanoi: »kiitos.» Se oli

Hanna ja hänen takanaan seisoj Kaarina, silmät hehkuen. Lauri löi häntä olkapäähän.

— Sinä puhuit mainiosti! Näin kyyneleen monessa silmässä. Lautakuntakin näytti tulevan liikutetuksi ja minä luulen, että sanasi vaikuttivat tuomariinkin.

— Kai sen täytyi tulla sanotuksi, koska se tuli sanotuksi.

Karoliina puristi hänen kättään.

— Kuulitko, kuinka ne sanoivat: »siinäpä puhui isävainajansa poika»?

— En, sanoiko ne todellakin niin?

Hänen rinnassaan pulpahti lämmin, suloinen tunne. Olivatko ne todellakin verranneet häntä isään — hänen isänsä vanhat ystävät? Olivatko ne hyväksyneet hänet omaksensa? Ja hän oli siis liittynyt heihin julkisesti, kaiken maailman edessä, eroittamattomasti?

Hänen täytyi saada viillytellä itseään, olla yksin. Hän lähti ulos tuvasta, käyskenteli hetken aikaa ulkona tiellä.

Kun hän palasi takaisin kärejätuvalle, oli piha väkeä täynnä ja toisia tulvi ulos porstuan ovesta. Lauri näki hänen tulevan ja riensi häntä vastaan:

— Tuomio on langennut, kaikki talonpojat, joiden luona seuroja on pidetty, tuomittiin sadan ruplan sakkoon kukin.

— Sadan ruplan?

— Paitse Ilpolainen, joka sai kaksi sataa. Se merkitsee ainakin joillekuille varain puutteessa

vankeutta. Ne, jotka ovat olleet seuroissa läsnä, saivat siitä viisi ruplaa.

— Helander menettää luultavasti virkansa joksikin aikaa. Hänen asiansa alistettiin tuomio-kapituliin. Isä ei vaatinut vapautusta, vaikka minä pyysin häntä, kohautti vaan olkapäitään. — Tuossa hän tulee! — Pappa, oletko nyt tyytyväinen?

Rovasti tuli portissa heitä vastaan, mutta ei ollut kuulevinaan, meni pois kupeelleen katso-matta, allapäin, eteensä tuijottaen, alakuloisena.

Samassa kajahti virsi pihalta:

Jumala ompi linnamme,
Varustus vahva aivan,
Hän aseemme on, kilpemme,
Ajalla vaaran, vaivan.

Turha on oma voimamme,
Ei voi se meitä auttaa,
Mutt' pimeyden vallat me
Voitamme Herran kautta.
Sotija verraton,
Its' Jeesus Kristus on,
Hän Herra Sebaot
Helvetin joukkiot
Lyö maahan, voiton saattaa.

Paavo seisoi rappusilla, hänen vieressään Helander.

— Rukoilkaamme, kuului Paavon ääni.

Hän lankesi polvilleen ja kaikki herännyt väki seurasi mukana, missä sattuiivat seisomaan, kas-

vot kaikki Paavoon päin. Muukin väki, heränneihin kuulumaton, vaipui kuin väkisin painetuna alas. Jotkut koettivat kuin uhalla jäädä seisomaan, mutta vaipuivat hekin vähitellen muiden mukana. Oveen ilmaantui herroja, pyrkien ulos, mutta pääsemättä. He eivät langenneet polvilleen, mutta päät paljastuivat kuin pakosta.

— Kaikkivaltias jumala, sinä vahva linna ja paimen, kaikkein niiden turva, jotka sinun luoksesi tulevat ja sinuun luottavat. Syvyydestä me huudamme sinua ahdistuksessamme. Vaiva on taas meidän päällemme tullut eikä ole meillä muuta auttajaa kuin sinä, Herra meidän Jumalamme. Sinuun me luotamme, sillä ei ketään sinun kädestäsi reväistä, joka siihen pyälletty on. Meitä vaivataan meidän pahuutemme tähden, mutta kuitenkin uskomme me, ett'et sinä salli meitä yli voimiemme kiusattaa. Tue ja auta meitä, oo Herra, ja lohduta meitä sinun pyhän sanasi kautta.

Taas virisi virsi:

Se sana seisoo vahvana,
He ei voi sitä kestää,
Kun kanssamme on jumala,
Ken meiltä voiton estää?
Jos vaikka henkemme,
Osamme onnemme
Hän veisi viekkaasti,
Jää meille kuitenkin
Jumalan valtakunta.

— Tuon virren kaiku on kuuluva kautta vuosisatojen, kuului sanovan Helanderin ääni hämartyvässä illassa, etelään kääntyneen tuulen ko- hahtaessa hongikossa huoneiden takana.

21.

Vallesmanni, Handolin, tuomari ja kärjäkirjuri istuivat kärjäätuvassa totia juomassa ja korttia lyömässä.

— Luuletteko, että päätös pitää? kysyi tuomari.

— Se pitää! sanoi vallesmanni. Ja jos muuttuu, niin muuttuu vaan kovempaan päin.

— Et luule laukeavan?

— Ei laukea, asetus on selvä.

— Saa nähdä, mitä Helander saa?

— Jos rovasti olisi tehnyt tehtävänsä, niin olisi virka mennyt, vaan ilman vuoden virkalomaa ei se nytkään mene.

Kortit läiskyivät taas . . . samaan pöytään, jossa valat oli tehty ja jonka toisessa päässä raamattu ja lakikirjat vielä lepäsivät.

— Nosta, Handolin! — Mitä sinä siinä niin silmät hajallaan istut? — Oli se nyt vähän nolo juttu sinulle, että päästit eukkosi todistamaan

itseäsi vastaan. — Kuule, kenen kanssa se sinun akkasi oikein kuleksii, kun et sinä sen matkoista mitään tiedä? Miks'et sano mitään?

— Saatana!

— Se oli sana paikalleen! Sekota kortit.

Handolin koetti sekottaa kortteja, mutta hänen kätensä vapisivat.

— Sekota sinä; — ja hän työnsi kortit vierus-
toverilleen.

— Ota ryyppy, niin se auttaa.

— Ei auta, nyt ei auta mikään.

— Tuijottaa niinkuin näkisi kummituksia, sanoi ääni heidän takanaan ja siinä seisoj oven ja pöydän välissä himmeän kynttilän heikossa valossa Jaakko setä.

— Tuoltahan tulee mies Handolinin sijaan!
Astu sisään ja laita lasi!

— Ei kiitos.

— Etkö tee totia?

— En tee enempi kuin jo olen tehnyt, ei nouse viina minunkaan päähäni eikä ole tarviskaan. — Mitä te täällä oikein juhlitte?

— Hyvää päätöstä, sanoi vallesmanni, rähähti nauruun ja ryyppäsi.

— Hyvää päätöstä ja oikeata tuomiota, säesti sihteeri.

— Herrat ovat siis tyytyväisiä päiväänsä?

— Ei käynyt niin hullusti, vaikka olisi voinut käydä paremminkin. Oikeastaan niiden olisi pitä-

nyt saada vankeutta ja ehkä vielä saavatkin . . .
Juttu tulee vielä takaisin kihlakuntaan.

— Mitä sinä, Handolin, sanot siitä atestista, jonka sinä sait sanankuulijoiltasi? kysyi Jaakko setä.

— Suus' kiinni! kähisi Handolin.

— Elä välitä tuon puheista, Handolin.

Jaakko setä oli astunut lähemmä pöytää ja seisoi siinä kädet housujen taskuissa, sikarin päätä pureskellen.

— Tämä juttu oli hävyttömin ja tyhmin juttu, mitä milloinkaan on nostettu. Te voititte nyt, tuomitsitte suuriin sakkoihin köyhät talonpojat, mutta sitä voittoaanne saatte te ikänne katua.

— Maljasi setä, sinä näyttelet hyvin, niinkuin tavallisesti.

— En näyttele, vaan puhun täyttä totta tällä kertaa.

— Puhu sitten. — Pata ässä!

— Se nyt on muuten ihan sama, mitä sinä puhut.

— Ja minä sanon vielä kerran, ett'ei koskaan ole tässä vääräin tuomioiden maassa sen väärempää ja puolueellisempaa tuomiota julistettu.

— Puhutko sinä tosissasi vai kujeiletko?

— Minä puhun tosissani tällä kertaa.

— Silloin pyydän minä saada ilmoittaa, että minä tuomitsin lain mukaan. Moiti siis lakia eläkä minua!

— Sinä tuomitsit määräyksen mukaan.

— Oh, huut!

— Vastoin lautakuntaa, joka olisi tahtonut omantuntonsa mukaan vapauttaa, tuomitsit sinä lain puustavin turvissa sen mukaan, mitä tiesit korkeain asianomaisten sinulta odottavan — heidän mieliksensä.

— Vielä kerran: oh, huut!

— Elä luule, että minuun tuolla imponeeraat. Elä yhtään rypistele kulmiasi eläkö koeta vetää otsaasi juhlalliseksi — silmäsi epävarma pohja sanoo minulle, ett'ei omatuntosi ole puhdas.

— En viitsi kanssasi kinata, mutta jos et olisi vanha mies, heittäisin sinut ulos.

— Olisihan se argumentti sekin — tuomarilta.

— Elköö huoliko! — Istu alas, Jaakko, eläkö rakenna riitaa, tee lasi, niin tulet hauskemmalle päälle.

— Suomalainen tuomari tuomitsee aina, kuu-letko, aina ja striktemang lain ja oikeuden mukaan. Siitä pitäisi sinullakin vanhana kärjäkirjurina olla kokemusta.

— Jaha, joo, joo, mutta juuri vanhana kärjäkirjurina sanon minä, että se on legenda se suomalaisten tuomarien kehuttu laillisuus. Ainoastaan niissä asioissa, joissa ei tiedetä tultavan kollisiooniin korkeampien valtain kanssa, sitä ehkä noudatetaan. Eikö sinulle nytkin pistetty valmista lakipykälää kouraasi, tuota iänikuista, vanhentunutta, toisissa oloissa laadittua, josta et olisi itse mitään tiennyt — etkä tiennytään, eilen sen sa-

noit — mutta nyt tuomitsit sinä sen mukaari
silmää räpäyttämättä — utan att blinka!

Herrat eivät viitsineet kuunnella, koettivat
jatkaa peliään. Mutta äijä ei hellittänyt:

— Suokaa anteeksi, minun aikomukseni ei
oikeastaan ollutkaan teitä haukkua.

— No, sehän jo kuuluu hiukan toiselta. Mal-
jasi siis, tee lasi, kun tarjotaan!

— Tackar som bjuder. Minun piti oikeastaan
teitä kiittää, kiittää siitä, että taas pitkästä kot-
vasta sain nähdä inhimillistä ilveilyä esitettävän
oikein jumalallisella hullunkurisuudella. Tuom-
moinen nuori parraton nulikka tuomitsemassa
uskon asioissa vanhaa uskonsankaria Paavo
Ruotsalaista, — tuommoinen lahjakontti valles-
manni syyttämässä herran profeettaa, joka pyhänä
ja arkena saarnaa kansalle parannusta, — tuommoi-
nen renttu juoppo, viinahullu pappi ilmiantamassa
omia pitäjäläisiään siitä, että harjoittavat jumalan-
sanaa ja tukkimassa heiltä aidanseipäillä tietä tai-
vaanvaltakuntaan! Se oli suuremmoista! Malja
sen päälle!

— No, joko nyt juot? Se on hyvä se, niin
herkiät puhumasta roskaa.

— Semmoisen ilon päälle kannattaa todellakin
kallistaa lasia.

— Pane pohjaan vaan!

— Saan luvan esittää kaatuneiden maljan.
Vae victis! Herrat ovat hyvät eivätkä anna häi-
ritä itseänsä.

— Emme annakaan. — Ruutua.

— Minä juonkin sen maljan kernaammin itsekseni. Ne ovat sittenkin komeaa väkeä. Luulen, että taas puen körtit päälleni. Kuinka ne seisovat arvokkaina ja varmoina ja halveksivina tuossa — nousivat ja nousivat sitä mukaa kuin heidän syyttäjänsä alenivat, vaipuivat, vaipuivat ...

— Kuule, Jaakko, lopeta jo, ja anna meidän pelata rauhassa.

— Viimeinen kohtaaminen pihalla — mikä suuremmoinen näytelmä! Se olisi ollut taulu se: hämärtyvä ilta, tumma seinä, musta ovi, sen kehysessä Paavon valkoinen pää ... En koskaan ole kuullut mitään mahtavampaa kuin tuo heidän virtensä.

— Se oli nyt kuitenkin heidän viimeinen virtensä, sanoi vallesmanni, ottaen kulauksen lasistaan.

— Tämän jälkeen he eivät tule uskaltamaan ...

— Eivätkö tule uskaltamaan? Niinkö sanot, Handolin? Tee hyvin ja tule kanssani, niin näytän sinulle, mitä he uskaltavat. Parhaallaan vihkivät he uutta kirkkoaan Honkaniemessä, eikä siellä ole ainoastaan heränneitä, vaan myöskin suruttomia, ainakin toiset puolet suruttomia. Tulkaa katsomaan, se olikin oikeastaan asiani ...

Kortit lakkasivat läiskäystä.

— Mitä sanot?

— Jahah, tämä alkaa huvittaa herroja?

— Mutta sehän on hävytöntä!

— Siellä kerättiin muuten jo sakkorahojakin ja luvattiin pitää huoli Helanderista, jos hänet erotettaisiin virasta. Handolin, sinun lankomiehesi pani sata ruplaa kolehtihattuun.

Handolin lensi kuin ammuttuna seisoaalleen?

— Sata ruplaa? Ne on niitä sen eno vainajan testamenttirahoja — vaan se ei pidä se testamentti, minä riitelen sen rikki!

— Riitele, riitele. — Arvatkaapa, kuka kantoi kollehtia? Lauri! — Ehkäpä herratkin ovat hyvät... ja Jaakko setä ojensi heille hattunsa.

Vallesmanni sysäsi hänet luotaan ja alkoi kuhuksissaan kävellä edestakaisin lattialla.

— Mutta tämän on ilmeistä, ilmeistä — kapinaa!

— Juu, kapinaa, revolutsioon. — Ranskassa ne nyt parhaallaan repivät kirkkoja, meillä niitä rakennetaan — se on sitä meidän vallankumousta se.

— Kuule, paniko se todellakin sata ruplaa? Sata ruplaa...

— Pani, pani.

— Sata ruplaa?

— Mutta vaimosi pani vain kymmenen, ei sanonut itsellään olevan enempi. Mutta lisää sinä!

— Kymmenen ruplaa... oliko se siellä?

— Siellä ne ovat kaikki paitse te ja pappilan vanhat ja laamannilaiset. — Uh semmoisia selkärangattomia raukkoja kuin nekin kaksi mahtavaa

miestä — nyt se laamannikin oikein itsensä paljasti — olisi istunut itse asian eikä paennut tuommoisen auskultantin selän taa. Siinä se nyt on piiloittamine perustuslakeineen! Jaa, jaa, oikein, aivan oikein, ne ovat lukkojen takana, kirstun pohjalla, — korkoa kasvamassa!

— Ole tuossa nyt jaarittelematta...

— Ei tietysti olisi voinut tuomita, ymmärsi, ett'ei semmoinen voi käydä päinsä vapaalta tuomarilta, mutta ei tahtonut olla vapauttamassakaan. Hän on kyllä nuuskinut sen, mikä tuuli puhaltaa yläilmoissa — pyrkii senaattiin ja kai pian sinne pääseekin. Ne ovat yhtä maata herra tohtorin ja ritarin kanssa, korttiveikot, — molemmat ilman selkärankaa, ilman periaatteita, ilman omaa vakau-
musta, sitä vanhaa kumartelevaa byrokratiiaa. Vaan nuorisossa on toinen henki. Se Hagman oli sittenkin poikaa, en olisi ikinä luullut, kun näyttää semmoiselta kuutamohaaveilijalta. Ja Lauri myös, Lauri myös. Lähti kotoaan, eikä mene takaisin, vaikka kuinka pyytäisivät.

Vallesmanni piti neuvoa tuomarin kanssa.

— Se olisi hajoitettava se seurakokous...
vai olisiko ehkä viisainta vielä jättää?

— Ehkä on parempi jättää...

Handolin tuli hoippuen Jaakko sedän eteen:

— Kuule, oliko se minun akkani todellakin siellä, vai —?

— Oli, oli.

— Ja paniko kymmenen ruplaa?

— Pani, pani, johan kuulit. Se on häpeä, että sinä annat akkasi sillä lailla itseäsi uhmata.

— Jaa, mutta saakeli soikoon, minä en anna, minä kiskon hänet kotiin!

— Tee se, näytä, että olet herra omassa talossasi.

— Helvetti, minä kiskon hänet sieltä kuolleena tai elävänä! Hiuksista!

— Tee se! — Semmoinen häväistys sinulle aviomiehenä ja pappina... Kaikki sinulle nau-ravat...

— Saatana, minä näytän!

— Anna hänen olla, elä häntä edes yllytä... istu alas, Handolin.

— Ei, minä menen ja minä näytän —

— Handolin tempasi lakkinsa ja syöksi ulos. Jaakko setä riensi hänen jälkeensä.

— Ei sinne, tästähän tie menee. Mitä sinä oikein aiot?

— Se on se veljensä, joka sitä yllyttää — se paha henki!

— Ethän sinä pysy seisoallasikaan... missä on hevosesi? Otetaan hevonen.

— En minä hevosta tarvitse.

He olivat tulleet kirkolle. Handolin edeltä rientäen, mutta yhä enemmän hengästyen ja vauhtiaan hiljentäen. Kirkon perässä horjahti hän seinää vasten ja jäi siihen.

— Kuule, sinä et jaksa, käännyttään pois.

— Minäkö? — Helveti sentään.

Hän oli puulautunut liikkeelle, tuikannut samaa vauhtia tien yli ja joutunut kinokseen, josta Jaakko setä hänet kiskoi ylös toruskellen:

— Vanha juoppo eikä vielä ole oppinut pysymään pystyssä... katso sinä minua, minun jalkani eivät milloinkaan petä — eikä petä pääkään!

He kulkivat nyt käsikädessä.

— Minulla on sydänvika ja sentähden minä — minä — hengästyn... se tietää sen ja kuitenkin se minua ärsyttää... toivoisi kuolevan... anna, kun vähän puhallan.

— Et sinä jaksa... käännytään pois.

— Sepä ihme... kyllä minä taas... Se on minun kiusanhenkeni... se minun selkäni takana... ei puhu mitään, mutta tulee salaa todistamaan... kymmenen ruplaa... mistä se on ne saanut?

— Onko se totta, että sinä sitä lyöt?

— Jeevelanamma... minä lyön, minä raastan sen hiuksista... Mikä se on tuo... tuo valkea talo tuolla metsässä?

— Se on se heidän uusi kirkkonsa.

Siinä oli uusi huone Honkaniemen tienhaarassa. Sieltä tulvahti yht'äkkiä veisuuta aukenevan oven täydeltä.

Handolin riuhtasihe irti ja riensi sinne.

Jaakkosetä pyrki perästä, minkä pääsi. Häntä yht'äkkiä nauratti tämä kilpajuoksu, nauratti niin, että piti pysähtyä.

Hän tavotti Handolinin tuvan ovella ripaa haparoimassa. Kun ei hän sitä löytänyt, potkasi hän oven auki ja tuuskahti sen kanssa sisään, vaivoin välttären kompastumasta korkeaan kynnykseen.

Handolin seisoï hoippuen keskellä tupaa. Lattialle oli asetettu penkkejä ja keskellä oli käytävä kuin kirkossa. Tupa oli väkeä täynnä. Pöydän päässä istuivat Paavo, Helander ja Rajalainen, sen takana Antero ja pappilaiset. Veisuu ei lakannut, ne tuskin kääntivät päätänsä Handolinin tullessa. Virsi sai kuin uutta virikettä ja voimaa ja koetti kuin omalla painollaan masentaa rauhanhäiritsijän. Handolin oli hengästynyt, huokui raskaasti, teki käsillään älyttömiä liikkeitä, niin kuin torjuen ympäriltään jotain, joka pyrki päälle.

Virsi lakkasi viimeiseen värssyynsä. Päät pysyivät yhäkin jäykästi pois käännettyinä. Helander nousi vihdoin ylös ja tuli hänen luo ja kysyi:

— Ketä etsit?

— Missä on Karoliina? Pois, pois ...

— Tässä minä olen.

Karoliina oli istunut aivan lähellä penkin päässä, mihin Handolin oli pysähtynyt. Handolin huitoi yhä käsillään ...

— Pois, pois ...

Hän äänteli vaivaloisesti kasvot väännähdellen, silmät päässä älyttöminä pullahdellen.

— Mennään vaan, sanoi Karoliina ja pujahti nopeasti miehensä ohitse ovelle. Silloin näytti Handolin heräävän horrostilastaan, vimmastuvan ja karkaavan vaimonsa jälkeen, joka oli kadonnut pimeään porstuaan. Hän töyttäsi sen läpi, kompastui ulko-oven kynnykseen ja lensi suin päin rappuja alas, jääden niiden eteen äänetönnä makaamaan.

Karoliina ja Jaakko setä riensivät häntä nostamaan, mutta hän oli jo hengetönnä, ohimo terävään kiveen sattuneena.

— Se oli minun syyni, se oli minun syyni, vaikeroi Karoliina.

Jaakko setä riensi minkä suinkin jaksoi pappilaan päin. Hän pysähtyi tuon tuostakin, pudisti päätään ja olkapäitään kuin vilussa, lähti taas menemään ja sanoi tuon tuostakin: »nemesis... nemesis, huhhuh!»

Mutta hän tahtoi kuitenkin olla ensimmäinen viemässä sanaa rovastille, vallesmannille ja tuomarille, nähdäkseen, miten tieto tapahtumasta heihin vaikuttaisi.

Rovasti kuljeskeli edestakaisin puolipimeässä talossa. Kun hän tuli kansliaan, näki hän jonkun seisovan oven suussa.

— Kuka se on?

— Minä tulin vaan ilmoittamaan, että Handolin juuri kuoli ja että ehkä pitäisi lähettää hevosella ruumista noutamaan.

— Kuoli? Mitenkä? Kuinka?

— En tiedä, tapaturmastako vai halvauksesta... en tiedä. Vaan se oli ehkä nemesis...

— Puhutko totta? Mutta sehän on kauheata!

Lauri ja tytöt tulivat samassa ja kertoivat kii-reesti ja hengästyneesti, toistensa suuhun puhuen, mitä oli tapahtunut.

— Elkkä puhuko niin kovaa, mamma voi kuulla.

— Onko mamma sairas? kysyi Lauri.

— Kuinka voisi hän muuta olla... pahasta mielestä.

Jaakko setä riensi käräjätuvalle. Siellä istuivat herrat yhä korttipöytänsä ääressä.

— Minne jätit pastorin?

— Hyvät herrat, minun täytyy valittaa, että ehkä taas häiritsen, mutta minun täytyy kuitenkin ilmoittaa, että yhteinen ystävämme Handolin on jättänyt tämän maallisen ja kokoontunut isiensä tykö. Häntä ei ole enää olemassa elävitten joukossa. Hän on pudistanut tämän matoisen maan tomut jalvoistansa ja noussut tulisissa vaunuissa taivaaseen.

— Mitä sinä nyt taas kujeilet? Tämä on nyt todellakin jo liikaa!

— Ei, ihan totta . . . nemesis . . . huh!

Ja hän otti ryypyn ja kertoi, mitä oli tapahtunut.

— Joku on hänet tappanut.

— Tappanut . . . varmaankin tappanut . . . joku niin, tai joku toinen. —

— Siitä täytyy heti pitää poliisitutkinto.

Ukko rähähti nauruun, vähän teennäiseen ja hermostuneeseen . . .

— . . . ja saattaa syyllinen lailliseen edesvastuuseen? . . . ja pitää välikäräjät ja haastaa Jumala oikeuteen . . . teoistaan vastaamaan? siitä, että on esiintynyt tuomarina — omassa asiassaan?

— Häh?

— Anna olla pilkkaamatta Jumalaa . . . eikö sinulle ole mikään pyhää?

-- Tuntuuko jo kaamealta? Häh?

Herroilta jäivät kortit ja pullot pöydälle ja he riensivät pois.

Jaakkosetä oli yksin pirtissä. Hän kaasi juomalasin konjakkia täyteen.

— Nemesis . . . nemesis . . . tänään hän, huomenna sinä — tai minä. Maljanne! Jassoo, ne jo menivät. — Jos olisi sittenkin oikeamielinen Jumala? Piru ties. — Tuiskis vaan, ja siihen meni eikä ehtinyt edes siunatakaan matkalleen lähtiessään. Suoraan terävään kiveen. Ja miksi juuri siihen, kun oli vieressä pehmeä hanki? Missä hän nyt mahtanee olla? Jos on jossain

niin tietää sen — missä. Ei saa siellä äijä tippaakaan, ei niin tippaakaan — iankaikkisuudesta haamaan iankaikkisuuteen. — Täytyy siis maistaa sen, jonka on vielä aika... — ja Jaakko setä tyhjensi juomalasillisen konjakkia yhdellä siemauksella pohjaan.

22.

Taas on kesä Kontolan pappilassa, taas on talo lattiasta kattoon siistitty ja laitettu, taas ovat kujat ja käytävät puhdistetut rannasta pihojen perille. Vieraita odotetaan tulevaksi. Ja on tulossa juhla suurempi kuin mitä milloinkaan on vietetty: häät ja hopeahäät.

Mutta ei ole nyt laittajissa vallinnut entinen ilo, ei täytä juhlatunne odottajain rintaa, eikä osata uskoa kesän enää tuovan sitä uutta, minkä ennen.

Ruustinna käyskelee tarkastellen ja katsastellen ja järjestellen, mutta raskas on askel ja käsi laimea, eikä hymyilyä huulilla. Valkoinen, viaton pitsipäähine sointuu huonosti surullisiin kasvoihin. Tytöt auttavat häntä, tekevät mitä hän määrää, mutta eivät ole heidän sydämmensä mukana, ei ole heillä juhla valmistukseen samaa halua ja innostusta kuin ennen. Hanna ja Kaarina puuhaavat, mutta silloin kun silmät eivät kysy, miksi tätä kaikkea turhaa, niin ne kummastelevat, arvos- televat ja moittivat omain kättensäkin työtä.

Ruustinna käyskelee ja puoliääneen ajattelee, niinkuin vanhoilla ja hiukan hajamielisillä naisilla on tapana . . .

Tässähän minä kävelin samana päivänä vuosi sitten näin huoneesta huoneeseen ja kuulostelin ja odottelin poikia ja rakkaita vieraita. Silloin oli päivä kaunis ja ilma lämmin ja kaikki ovet auki. Nyt on siellä kolkko pohjatuuli ja pilvinen päivä. Silloin koristi Hanna ylskammarin rappuja Robertia varten. Nyt makaa Robert siellä sairaana ja kalpeana ja rykii ja sylkee verta. Kun eivät vieraat edes vielä tulisi, ennenkun hän herää. Ei hän jaksanut monta sanaa puhua. Mutta kotona hän nyt kuitenkin on, Jumalan kiitos! Vaan mitä hän mahtaa sanoa, kun kerran saa kuulla kaikesta, mitä täällä on tapahtunut? Nyt hän vielä luulee, että kaikki on niinkuin ennenkin.

Ruustinna lyykähti salin tuoliin, helmassaan liina, jota oli aikonut pöydälle levittää, eikä jaksanut enää kyyneleitänsä pidättää . . .

Kaikki oli muuttunut! Mutta mikä se oli, joka oli sen muuttanut? Ei mitään siitä, mitä oli tapahtunut, olisi tarvinnut tapahtua. Kaikki olisi voinut mennä, niinkuin oli ennenkin mennyt. Nyt on Lauri relegoerattu, nyt on Robertin terveys murtunut, nyt ovat kaikki lapset pietistejä ja isäänsä ja äitiänsä vastaan, kaikki hyvät välit ja hyvä ymmärrys ovat häirityt. Eikä se tule mitenkään paranemaan, vaikka vieraatkin tulevat

ja kesä alkaa. Kuka tietää mitä vielä voi tapahtua, kun Hartman ja Lauri tapaavat toisensa? Hartman sanoo jotain, Lauri suuttuu . . .

Ruustinna oli toivonut, ett'ei professori ollenkaan tulisi, ja niin oli hän itsekin ensin ilmoittanut, mutta sitten kuitenkin kirjoittanut tulevansa. Se vielä puuttuisi, että Snellman tulisi! —

Lönnrot, hän saisi kyllä kernaasti tulla, saisi kernaasti nähdä. Jos minä oikein tekisin, niin veisin hänet vinniin ja aukaseisin oven ja sanoisin: tuossa hän makaa, kuumeen hehku poskillaan uhrinne, suomenkielen uhri, isänmaan uhri, tuulen tupienne marttyyri! Teidän velvollisuutenne on nyt parantaa hänet siitä kuumeesta, jonka olette hänen sielussaan sytyttäneet. Tehkää se, herra tohtori, tehkää se, minä vaadin — minä huudan teiltä äitinä lapseni terveenä takaisin.

Ruustinna voi nähdä siihen, missä istui, rovas-tin pöytänsä ääressä kansliahuoneessa. Ei häntä tänä kevännä ole huvittanut kalastuskaan, niinkuin ennen. Ei hän enää koskaan puhu soistaan, eikä viljelyksistään; ei kävele tyttöjen kanssa, ei pyydä heitä mukaansa, vaan kun joskus menee ulos, niin menee yksin — Mustin kanssa. Voisi luulla, että hänkin on herännyt — jos synkkyys ja alakuloisuus on herännäisyyttä. Ja sitä se on ja sen lisäksi tuomitsemista ja ahdasmielisyyttä. Ennen oli täällä vaan yhdet semmoiset tarkastavat, moittivat silmät, nyt on niitä monet, monet sekä ovien sisällä, että niiden ulkopuolella. Kun

edes sanoisivat, mitä ajattelevat, mitä pitävät pahana ja minkätähden? Näissä viattomissa häävalmistuksissakin on jotain heille vastenmielistä, jotain heidän mielestään sopimatonta, mutta mitä? Kunpa olisivat häät ohitse! Ja millä ilolla näitä juhlia oli ensin ajateltu ja suunniteltu! Naimikin, tyttö parka, — näki, että hän usein oli itkenyt. Ja sen näki, että hän ikävöi täältä pois; viihtyi laamannissa paremmin kuin kotona. — »Ovatko tytöt sinulle, Naimi, mitään sanoneet?» — »Ei ne mitään sano, mutta ovat niin jäykkiä, niinkuin en minä olisi heidän sisarensa.»

Hanna kulki huoneen läpi. Hän pysähtyi ja meni taas. Sitten ilmaantui hän uudelleen ovelle, kasvoissa ilme, niinkuin olisi päättänyt sanoa jotain, jota oli kauvan pidättänyt. — Ei siis tarvitse kesämattoja tänne saliin?

Ruustinna koetti sanoa niin huolettomalla ja tyynen ystävällisellä äänellä kuin voi:

— Niin, minä ajattelin, että ehk'ei panna.

— Vaan onhan täällä ollut ennenkin kesämatot?

— Mutta jos ne nyt kuitenkin tulevat kohta pois otettaviksi.

— Miksi pois?

— Jos pappa ehkä tahtoo, että vieraat saavat tanssia.

— Vai niin.

Nyt hän oli saanut tietää sen, mitä oli näyttänyt jo kauvan aikovan kysyä. Ja olisihan se saa-

nutkin jäädä pois, koko tanssi, jos se olisi voinut jäädä. Mutta kun Olai tahtoi ja myöskin — Naimin vuoksi. Ei sitä nyt voinut estää hänen tähtensä. Yhden lapsen tähden täytyy tehdä, mitä toisen tähden ei pitäisi tehdä...

Olivatko ne edes onnellisia tuossa uskossaan Hanna ja Kaarina? Hanna oli aina totinen, usein melkein synkkä. Ainoastaan silloin, kun hän Marian saattamana palasi Honkaniemestä, hänen kasvonsa olivat kirkkaat. Hän teki työtä aamusta iltaan, teki velvollisuutensa. Eikö olisi häntä ollut palkittava sillä, ett'ei hänen tunteitaan loukattu? Kun olisi saanut Olain taivutetuksi. Mutta ei sitä voinut hänelle esittääkään, ei hän tahtonut siitä kuulla puhuttavankaan. Se oli hänessä kuin mikä kipeä paikka.

Ruustinna nousi vinniin, kuunteli Robertin kammarin ovelta, nukkuiko hän vielä. Sieltä kuului rykimistä. Hän raotti ovea. Robert valvoi.

— Tule sisään vaan, mamma!

— No, kuinka sinä voit?

— Minä voin mainiosti. Kunhan tässä vielä vähän loikoilen, niin nousen pian ylös.

— Et nousisi, lepäisit nyt oikein perin pohjin.

— Ei minulla ole aikaa pitkiin makuihin. Katso, näitä, mamma, nämä muistiinpanot ovat kaikki tutkittavat ja järjestettävät, ennenkun taas syksyllä lähdän uudelle matkalle.

— Robert, sinä et saa noin puhua! Tuskin olet tullut ja tuskin jaksat istua sängyssä, niin jo ajattelet uusia matkoja.

— Katsohan, mamma, se on niin, että elämä pisinkin on lyhyt sille työlle, jonka se tahtoo suorittaa, silloin kun se tahtoo edes jotain suorittaa. Ja toisekseen, elämä itsessään ei mitään merkitse sen rinnalla, mikä on sen työn pieninkin tulos. — Mutta kerro nyt jotain, mitä täällä — kuinka on täällä kaikki?

— Kyllähän täällä on kaikki hyvin.

— Minua riemastutti se Laurin ja Anteron teko.

— Mikä niin?

— Se, että he asettuivat oppositiooniin Snellmanin tähden.

— Jaa, sitäkö tarkoitat?

— Se oli kerran sanottava — minä nostin nyrkkini ylös ilmaan — ja hankeen hyppäsin Lapin lumisella salolla, kun sain kirjeen, että olivat uskaltaneet sillä tavalla protesteerata Saiman lakkauttamista vastaan. — Eivätkö ne jo ole tulleet? Missä ne ovat?

— Kyllä kai he kohta tulevat — he ovat olleet Korpivaarassa — Antero on siellä pappina.

— Pappina?

— Tai oikeastaan väliaikaisena saarnaajana vaan Handolinin jälkeen.

— Onko Handolin kuollut? Siitä ette ole mitään kirjoittaneet. Mutta aikooko Antero papiksi?

— Aikoo, ja Lauri myös.

— Ja Lauri myös?

Robertia alkoi ryvittää. Se kiihtyi kiihtymistään, tärisytti hentoa ruumista niin, että luuli sen menevän hajalle. Ruustinnan täytyi tukea häntä olkapäistä.

— Auta armias, kuinka sinä olet laiha!

Kohtauksen ohi mentyä lepäsi Robert taas hehkuvien silmien vuoteessaan.

— On sentään sangen suloista maata nyt tässä sinun pehmosella polsterillasi, mamma. Oli usein, jos sen nyt suoraan sanon, sangen kolkkoa maata lumikinoksissa.

— Oletko sinä, onneton, maannut lumikinoksissa? — No nyt minä ymmärrän.

— Ymmärrät yskän — niinkö? laski Robert leikkiään. — Mutta en minä sittenkään tiedä, mikä vuode on parempi, missä olen tyytyväisemmin maannut. Katsos, mamma, siellä sain minä jotain, jota minulla ei koskaan ole ollut — minulla on nyt suuri elämäntehtävä.

Ei sanonut äiti, mutta ajatteli poikaansa katsoessaan: — sinäkin olet oikeastaan samallainen herännyt kuin nuo toisetkin... sinunkin silmäsi palavat niinkuin heidän.

— Tiedätkö, mamma, mikä minulle tuottaa kaikkein suurinta mielihyvää tällä hetkellä? — Se, ett'ei minun nyt enää, niinkuin viime kesänä, tarvitse hävetä Lönnrotia, vaikka taas makaankin näillä pehmeillä patjoilla. Hän luuli, minä näin

sen viime kesänä, ett'en minä kestäisi, mutta minä olen näyttänyt, että kestan.

— Mutta olethan sinä, poika parka, aivan sairas.

— Sairas? Minä? Minä näytän sinulle heti, että olen täysin terve.

— Elä nyt nouse, lepää nyt vielä vähän!

— En tarvitse, olen jo ihan tarpeeksi levännyt.

Eikä äiti saanut häntä enää pysymään vuoteessa.

Kun he tulivat alas, kuului sieltä väittelevää puhetta, rovestin ja Laurin äänet.

— Minusta se on synti, sanoi Lauri.

— Ja mikä siinä on syntiä, jos saan luvan kysyä?

— On synti ja häpeä, että pappilassa, jossa pitäisi näyttää hyvää esimerkkiä kristillisessä elämissä ja kohtuudessa ja yksinkertaisuudessa, pannaan toimeen — ja vielä tämmöisenä nälkävuonna — komeita pitoja ylellisten ruokain ja juomain kanssa, ja tanssin ja hypyn ja soiton kanssa, ja tilataan musikantit kaupungista.

— Sinä et vastaa minulle, mikä siinä on syntiä?

— Papan pitäisi ymmärtää se ilman minulta kysymättä.

Rovasti ei voinut enää hillitä itseään. Hänen kauvan pidätetty kiusansa puhkesi.

— Jaa, siinä se nyt on! Te ette itsekkään osaa sanoa, mikä on synti viattomassa ilossa...

ettekä tahdokaan tätä muun vuoksi, kuin että pääsisitte kaikkialla valtaanne näyttämään ja kaikkea määräämään, — se ei ole muuta kuin fanaatillista vallanhimoa, joka tahtoo valaa kaikki samaan kaavaansa, voidakseen kaikkialla kerskailla voitostaan.

— Pappa! —

— En minä tahdo mitään soittoa ja tanssia, kyllä se saa kernaasti olla minun puolestani, sanoi valmiina itkuun Naimi.

— Mutta minä tahdon! jyrähti rovasti. Te tahdotte, että kaiken ja kaikkien tulee tanssia teidän pillinne mukaan. Te ette tyydy siihen, että olette ystävänne Helanderin kanssa vieroittaneet minut pitäjästani, vaan nyt tahdotte te kieltää minulta vielä isäntävallan omassa talossani. Mutta minä sanon, ett'en minä anna terroriseerata itseäni yhden enemmän kuin toisenkaan, ja että minulla omassa talossani on vielä valtaa ainakin sen verran, että voin viettää häät tyttärelleni, niinkuin ikivanha hyvä tapa vaatii. Voitte olla tulematta kirkkoon, kun minä saarnaan, mutta on minullakin oikeus olla sallimatta saarnoja, joita en tahdo kuulla.

— Enhän minä ole saarnannut.

— Minä luulen varmaan, että siitä tekstistä tullaan vielä paljonkin saarnaamaan. Ja kernaasti minun puolestani! Minä tahdon teille hankkia sen tekstin, jota kaipaatte. Täällä tullaan tanssiin, jos nuoriso sitä haluaa, ja huomenna saapuu

soittokunta, ja siitä asiasta ei puhuta sen enempää!

Robert oli tullut sisään.

— Mitä tämä oikeastaan on? Minä en ymmärrä mitään.

— Täällä on paljon, jota sinä luultavasti et tulekkaan ymmärtämään.

— Mutta miksi ei saisi tanssia?

— Niin, sano se!

— Jaa, jos te panette tanssit toimeen, niin minä —

— Niin, mitä —?

— Vieraat tulevat! kuului ulkoa pikkupoikain huuto. Ne olivat olleet puutarhassa aidan päällä seisoen ja seipäistä pidellen vartioimassa ja hyökkäsivät nyt verannalle ja salin läpi ja sitten ulos.

— Pojat, pojat!

Mutta he lensivät Naimin kanssa suin päin rappusia alas, karkasivat portille, repäsivät sen auki, hyppäsivät vaunujen taa, toiset vaunuihin, sitten taas maahan, rinnuksia auki repimään.

Antero, joka oli istunut ruokasalissa, näki Naimin heittäyvän sulhasensa syliin ja pyörähtävän hänen kanssaan monta kierrosta pihamaalla.

— Professorikin tulee — sanoi Antero Laurille.

— Silloin me mennään — ja muutenkin.

— Lauri, minä rukoilen sinua, jää, jos vielä vähänkin rakastat äitiäsi, pyysi ruustinna.

— Jää meidänkin tähtemme, pyysi Kaarina.

— Minä jään, mutta minä tunnen, ett'ei minun pitäisi sitä tehdä.

23.

Ja taas oli tuliaispyytä katettu Kontolan pappilan ruokasaliin ja taas kohotti rovasti lasinsa ja alkoi: »Niin, terve tuloa taas» — mutta ei saanut sanotuksi muuta kuin kerran vielä: »terve tuloa taas Kontojärvelle!»

Ei päästy oikeaan puheen alkuun. Keskustelu hyppäsi asiasta toiseen.

— Sinä olet, lanko, vähän niinkuin vanhentunut, sanoi professori. Minä luulen, että olet saanut pari kolme ryppyä lisää otsaasi.

— Eihän Olai ole vanhentunut, riensi professorska sanomaan, — päin vastoin näyttää hän minusta pirteämmältä kuin ennen.

— Kuuluuko mitään muuta erikoisempaa? kysyi rovasti.

— Uhkaavimmat pilvet ovat onneksi haihtuneet, ei liene ainakaan lähimmässä tulevaisuudessa mitään pahempaa pelättävänä.

— Sehän on hauskaa kuulla.

Vähän päästä sanoi professori

— Mutta ilman suuria ponnistuksia ja, ikävä sanoa, ilman suuriakin uhreja ja myönnytyksiä se ei ole mennyt.

— Eipä tietenkään, eipä tietenkään.

— Ja uusia on tulossa. Hallitusta ja sen valtioviisautta saamme kiittää siitä, ett'ei kaikki, kerrassaan kaikki jo ole menetetty.

— Niinpä tietenkin, — mutta rovasti ei jatkanut.

— Kuinka kuvernöörissä jaksettiin? kysyi ruusstinna professorskalta, estääkseen keskustelua katkeamasta.

— Ei ole ilman, että he tuntevat itsensä ikäänkuin vapaampina nyt, kun Saima —

— Jaa, jaa, sen voi ymmärtää. Se oli aina — Robert ei voinut pidättäytyä, vaan kysyi:

— Tapasiko setä Snellmannia?

— En. Mutta kuulin, että hän taas aikoo pyrkiä professoriksi.

— Minä tapasin, sanoi Thure.

— No, mitä hän?

— Hän on lujempi, taipumattomampi ja suurempi kuin koskaan ennen.

Antero ja Lauri istuivat alempana pöydässä, niin syrjässä kuin mahdollista, äänettöminä, välinpitämättöminä, niinkuin eivät nämä asiat olisi heitä liikuttaneet.

— Se on siis menetetty, suomalaisuuden asia, kuului rovasti sanovan professorille.

— Jaa, se on nyt niinkuin sen ottaa. Se, mikä siinä on parasta, tulee varmaankin elämään,

mutta jossain uudessa muodossa. Suomenkansan oikeutetut tarpeet sen kielenkin suhteen tulevat epäilemättä huomioonotettaviksi niissä piireissä, joille kaikki alkuunpano meillä kuuluu. Viranomaiset ja hallitus tietävät kyllä tässäkin asiassa tehtävänsä.

— Kyllä sitten saadaan odottaa, sanoi Thure Robertille.

— Se nyt on aivan varma, puhui professori heille pöydän yli, että Snellman tapansa kautta on ollut asiansa pahin vihollinen.

— Kun jotain asiaa vastustetaan, niin ollaan aina vastustavinaan tapaa, heitti Thure isälleen.

— Sen sinä nyt kuitenkin tiedät yhtä hyvin kuin minäkin, että Snellmannin parhaat ystävätkin eivät ainoastaan paheksu hänen tapaansa, vaan tuomitsevatkin häntä — yksinpä Castrénkin.

Näkyi ilmeistä ja kuului äänistä, että isä ja poika olivat ennenkin näissä asioissa törmänneet yhteen.

— Thure on sellainen fennomaani, että se on oikein kauheata, päivitteli professorska, koettaen tehdä sen leikillä — ajatelkaa, että hän on saanut päähänsä ruveta suomentamaan »Wilhelm Telliä.»

— Miksi juuri »Wilhelm Telliä?»

— Siksi, sanoi Thure, että se on juuri sitä »huvittavaa ja hyödyllistä lukemista», jota Suomenkansa tätä nykyä ehkä kaikista kipeimmin kaipaa — *in tyrannos!*

— Siinä sen nyt kuulette, nehän ovat aivan hulluja!

— Ja kun me sen vielä näyttelemmekin suomeksi — mitä sanoo täti Selma siitä? virkkoi Anette.

— No, olkaa nyt toki!

— Jaa, naurakaa vaan, mutta me teemme sen kuitenkin, sanoi Anette niskaansa päättävästi nakaten.

— No, Robert, onko sinulla jo aineet väitöskirjaasi koossa? kysyi professori.

— Ei vielä läheskään.

— Ajatelkaa, huokasi ruustinna, että hän aikoo lähteä sinne vielä ensi talveksikin. Koeta, lanko, saada hänet siitä luopumaan.

— Jaa, jos se minusta riippuisi, — mutta nuoriso rakastaa kulkea omia teitään tätä nykyä.

Muiden puhuessa istuivat siinä yhä äänettöminä Antero ja Lauri. Professori ja professorska olivat heitä kyllä tervehtineet, mutta sanaakaan sanomatta. Eikä heitä yhtäkään näyttänyt olevan heille olemassa. — Anette istui Laurin vieressä.

— Onko totta, Lauri, että aijot papiksi?

— Kuka on sinulle sen sanonut?

— Olen kuullut. Minulla olisi sinulle yksi pyyntö.

— Mikä?

— Että uhraisit tämän kesän kokonaan minua varten.

— Sinua varten? Kuinka?

— Opettaisit minulle aamusta iltaan suomea, niin että täältä lähdettyäni osaisin sitä sekä puhua että kirjoittaa.

— Mitä varten?

— Tahtoisin auttaa Thurea.

Lauri istui kalpeana, sanoi sitten:

— En tiedä vielä, tulenko jäämään tänne.

Professori kuului sanovan rovastille:

— No, nythän sinä pian pääset niskoittelevasta kappalaisestasi ainakin vähäksi aikaa.

— Onko tuomio langennut? kysyi Lauri pöydän yli.

Professori katsahti vain vilahdukselta Lauriin ja sanoi, ei vastaukseksi kysymykseen, vaan rovastin puoleen kääntyen, niinkuin jatkoksi omille sanoilleen:

— Juuri kun lähdimme, saapui tieto, että hänet on hovioikeudessa vapautettu virkansa toimituksen ja samalla myöskin palkkansa kantamisen vaivoista.

— Oh —

— Kuinka pitkäksi aikaa?

— Vuodeksi vaan, siis verrattain lievä rangaistus.

Laurin tuoli siirrähti taapäin vihaisella rämäyksellä. Naiset hypähtivät, kaikkien silmät kääntyivät Lauriin, muiden paitse rovastin.

— Hän tulee tietysti valittamaan, sanoi rovasti. Kenties senaatti vapauttaa hänet.

— Tuomio ei luultavasti tule senaatissakaan muuttumaan.

— Ei tietysti, sanoi Lauri jääkylmästi — hänen oli onnistunut voittaa itsensä — ja siirsi tuolinsa takaisin paikoilleen.

Noustiin pöydästä. Rovasti huokasi helpotuksesta. Skandaali, jota hän kaiken aikaa oli pelännyt, oli toki vältetty.

— Kuinka oli oikeastaan sen Handolinin kuoleman? kysyi professori.

— Poliisitutkinto ja lääkärin tarkastus osoittivat, että kuoleman syynä oli ollut sekä aivotärähdys että ehkä myöskin sydänhalvaus. Hän lensi alas rappusista ja tavattiin hengetönnä niiden edestä.

— Helsingissä on kuitenkin liikkunut itsepin-tainen huhu, että kuolema ei olisi ollut niinkään luonnollinen.

— Vaan kuinka?

— Että tuo hänen suin päin lentämisensä olisi tapahtunut — kuinka sanoisin — jonkun takaa-päin toimivan käden antamasta sysäyksestä.

— Kenen käden?

— Sitä ei tietysti kukaan voi sanoa, mutta eihän pietistisessä seurassa ollut tietenkään saapu-villa muita kuin pietistejä.

— Jos siinä oli joku käsi mukana, niin oli se Jumalan käsi. Ja se käsi on kerran saavuttava kaikki parjaajat ja panettelijat!

— Lauri!

— Muuten voin ilmoittaa, että olin siellä minäkin.

— Todellakin, sitä en tiennyt.

— Pyydän anteeksi poikani puolesta — sekä siitä, mitä hän ennen ja mitä nyt — hänen täytyi tietysti taaskin — semmoista se on — se kuuluu nyt päiväjärjestykseen — valitettavasti.

Robert näki Laurin ja Anteron lähtevän ja meni heidän jälkeensä. Thure ja Anette seurasivat mukana. He menivät kirkolle päin.

— Robert, sinä et saa mennä ilman palttoota, sinä vilustut, huusi ruustinna hänen jälkeensä, mutta Robert ei välittänyt.

— Kuulkaa miehet, mikä teidän on — mikä teitä oikein vaivaa? kysyi Robert.

— Ei meitä mikään vaivaa.

— Ei suinkaan? — ei suinkaan teistäkin jo ole tullut pietistejä?

— Mitäs sitten, jos olisi?

— Suo anteeksi, mutta sinä pietisti — sinä Lauri? Ja sinä myös, Antero?

— Ajattelisit sinäkin, Robert, kuolematonta sieluasi etkä aina noita —

— Noita, mitä? — Ei, kuulkaa, hyvät ystävät — tuo ei mene minuun — minuun ei sitä tautia saa tarttumaan. — Ohhoh! Vai niin on asiat,

Ja minä kun aioin kertoa teille kaikkea. Vaan te ette tietysti nyt niistä välitä — olin sitä oikein levottomuudella odottanut.

— Ne ovat nyt ainakin minulle toisarvoisia, sanoi Antero.

— Niinpä niin, vai niin... Ja tytöt myös? — Niin, Hanna kyllä, mutta onko Kaarinakin?

— Iloitsisit siitä.

— Kyllä, kyllä — mutta et sinä Thure ainaakaan?

— Enkä minäkään, sanoi Anette, joka veljensä kanssa käsi kädessä, innostunut ilme kasvoilla, oli seurannut heitä.

Robert peräytyi Anterosta, oli kuin olisi hän jotain jättänyt, pudottautunut pois hänestä ja liittynyt toisiin.

— Tuliko tuo kirjoitukseni retkestäni yli Lapin tunturien ja käynnistäni lappalaiskylässä? kuului hän kysyvän Thurelta.

— Tuli ja luettiin osakunnassa, jossa se herätti suuremmoista innostusta — joimme maljasi.

Mutta Anette hypähti eteenpäin ja saavutti Anteron ja Laurin.

— Mennään nyt Kokkomäelle! Tulkaa nyt tekin, innostutaan nyt — niinkuin vuosi sitten... missä ovat tytöt? — jaa, niin. Mutta ettehan te nyt voi olla mitään pietistejä, noita synkkiä, alakuloisia — kuulkaa, se on mahdotonta — te luu-

lette vaan niin! — Hän koetti lyödä leikiksi: — ja jos olisittekin talvella, mutta nyt on kesä — nyt on ilon aika, toivon aika — te ehditte vielä vanhoilla päivillänne, nyt ollaan nuoria, nyt ei murjoteta, nyt innostutaan ja rakennetaan pilvilinnoja! — Kas niin! — Ja Anette pisti kätensä Laurin kainaloon ja veti hänet mukaansa. Lep-
pyen ja sulaen seurasi Lauri viehättävää olentoa.

Mutta sakastin perässä pysähtyi Antero.

— Minne sinä menet — etkö tule mukaan? kysyi Lauri.

— Minun täytyy ehken mennä Helanderille kertomaan. — Ja hän erosi heistä siinä, — Laurin seuratessa toisia.

Robert parka! ajatteli Antero. Mitä varten? Miksi hyväksi? Hänen silmissään hehkuu sairaaloinen tuli. Mitä se palaa? Asiaako? Suurta tarkoitusperääkö? Eikö muuta mitään? Eikö se ole vaan kunnianhimoa? Eikö halua tehdä jotain erinomaista? Eikö ole vaan halua tulla kuuluisaksi, suureksi mieheksi? — Ja sehän se ehkä onkin, joka on ollut maailman edistyksen tähänastinen liikevoima — sehän se on, jonka historian parhaatkin pyytävät palkaksi töistään — jälkimaailman kiitosta ja tunnustusta haaveksivat hurskaimmatkin, epäitsekkäimmätkin.

Mutta eikö ilman sitä mikään työ anna tyydytystä? Kai ei Jumalakaan ole luottanut siihen, että ihmiset puhtaimmasta asianharrastuksesta hänen valtakuntaansa maan päällä toteuttaisivat,

koska hänen on täytynyt luoda heille taivas ja iankaikkinen autuus palkaksi siitä vähästä hyvästä, mitä he täällä maan päällä eläessään ehtivät toimittaa . . . Jos hän antaisi valita, jos sanoisi: saat tässä maailmassa sen onnen, jota haluat etkä sitten mitään — tai jos sanoisi: et saa täällä mitään, mutta siellä kaiken . . . Mutta miks'ei hän sen sijaan iankaikkisen elämän asemasta antanut ihmisille rakkauden onnea tässä maailmassa? Miksi hän juuri sen kielsi?

Lähestyessään Honkaniemen tiehaaraa näki Antero Naimin ja hänen sulhasensa tulevan jälestään. Hän kiiruhti askeliaan, riensi pois.

Naimi ja hänen sulhasensa kulkivat äänettöminä, käsi kädessä kyllä, mutta heidän keskinsä oli syntynyt pieni erimielisyys.

— Ja pitäisikö minun siis todella luopua unelmastani, riemustani saada viedä sinua valssin huimaavassa pyörteessä ympäri lattiaa — ja ainoastaan siitä syystä, että veljesi on saanut sen päähänpiston, että se on jotain pahaa —?

— Ei se minulle ole niin suuri asia kuin se näyttää olevan sinulle — enkä luule, että se oikeastaan on sitä sinullekaan.

— Minulle se on oleva ihanin hetki elämänsäni, joka ei koskaan ole palaava! Se on heissä pinnistettyä, teeskentelyä —

— Ei se ole teeskentelyä.

— Sitten se on fanatismia.

— Minä en tahtoisi, että yksikään minun omistani ajattelisi katkeruudella sitä päivää, jona minä heidät ainiaksi jätän.

— Jos he semmoisesta sinua tuomitsevat, on se heissä ahdasmielisyyttä. Ne, jotka eivät toisten tunteista välitä, niiden tunteista ei tarvitse muidenkaan välittää.

— Onnettomien ihmisten tunteista täytyy aina välittää.

— He ovat vaan olevinaan onnettomia, se on vaan naama, joka on onneton, mutta sydämessään ovat he tyytyväisiä omasta paremmuudestaan ja lyövät varmaan rintoihinsa siitä mielihyvästä, että ovat parempia kuin me muut.

— Minä pyytäisin sinua, Björn, ett'et puhuisi noin ...

— No, ei puhuta sitten —

Miksi tuntui sulhasensa Naimista taas niin vieraalta? Miksi taas niinkuin joskus ennenkin — niinkuin silloinkin, kun hän puhui niin välinpitämättömästi suomalaisuudesta. Heillä oli monessa asiassa niin erilaiset aatteet. Ei se ollut teeskentelyä, kyllä se oli heissä totta, taistelua, kärsimystä, pyrkimystä johonkin, jota Naimi ei ymmärtänyt, mutta joka yhä enemmän oli alkanut hänen mieltään kiinnittää. Mutta hän säikähti samalla tätä tunnettaan, tätä mielentilaansa — ei tahtonut mitenkään antaa sille valtaa häöpäivänsä aattona. Ja hän painautui lähemmä sulhastaan, taivuttautui eteenpäin, katsoi häntä silmiin.

— Huomenna olemme siis mies ja vaimo. Ja me lähdemme heti kohta täältä. Jos tietäisit, kuinka ikävä minun on ollut täällä. Isä, äiti, sisaret, Lauri — ja kaikki se erimielisyys — minä yhteen aikaan itkin joka ilta, ennenkun nukuin, ja ajattelin vaan: jos pian tulisi kesä ja sinä saapuisit!

He näkivät Anteron menevän.

— Mikä mies hän oikeastaan on tuo Haggman? Eikö se ole oikeastaan hän, joka on Laurinkin villinnyt?

— Villinnyt?

— No niin, tai häneen vaikuttanut — hänet »herättänyt», jos niin tahdot.

— En tiedä, Laurilla on kyllä muutakin syytä miettiä elämäänsä. Minä pidän paljon Anterosta. Hän on niin ylevä-aatteinen ja hyvä ja hieno ja hänellä on nähtävästi joku suuri suru.

— Hän on tietysti onnettomasti rakastunut, niinkuin semmoiset kömpelöt ja epäonnistuneet aina ovat.

— En tiedä, voi olla.

— Mutta minä tiedän — ja minä tiedän myöskin kehenkä. Sinuun.

— Minuunko? Mitä sinä puhut?

— Minä huomasin sen jo Helsingissä promotsioonissa.

— Minuunko? En minä ole sitä koskaan huomannut. Ei se ole mahdollista.

Mutta Naimi jäi miettimään ja muistelemaan ja vertailemaan. Hänen puristuksensa sulhasensa

käsivarteen vähän laukeni, hänen sitä huomaa-matta. Hän oli aina kummastellut, miksi ei Antero välittänyt Kaarinasta, vaikka Kaarina aivan varmaan rakasti häntä ja he olisivat sopineet niin hyvin toisilleen. — Mutta olisivatko he sopineet? — Lämmin säälin ja myötätuntoisuuden tunne pulpahti hänen rinnassaan ja sen tunteen vallassa hän puristautui vielä lähemmä sulhastansa. — Olisiko se mahdollista, että Antero häntä rakasti?

Kun Antero palasi pappilan vanhaan tupaan, tapasi hän Laurin kiihkeästi kävelemässä edestakaisin lattialla.

— Ei minusta ole mihinkään, ei minun uskoni mitään auta, paastoni siellä korvessa ei ole minua parantanut. Kiusaaja seurasi minua sinnekin.

Miksi on hän minulle niin ystävällinen? Miks'ei hän suutu minuun, vaikka koetan olla tyly? Miksi minä viivyttelen, miksi annoin houkutella itseäni julistamasta kaikelle maailmalle, että olen Heddaan sidottu? Nyt Anettekin sen tietäisi ja kääntäisi minulle selkänsä — Minä en voi rakastaa Heddaa, minulla ei ole mitään yhteistä hänen kanssaan, en koskaan tule minä rakastamaan häntä — minä rakastan Anetta — mutta minä en saa — minä en saa — en saa — ja miks'ei Jumala kuule minun rukouksiani? Miksi saattaa hän minut joka päivä uuteen kiusaukseen? Emme olisi tulleetkaan tänne — olisimme jääneet Korpivaaraan!

— Elä syytä Jumalaa — vaan itseäsi.

— Itseänihän minä syytänkin, huokasi Lauri epätoivoisesti.

Hän kuului valvovan koko yön heitteilehtien vuoteellaan.

Antero kuuli hänen koettavan rukoilla. Hän rukoili hiljaa, mutta kiihkeästi:

— Päästä minut pahasta, Herra! Auta minua juurineen repimään hänen kuvansa sydämmestäni. Ilmoita minulle, mitä minun pitää tekevän — anna minulle voimaa tehdä se mitä minun pitää — auta minua tunnustamaan sinua!

24.

Kohta vihkimisen jälkeen, josta hän ei ole voinut pysyä poissa, on Antero vetäytynyt vanhaan tupaan. Hän ei ole jaksanut olla siellä kaikkien niiden vieraiden ihmisten kanssa. Hän tahtoo pois, pois takaisin Korpivaaraan, niinkuin sairas eläin kiven koloon, joko kuolemaan taikka paranemaan. Hän on heittäytynyt pitkäkseen penkille, ollut siinä kuinka kauvan lie. Siihen kuuluu nyt soittoa. Siellä siis tanssitaan.

Lauri tulee sisään.

— Miksi tulet pois? kysyy Antero.

— En minä jaksanut enää olla siellä. En minä ole koskaan nähnyt kaikkea niin äärettömän mättömänä, nurinkurisena, hengetönnä, viheliäisenä ja valheellisena — ja itseäni ennen muita.

— Niin se on, niin se on. Mutta mitä on meillä oikeastaan kaiken tuon kanssa tekemistä? Ei se meihin kuulu? Lähdemme täältä. Minä ainakin!

— Mutta mitä varten olemme me täällä?

— Sitä minäkin olen kysynyt.

Hetken päästä sanoi Lauri:

— Niinkuin en muka tietäisi, mitä varten olen täällä. Kyllä minä sen tiedän.

— Ja tiedänhän minäkin, miksi minä. — Siinä me taas ollaan.

— Siihen totenko meni paastoamisemme korvessa?

— Minä olen taas kieltänyt Kristukseni, ties kuinka monta kertaa tänä päivänä! puhkesi Lauri. Olen kieltänyt hänet täydellisemmin, häpeämättömämmin kuin koskaan ennen, kuin koskaan Pietari. Minä olin kuin yksi heistä, minä puhuin ja nauroin ja olin niinkuin entinen Lauri. Ne ensin katselevat vähän ja kuiskailevat ja kummastelevat, mutta sitten tulevat ne kilistämään ja niiden silmissä on kuin tahtoisivat sanoa: »jahah, no, terve tuloa takaisin, hauska tavata, ei ole tavattu-kaan pitkään aikaan». Minä olen heille kuin pahalta tieltänsä palannut tuhlaajapoika. Minä siellä istun ja puhun ja olen tyttöjen kanssa — Aneten sulhaspoika — ja minusta se on hauskaa. Minä istun Aneten kanssa lehtimajassa ja minä näen, että ne nimittelevät meitä toisillemme. Jos minä vielä olisin jäänyt, niin kai minä nyt siellä tanssisinkin — se olisi ollut kaiken kukka! Nyt ne tanssii siellä, kuuletko? Luultavasti Anette odottaa minua, etsii ja katselee »kavaljeeriansa». Pitääkö mennäkseni? Sano!

Hän puhui katkeruudella niinkuin se, joka tahallaan itseään haavoittaa, kasvot koettaen kipua salata.

Yht'äkkiä hypähti hän ylös:

— Minun täytyy tunnustaa Kristus, jonka olen kieltänyt! Minun täytyy, minun täytyy!

Hänen silmissään hehkui kuumeen tuli:

— Ja minun täytyy pelastaa heidät, jotka eivät hänestä mitään tiedä!

Mutta ei hän vielä näyttänyt olevan varma itsestään, laimentui, uupui, tuli Anteron luo kuin neuvoa kysyen, koettaen itse vielä rauhoittaa itseään:

— Sano, mitä on minun tekeminen? Mikä on tässä kaikessa oikein ja väärin? Eikö ole velvollisuuteni julistaa maailmalle, mitä pitää totuutena ja mikä on totuus? Saako hiuskarvaakaan poiketa vakuutuksensa tieltä? Onko lupa katsoa ihmisten mieliin ja heidän muotoonsa, vaikka olisivatkin minun vanhempiani ja läheimpiäni? Eikö juuri silloin velvollisuuteni olekin kahdenkertainen? Eikö ennen kaikkea tule kuulla jumalaa enemmän kuin ihmisiä?

— Ei taida maailma ehkä kuitenkaan tällä tavalla parata.

— Minun täytyy, minun täytyy, koko totuus täytyy minun itsestäni julistaa!

— Onkohan hetki siihen nyt sopiva?

— Olkoon tai ei, mutta nyt sen pitää tapahtua! Jos en sitä nyt tee, niin ei se tule koskaan

tehdyksi. Jos minä nyt annan perään, niin olen pettänyt, kurjan pelkurimaisesti pettänyt Hänen asiansa. Hän vaatii sitä minulta, minä tunnen sen.

— Lähdetään vähän kävelemään.

He lähtivät ulos, kulkivat ohitse lehtimajan, joka taas oli pihalle pystytetty.

— Lauri, minne sinä menit? Tule tänne vähän! huusi Aneten sulava ääni sen sisästä ja yläpuoli notkeata vaaleapukuista vartaloa kumartui oksien välistä taapäin nojaten.

— Minä tulen kohta.

Hän riensi melkein juoksuaskelin pois, hypäsi pihasta päästyä tiepuoleen aita vastaan ja jäi siihen.

— Voi kiusausta, voi kiusaa ja piinaa! Sano, Jumalani, pitääkö minun jotain tehdä? Ja mitä? Ajaako myyjät ulos temppelistä... vaiko itse mennä? Sano, Antero!

— Enhän minä tiedä.

— Tuolla tulee heränneitä... mennään, minä en ole kyllin arvokas heitä tapaamaan.

Hän meni metsään, Antero seurasi häntä. He istuivat kaatuneen puun päälle, toinen toiseen päähän. Lauri tuijotti maahan. Sitten hän nousi ja lähti kiireesti takaisin pappilaan.

Kun he taas tulivat vanhaan tupaan, istuivat siellä Hanna ja Kaarina, väsyneinä ja avuttomina.

— Mitä te täällä olette? kysyi Lauri.

— Meidän on niin vaikea siellä olla.
— Nyt minä menen! kuohahti Lauri.
— Minne sinä menet? Odota, me tulemme myös.

Tytöt palasivat hääpuolelle.

Lauri lähti heidän kanssaan, mutta meni puutarhaan, istuutui pihlajan alle nurmipenkille lähelle verantaa ja sen suojaan, josta ei kukaan voinut häntä nähdä. — Ehkä istun minä tässä nyt viimeistä kertaa. Jos nyt tapahtuu se, minkä täytyy tapahtua, niin on minun lähteminen, enkä voi minä enää koskaan tänne palata... — Häntä huikasee ikävä ja kouristaa turvattomuuden tunne. Ovathan ne kuitenkin »omia», tarkoittavathan ne ehkä sittenkin hyvää, niin paljon kuin ymmärtävät... — Mutta eikö tämä tunne taas ole minulle viritetty ansa? Enkö hae minä puolustusta heikkoudelleni, estettä, ett'en ottaisi askelta, joka minun pitää? Minä tahdon nauttia tämän kotoni etuja, minä en henno itseni tähden uhrata kaikkea uskoni ja vakaumukseni alttarille? Nyt se kiusaaja taas siinä muodossa nostaa päätään sadakseen minut solmimaan rauhaa maailman kanssa.

Kuului kosketuksia klaveeriin sisällä salissa. Mitä se oli? Sehän ei ollut tanssin säveltä, sehän oli virttä. Mutta kuka siellä nyt virttä soittaa?

Hän hypähti ylös ja riensi verannalle. Sali oli tyhjä. Muissa huoneissa lepäilivät vieraat tanssin jälkeen. Kaarina istui klaveerin ääressä.

Tahtooko hän rohkaista minua? Hän tahtoo antaa minulle merkin.

Mutta samassa rämähti porstuasta, jonne soitto-kunta oli sijoitettu, tanssin sävel. Kaarina hy-pähti säikähtäen ylös ja syöksyi kalpeana Lauria vastaan verannan ovesta ja siitä itkuun purskah-taen ulos. Kaikista muista ovista tuli herroja saliin naistensa kanssa, valmiina taas alkamaan tanssia.

Lauri juoksi Kaarinan jälkeen ja saavutti hänet puutarhassa.

— Ne keskeyttivät sinut, ne eivät tahtoneet antaa sinun virttä soittaa?

— Ei ne ehkä tahallaan... ne eivät ehkä huomanneet... eivät ehkä kuulleet?

— Kuinka eivät olisi kuulleet? Kyllä ne kuu-livat!

Lauri syöksi takaisin. Salin lattialla oli tanssi täydessä käynnissä. Se oli katrilli, johon otti-vat osaa vanhatkin, rovasti vieden laamannitarta, laamanni ruustinnaa.

Lauri seisoo keskellä lattiaa ja huutaa:

— Lakatkaa, onnettomat, lakatkaa! Tämä on kauheaa! Tämä on surkeaa!

— Soitto lakkasi, parit pysähtyivät ja jäivät sanattomina seisomaan. Kaikista ovista tunki väkeä sisään.

— Lauri, mitä tämä on? Oletko sinä hullu? sanoi Robert.

— En, minä en ole hullu, vaikka ehkä siltä näytän.

— Mene nyt siivosti pois ja anna meidän olla rauhassa. Mitä sinä oikein aiot?

— Minä en voi enää antaa teidän rauhassa mennä suoraan kadotukseen. Te menette sinne ja viette koko maailman muassanne.

— Lauri hyvä, tule nyt järkiisi.

— Miksi ei Kaarinan annettu soittaa virttensä? Miksi hänet tuon soiton kautta keskeytettiin? Miksi Jumalan sanaa sillä tavalla häväistiin?

— Soittiko Kaarina, en minä ainakaan mitään kuullut?

— Se tapahtui erehdyksestä, riensi Anette.

Rovasti oli ensin seisonut kuin tyrmetyksissään, osaamatta sitä tai tätä. Nyt astui hän Laurin luo, koettaen pysyä tyynenä.

— Mitä ilveilyä tämä on? — Vieraat ovat hyvät ja antavat anteeksi. — Mene nyt pois heti ja anna tanssia niiden, jotka tahtovat. — Soittakaa siellä! Eihän ole käsketty lopettaa.

Soittajat puhalsivat kiireissään pari epäsointuvaa, korvia särkevää säveltä.

— Ei, pappa, ei...! huusi Naimi.

— Vaietkaa, vaietkaa! huusi yht'äkkiä Hanna.

— Puhu, Lauri, sano kaikki! Sinä teet oikein!

— Antakaa morsiamen tanssia! huudettiin.

— Ei, ei, minä en tahdo enää tanssia... en koskaan enää!

— Et koskaan? Etkö koskaan enää! Sinä ymmärrät minut, Naimi, sinä hyväksyt minut! Sano vielä kerran se! Sano isällesi, äidillesi, sulhasellesi, näille kaikille!

Mutta silloin pääsi Naimilta itku ja hän juoksi pois. Itku tarttui muutamiin muihinkin naisiin. Lauri näytti hätkähtävän, mutta voitti itsensä ja ojentautuen täyteen pituuteensa huusi taas:

— Rauhoittukaa siellä, enhän minä mitään, kuulkaa minua hetkinen vaan, antakaa minun sanoa vaan pari sanaa!

— Sinä et tarvitse mitään sanaa.

— Sinä olet käyttäytynyt niinkuin ... niinkuin ...

— Mene pois!

— Tottele isääsi! huusi Robert, käyden häntä takin rintaan. Lauri työnsi hänet luotaan.

— Minulla on jotain sanomista ja minun täytyy saada se sanoa!

— Etkö kuullut? Minä käsken sinut menemään ... heti paikalla!

— Minä menen, isä, menen, enkä enää tule, mutta vasta sitten, kun olen sanonut sen, mitä minun pitää sanomani. Minä en tahdo tuomita ketään, sillä tuomio on Herran, mutta minä tahdon sanoa, että te ette tunne Häntä ja että se on kauheata, että te ette tahdo Häntä tunnustaa, vaikka hän on teidän kuolemattomat sielunne verellensä ja kuolemallansa lunastanut. Siinä seisotte te, haudan partaalla horjuvat vanhuksetkin,

siinä elämänne vasta alkaneet nuorukaiset ja neitokset, seisotte kuin tulivuoren partaalla, joka voi puhjeta millä hetkellä tahansa ja nielaista teidät avattuun helvetin kitaansa, jossa on oleva itku ja hammasten kiristys. Teidän elämänne on Herralle kauhistus, se on Hänelle kauhistus. Se on surkeaa, se on surkeaa! — Herätkää tänä päivänä, joka voi olla teidän viimeisenne, kenen tahansa, sillä emmehän tiedä . . . Heittäkää pois, — minä rukoilen, — syntinne ja kevytmieliset soittonne ja huvinne ja tanssinne . . .

Hänen edessään seisoivat ivallisia, vihastuneita näköisiä, onnettoman ja valittavan näköisiä kasvoja . . . hän tunsikin hämmentyvänsä, ei saavansa esille sitä mitä tarkoitti . . . Rovasti oli mennyt pois, jotkut olivat seuranneet häntä ja professori koetti vetää toisia mukanaan ulos. Ruustinna oli vaipunut tuoliin, Naimi heittäytynyt hänen syliinsä.

— Tulkaa pois kaikki! huusi professori saliin.

— Lopeta jo, Lauri, näethän, että kyllästyvät, sanoi Robert ja meni ovelle.

— Näen, minä näen, että ihmiset eivät tahdo nyt enemmän kuin ovat koskaan tahtoneet kuulla synneistänsä puhuttavan.

Robert pyörähti takaisin ja heitti hänen silmilleen:

— Oletko sinä itse sitten synnitön?

Lauri säpsähti.

— Minäkö? Synnitönkö? En, hyvä veli, minä olen suurempi syntinen kuin kukaan. Niin, ja minä tahdonkin sen tunnustaa!

— Ei tässä kukaan sinun synnintunnustuksiasi kaipaa.

— Kuulkaa! huusi Lauri nyt niin, että se tunki kaikkiin huoneihin ja veti sieltä taas uteliaita saliin. — Kuulkaa, mitä sanon! Minä olen tehnyt suuren synnin, minä olen vietellyt viattoman tytön, mutta minä tahdon sen sovittaa, minä tahdon mennä naimisiin Heddan kanssa.

— Herra Jumala, onko hän hullu?

— Sillä meillä on ollut lapsi . . .

— Herra Jumala . . . !

Kehä hajosi, kaikki vetäytyivät pois salista, toiset nauraen, toiset kuin kauhuissaan käsiään ylös nostaen.

Anette oli seisonut melkein hänen edessään, suurin, kysyvin, kummastelevin silmin häneen tuijottaen. Lauri oli tehnyt tunnustuksensa silmät hänen silmissään. Nyt näki hän tytön kalpenevan, jäykistyvän, horjahtavan pois.

Ruustinna nyyhkytti ääneensä tuolissaan.

— Anna minulle anteeksi, äiti, mutta minun täytyi se sanoa.

Mutta ruustinna itki niin, että olkapääät vavahatelivat.

Lauri lähti pois, verannan ovesta puutarhaan. Verannalla olevat väistyivät hänen tieltään. Robert seurasi veljensä perässä.

— Mitä sinä nyt tällä skandaalilla voitit?

— Omantuntoni rauhan voitin.

— Ja mitä sinun yksityisasiasi näihin kaikkiin kuuluvat?

— Minun täytyi tehdä se... juuri se...

Robert kohautti olkapäitään ja käänsi hänelle selkänsä.

Hetken päästä nähtiin Laurin, Hannan ja Kaarinan häntä avopäin saattaessa, menevän kirkolle päin.

Vieraat alkoivat heti tehdä lähtöä. Laamannitar oli siitä, mitä oli tapahtunut, niin ihmeissään, niin ymmällä, se oli hänelle jotain niin mahdotonta... kuulumatonta... Hän tapasi professorin rappusilla.

— Sanokaa, mitä tämä on? Voiko sellaista yleensä tapahtua? Enkö ole ehkä nähnyt unta? Onko se mahdollista?

— Teidän armonne, tätä nykyä on kaikki mahdollista, niinkuin näette.

— En voi... en voi muuta kuin ihmetellä ja ihmetellä.

— Minä en ihmettele ollenkaan. On tultu siihen, mihin piti tultaman. Kun hedelmät ovat kypsyneet, niin ne putoavat — päähän.

— Mennään, tytöt. Me menemme niin huomiota herättämättä kuin suinkin. Eihän täällä näykään ketään talonväkeä... *Pauvre Selma!*

Rovasti koetteli kielellä herroja vielä jäämään, mutta ei saanut sitä tehdyksi tarpeeksi tarmokkaasti.

— Poisko? Mitä varten? Eihän nyt toki.

— Suokaa nyt anteeksi, hyvät ystävät...

— No, ei se mitään... onhan nyt jo muutenkin aika...

— Vaan eihän nyt kesken kaiken... ei suinkaan... nyt olisi tässä vasta oikein alotettu.

— Jaa, kyllä, mutta ehkä me nyt sentään...

— Pankaa nyt tupakka... maistakaahan... täyttäkää lasinne, hyvät herrat... Elkäämme välittkö...

Mutta samalla hän antoi toisen toisensa perästä ottaa itseään kädestä ja tapasi hetken kulluttua itsensä kahden kesken Hartmannin kanssa. Kaikki vieraat olivat menneet.

— Siinä nyt ollaan. Se on nyt siinä kuin se on —

— Mikä on?

— Kaiken tulos.

— Tulosko? Niin, tulos — tulos mistä? mitä sanoitkaan?

Rovasti järjesteli pöytänsä, puhalteli sikarin poroja maahan, siirsi laseja vapisevin käsin — nähtävästi itsekkään tietämättä mitä teki.

— Tulos fennomaniiasta ja pietismistä. —

— Siitkö? sanoi rovasti epäillen. Minusta näyttää kuin olisi tämä tulos jostain muustakin,

— siitä, mitä me olemme, me vanhat, laiminlyöneet, ehkäpä rikkoneetkin.

— Me? Minäkö?

— Ehk'et sinä, mutta kyllä kuitenkin minä.

Professori kohautti olkapäitään.

— Sinä olet tietysti nytkin valmis pyytämään anteeksi, silloinkun pitäisi rangaista. Semmoisella isällä täytyy tietysti olla semmoinen poika. Mutta etkö nyt vihdoin sinäkin ymmärrä...?

— Suo anteeksi, mutta en minä nyt jaksa... minun täytyy mennä katsomaan, kuinka Selma...

Naimi tuli isäänsä vastaan autiossa salissa.

— Naimi parka, että tämän nyt täytyi näin käydä...

Rovastin leuka vapisi. Naimi näki, että hän vaan suurella ponnistuksella sai pidätetyksi kyyneleensä.

— Pappa rakas, elä nyt sitä minun tähteni pane sydämellesi... eihän minulla ole mitään hätää, ei mitään hätää...

— Etkö ole minulle vihainen...?

— No, enhän toki, enhän toki... pappa, rakas pappa...

Naimi kävi isäänsä kiihkeästi kaulaan ja suuteli häntä poskille ja otsaan.

— No, no, hyvä, hyvä...

Rovasti meni ruustinnan luo. Naimi riensi ulos.

Porstuassa tuli häntä vastaan Antero heittämään hyvästiä.

— En tahtoisi, että syyttäisitte minua siitä, mitä täällä on tapahtunut . . .

Naimi ei vastannut. Antero ei saanut selville, mitä hän ajatteli.

— Lauri ei tehnyt oikein, minä koetin häntä siitä estää, mutta en voinut . . . Saanko jättää tämän pienen muiston?

Hän pisti Naimin käteen paperin.

— Mikä se on?

— Eläkää onnellisena . . . eläkää . . . eläkää unohtako Jumalaa . . .

Hän lähti kiirehtien pois.

Naimi avasi paperin ja luki sen samassa.

Sua muistan, sua kiitän.

Sua muistan kaunokaista
Suven armahan ajalla,
Kun ei öillä sammu päivä,
Muistan käen kukkuessa,
Pikku linnun livertäissä,
Laaksoloissa lehtevissä —
Muistan kuin aikaa mennyttä onnen.

Sua kiitän syksysäällä
Rajutuulten raivotessa,
Lehtein puista lentäessä,
Kiitän, koska kuutamolla
Kuvauupi taivo kirkas
Järven jäisen iljanteissa —
Kiitän kuin tekoa hyvää.

Sua muistan ajoin kaikin,
Päivän puoleen pyrkiessä
Sekä mailleen laskiessa,
Muistan onnen' antajana,
Muistan täällä, muistan tuolla
Tähtitarhan tuolla puolla.

Naimi teki liikkeen lähteäkseen hänen jälkeensä,
kuin selitystä saadaksensa — kun näki sulha-
sensa tulevan — ja pisti kiireesti paperin tas-
kuunsa.

Antero askarteleo yliskammarissa, isänsä entisessä, joka nyt on hänen. Hän pueskelee, puhdistelee papin kauhtanaansa, koettelee kaulaansa valkeaa huivia — Emman kutomaa, ompelemää ja silittämää.

— Minä olen siis pappi, minä olen siis määrätty tänne? Ja tänäänkö ovat siis häämme?

Alhaalta kuuluu yliskammariin hiljaista, alituista haastelun hyminää, ovien käyntiä ja pehmoisten askelien töminää.

Mutta ei toimia Antero pukemaan kauhtanata päälleen, ei saa sidotuksi kaulusta kaulaansa. Hän seisoo vaan ikkunassa ja katselee jälle, josta häävieraita reki toisensa perästä ajaa ylös törmästä pihaan. Toisia ajaa Ilpolaan ja kaikkiin muihinkin kirkonkylän taloihin, kutsutuita ja kutsumattomia, — tahtovat tietysti olla kaikki, jotka vaan voivat, joskaan ei häissä Haakmanni-vainaan pojan, niin kuitenkin seuroissa Ilpolan suurissa pirteissä niiden jälkeen.

Nyt siinä vihdoin ajaa Helander pihaan, pitkän reslan perässä, selkäkenossa, turkin kauluskuurassa, silmät tyytyväisinä tähystellen ylös ikkunoihin, suu muhoillen. Hänen vieressään istuu harmaan saalin sisässä joku nainen, Maria kai. — Täytyy joutua...

Toisessa reessä tulee Lauri Heddansa kanssa.

He istuvat nyt niin varmoina, tiukkoina, tyytyväisinä — nuo molemmat ja kaikki muut heränneet, niinkuin tahtoisivat osoittaa: tässä me nyt tulemme — olemme voittaneet, maailma on meidän, maailma — ja taivas! Ja nythän onkin koko Kontojärvi ja Korpivaara ja lähipitäjät heränneitä. On se todella ihme, kuinka se niin pian on mennyt, kerran alkuun päästyään... huimavaa vauhtia se meni kärjäin ja Handolinin kuoleman jälkeen. Ei syyttä istu Helander selkäkenossa — eikä Lauri hänen auttajansa ja taistelutoverinsa. Toinen toisena pyhänä saarnaa, kapalainen ja rovastin apulainen, usein molemmat samana, ja viikolla pitäjätään kulkevat, herätysseuroja pitäen. Ja minä täällä? Onhan ollut siunausta työllämme. Ja tietysti on meidän syytä siitä iloita, tietysti...

Anterolle tuli kiire pukeutua. Nythän he tulivat, heitähän vaan odotettiin. Vieraat ovat jo kauvan istuneet siellä penkeillä pitkin seiniä, isännät hänen kammarissaan ja toisessa kammarissa ja naiset salissa ja kyökkikammarissa. Tuon tuostakin on virsi veisattu. Karoliina heitä

kestittää. On se nyt hauskaa hänelle. On hänen onnen ansainnut.

Kai on jo Emmakin tullut kotoaan, pikku mökistään... täytyy joutua. Mutta taas takertuu hän ajatuksiinsa ja unohtuu niihin.

Se on nyt meidän pappilamme tämä, meidän kolmen, Karoliinan, Emman ja minun, niinkuin oli sitä haaveiltu. Se on nyt taas Haakmannin pappila. Nyt on täällä taas Haakmanni pappina. He odottavat tästä samaa kotia itselleen kuin isänkin aikana. Tämä on heränneille heidän suurimman ja rakkaimman aatteensa voitto. Ja olkoon se kernaasti heille suotu. Ei ihme, että heidän kasvonsa muhoilevat minua vastaan ja että heidän silmistään loistaa tyytyväisyys ja tyydytys. Tuon tuostakin he sanovat melkein samoilla sanoilla: »on se nyt somasti, että on poika pappansa sijalla».

Antero on kääntynyt pois ikkunasta, mennyt sinne taas takaisin, hääriänyt huoneessaan, siirtänyt kirjoja pöydällään, pannut ne taas takaisin, mutta ei päässyt vielä pukeutumisen alkuun.

Niin, niin, sehän on niinkuin sen pitääkin... Mutta mitä minun taas pitikään...? Ka, eihän minulla ole vielä kaulustaakaan kaulassani... olihan se jo, miksi otin minä sen pois? Missä se on? Ka, kädessäni... Emman ompelema ja silittämä...

Hän istui niin kauniisti ja tyynesti kangaspuittensa ääressä aina kun tulin, ja kutoi niin

uskollisesti ja rauhallisesti ja onnellisen näköisesti. Hän on tosikristitty, ei taistelujen kautta kääntynyt, vaan syntynyt kristityksi. Ei ole koskaan mitään toivonut, ei koskaan mistään pettynyt. Kaikki sanovat: »et olisi koskaan voinut parempaa toveria saada». Ne sanovat aina »toveria». Niille on rakkaus vaan toveruutta, ystävyyttä. Ja niinhän sen tietysti tulee ollakin, kun se on sitä oikeaa, sitä viileää sisarellisuutta, äidillisyyttä. Emmehän saakaan elää toisiamme varten, emme itsemme tähden, vaan muiden... Me olemme Emman kanssa niin yhtä mieltä, ett'ei meillä ole juuri paljon mitään puhumista. Emme ainakaan puhu, jos ehkä olisikin.

Ei koskaan ole hän minulle mistään tyytymättön, ei kertaakaan ole hän näyttänyt pienintäkään pettymystä, vaikk'en kuukausimääriin hänelle kirjoittanut Helsingistä ja vaikk'en täällä moneen päivään käynyt häntä tervehtimässä.

Hänessä on sitä, mitä minussa ei ole, ja sen tähden tulemme niin hyvin sopimaan toisillemme. Hän tulee pitämään minua siinä, missä minä tahdon pysyä. Naimin kanssa olisin tietysti joutunut takaisin maailmaan, kytkeytynyt sen kahleihin... Mitä mahtoi hän ajatella minun kirjeestäni, jonka hänelle heikkona hetkenä annoin? En ole hänestä senjälkeen sanaakaan kuullut — enkä tahtonutkaan kuulla.

Voineeko olla toista ihmistä maailmassa niin epäitsestä, niin uskollista, niin uhrautuvaa kuin tuo

Emma? Se on kai se, jota hänessä rakastan. Kuinka hän vastasi Karoliinalle, kun Karoliina kysyi, silloinkun minä menin Naimin häihin: »miksi on Antero niin alakuloinen?» Hän vastasi ihmeellisesti, vaikka minua silloin jo rakasti: — »Minun on niin sääli sitä Anteroa, ett'ei hän saanut Naimia.» — Ja hän hoiti minua sitten kuin sairasta, kun sieltä palasin. Hoitiko? En tiedä kuinka, sillä enhän minä oikeastaan ollut sairas — ja kuitenkin tuntui minusta siltä kuin olisin ollut sairas ja niinkuin hän olisi minua hoitanut. Niinkuin olisi joka kerta tavatessamme tahtonut sanoa: »no, elä nyt enää ole surullinen, enhän sille mitään voi, mutta minä olisin sen niin kernaasti sinulle suonut.» Ehkä minä juuri sentähden aloinkin häntä rakastaa . . . Sillä hän on jalo ihminen, jaloin mitä tunnen, syntymästään jalo, ja joka ei ole mitään pahaa nähnyt eikä mitään pahaa tehnyt.

Antero lämpeni, heltyi, tahtoi muistella kaikkea hyvää mitä oli ollut, voidakseen mennä vihille niin täysin sydämmin kuin hän tahtoi sinne mennä.

— »Pidätkö minusta ollenkaan, Emma?» oli hän kysynyt häneltä, istuutuen hänen viereensä kangaspuiden penkille. — »Pidänhän minä — toki paljonkin», — oli hän vastannut, tyynesti ja luonnollisesti, ainoastaan hiukan punastuen, ojentautuessaan niisien yli loimirihmaa sitomaan.

Ja kuitenkin olin minä — en ymmärrä enää miksi — samalla toivonut, että hän olisi vastannut

kieltävästi, että olisi ainakin pyytänyt miettimisen aikaa. Toivoinko sitä todella? Toivoin, toivoin, kaduinkin jo, rukoilin yöllä, että hän olisi muuttanut mielensä, että olisi aamulla tavatessamme sanonut: »Elä nyt pahastu, mutta minä luulen, ett'et sinä tule onnelliseksi minun kanssani.» — Mutta kun minä kysyin: »Uskotko, että tulemme onnellisiksi?» niin sanoi: — »Uskon, jos sinä kerran uskot.» — Ja niin hän sanoo aina. Aina myöntyen, aina kaikuna säestäen, mutta ei koskaan mitään omaa tunnetta tulkiten, ei koskaan itseänsä antaen. Jos minä olisin sanonut, ett'emme ehkä tulekaan onnellisiksi, olisi hän ehkä sanonut samaa.

Mutta se nyt oli vaan silloin se epäily, nyt se on ohi, on jo kauvan ollut. Ja hän tahtoi kuvitella kaikki parhain päin. Juuri tätä oli hän toivonut, juuri tähän pyrkinyt. Sopivampaa toveria elämänsä tiellä ei hän koskaan eikä mistään olisi voinut saada siinä elämän tehtävässä, joka häntä nyt odotti, joka hänellä nyt oli edessään. Jumala kyllä tiesi, mitä hän minulle antoi. Niin, se on Jumala, joka on minut juuri näille perille tuonut, juuri näin minulle asettanut, näin järjestänyt, näin ohjannut.

— Niin, mutta nyt täytyy minun mennä. Mitä ne ajattelevat, kun ei kuulu sulhasta vihille! No, kas nyt tulevat jo noutamaan.

Hän avasi oven pimeälle ullakolle, kun kuuli avainta haparoitavan. Helander ja Lauri tulivat sisään.

— Hei, hei, täällähän se sulhanen vaan...
nauroivat he häntä vastaan.

— Käykää sisään, käykää sisään, terve tuloa,
mitäs kuuluu?

-- Hyvää vaan, hyvää vaan.

He ovat hyvällä päällä, virkeällä mielellä, molemmat papillisessa puvussa, ja Anterokin rientää nyt vetämään kauhtanan ylleen. Puhuvat puoleksi leikkiä, puoleksi totta. Helander pysähtyy lasisilmiään pyyhkien heidän eteensä:

— Siinä ne nyt seisovat — pappeina molemmat... kukas olisi uskonut?

— Ettäkö meistä pappeja tulisi?

— Sitäkin, sekin on minusta yhä vaan vielä ihmettä — mutta että se tämä meidän asiamme on mennyt semmoisella voimalla ja väellä kuin se on mennyt! Kun minä ajoin ylös tuosta törmästä enkä mennytkään Ilpolaan, niinkuin ennen... se nyt oli sittenkin tämä talo, joka oli se pirun pääkortteeri, jossa hän oikein elämöi! Herra puhdisti tämän kuin omalla kädellään. Tuolla yhdellä ainoalla teollaan vaikutti hän kansan käännättämiseksi enemmän kuin me saarnoillamme kymmeninä vuosina olisimme voineet. Se on minusta kuin joku ihan suoranainen maailman menoon puuttuminen... Niin, se on vaikuttanut vihollisiinkin... minä olen sen usein huomannut... Niin, niin, kun näen tämän talon täynnä meidän väkeämme, niin on se minusta kouraan tuntuva todistus siitä, että oikeus

sittenkin maan perii. — No niin, minä puhun siitä kohta pitemmältä, kunhan ensin saan sinut vihityksi.

— Aiotko puhua . . . elä huoli . . .

Helander löi Anteroa olalle.

— Ja minä sanon, että minä en siihen kysy sinulta lupaa. Ja nyt sinä panet krajin pian kau-laasi ja tulet alas.

— Jaa, niin . . .

— Sinähän olet jo hajamielinen kuin mikä vanha rovasti, vaikka et ole vielä kuin virkaa-tekevä kappalainen.

— No, ja kuinka te siellä Kontolassa? kysyi Antero.

— Siinähän menee, sanoi Lauri.

— Poika saarnaa, ukko hoitaa kansliaa.

Oli kuin olisi ollut joku alakuloisuuden ilme Laurin kasvoilla.

— Eivät tulleet Hanna ja Kaarina? kysyi Antero heidän lähtiessään alas.

— Jaa, niin, sanoi Lauri ovela. Olivat juuri rekeen nousemassa, kun tuli tieto, että Naimin mies on kuollut.

Kun se sanottiin, oli Antero jo kaitaisissa rappusissa laskeutumassa alas. Lauri ja Helander tunkivat häntä edellään. Hänen jalkansa olivat yht'äkkiä pettää hänet ja hänen täytyi puristaa käsipuusta estääkseen itseään putoamasta.

Naimin mies on kuollut . . .

Hän seisoo kammarissaan. Hänen ympärillään noustaán ylös. Hän nákee ikkunasta lumisen pihan ja aitovarsilla hevosia rekineen. Hänelle sanotaan jotain, hän sanoo itse jotain ja nauraa — vaiko itkee?

Hän nákee näyn: — ovi aukee, Emma tulee, viittaa häntä tulemaan porstuaan, vetää syrjään, sanoo: »Naimin mieshän on kuollut — mehän emme nyt siis voi mennä naimisiin.»

Kuka minua jostain tarkastaa? Kuka seivästäá minuun tutkivan silmän? — Hän nákee Laurin katsovan häntä porstuasta.

Häntä lyödään reippaasti olkapäälle.

— No, lähdeppäs sitten vihille, morsian siellä jo valmiina odottaa, — se on Helander, joka yhä leikkiä laskee.

— Elä vaan unohda sormustasi . . . tokko sitä sinulla onkaan?

Sille hyrähdetään, hymähdetään.

Hän seisoo salissa, edessään Helander, välillä vihkimätuoli, vieressään Emma liikkumatonna, palmikko suorana selässä. Ovista työntyy väkeä sisään, yhdestä harmaita, toisesta sinisiä — hitaasti, tuskin huomattavasti täyttäen siltaa, piiritäten, puristaen häntä . . .

— »Rakkaat ystävät, teidän pitää tässä visusti tietämän, että Jumala itse on aviokäskyn säätänyt — ja rakastaman häntä niinkuin Kristus seurakuntaansa rakasti ja antoi itsensä kuolemaan hänen edestänsä. — Miehen pitää itseänsä vaimoa

kohtaan käyttämän niinkuin sen, jonka pitää saaman yhdenkaltaisen perimisen Jumalan valtakunnassa hänen kanssansa. — Miehen ja vaimon pitää keskenänsä toinen toistansa rakastaman ja vielä enemmän kuin isää ja äitiä — sillä raamattu sanoo, että miehen pitää luopuman isästänsä ja äidistänsä ja vaimoonsa sidottu oleman.»

Hän kuulee vaan katkonaisesti, mitä Helander lukee. Sanat lyövät häntä vastaan kuin kuohut koskessa korkean kiven ympärillä, jonka päällä hän seisoo ja kohoamistaan kohoavat tulva-tyrskyt.

Yhä täyteläisimmin, yhä voimakkaammin tulvivat Helanderin sanat, hän on laskenut alas kirjansa, lukee ulkoa, panee sanoihinsa sieluansa ja sydäntänsä, on liikutettu. Antero huomaa sen, näkee kaikki, samalla kun mieli vaeltaa omia teitään. Hän näkee ja huomaa kaikki mitä ympärillä tapahtuu; sininen huivi on vähän värjännyt kaulaa; — sen äiti katsoo heitä onnen ja itkun kanssa taistelevin kasvoin; — Karoliina on liikutettu, mutta onnellinen . . . Ja tämä on totta, tämä on todellisuutta — hän tuntee sormuksen sormessaan ja puristaa sitä toisella sormellaan niin, että tekee kipeää.

Hän ponnistaa kaikki voimansa seurataksensa vihkimälukua, hän tahtoo kuulla joka sanan, hän ei tahdo mitään muuta ajatella, hän tahtoo heittäytyä niiden kuohuihin . . . niistä pelastusta saadakseen.

— »Sentähden on tarpeellista, että he molemmin puolin rukoilevat Jumalalta senkaltaista puolisoa, jonka kanssa he eläisivät sovinnossa, rakaudessa ja Jumalan pelvossa — niin heidän avioliittonsa pitää oleman onnellisen ja autuaallisen, jota me myös yhteisesti tälle pariskunnalle sydämmestämme toivotamme. Amen.»

Mutta siitä huolimatta, kaikista ponnistuksista huolimatta kuulee hän sisästään: Naimin mies on kuollut... Naimin mies on kuollut... Ja hän oli sitä kerran toivonut, hän oli sitä monta kertaa toivonut.

Nyt se tulee, nyt se on sanottava, nyt ne sanat kohta nousevat hänen eteensä... Hänen täytyy rientää niitä vastaan, vapaaehtoisesti — ja ennenkun kysymys tehdäänkään, on hänellä siihen jo vastaus valmis.

— »Minä kysyn sinulta, Antero Hagman, pyhän kolminaisuuden nimeen ja jumalan seurakunnan läsnäollessa, tahdotko sinä ottaa tämän Emeilia Laukkasen aviovaimoksesi ja rakastaa häntä myötä- ja vastoinkäymisessä?»

— Tahdon! hän melkein huutaa; siinä on uhkaa, kiukkua, epätoivon viimeistä yritystä pelastaumaan... hän sitä itsekin säpsähtää ja huomaa kummastusta muidenkin kasvoilla. Laurin ja hänen silmänsä sattuvat yhteen ja hän luulee näkevänsä, että ystävä käsittää ja ymmärtää kaikki.

Kun hän on sen sanonut, kun se on päätetty, ratkaistu, hän uupuneena kuin nukkuu pois eikä

ajattele eikä tunne mitään. Ja niinkuin ylhäältä maan päältä alas hautaan saneltuina kuulee hän: — »O Abrahamin Jumala, lisakin Jumala ja Jaakopin Jumala, vuodata pyhä henkesi näiden sinun palvelijaisi sydämiin, ja täytä heitä kaikkinaisella hengellisellä siunauksella, että he niin eläisivät aviosäädysssä, johon ovat itsensä antaneet, ett'eivät he millään saastaisuudella sinua vihoittaisi, joka aviokäskyn säättänyt olet, vaan siinä kunniallisesti ja hyvästi eläisivät sinulle kunniaksi ja ylistykseksi ja itsellensä iankaikkiseksi autuudeksi, Jeesuksen Kristuksen meidän Herramme kautta. Amen.»

Hän on taas vinnillä kammarissaan. Hänet on vallannut hillitön epätoivo, pohjaton tuska. Hän ei ole parantunut, hän ei ole muuttunut. Hän olisi voinut tehdä sen: — jättää, pettää, purkaa, ell'ei siihen olisi ollut ulkonaista estettä... Ai-noastaan pelko sai hänet sitä tekemästä. Jos ei häntä olisi sysätty ovesta sisään, olisi hän kääntynyt takaisin, juossut pois, hypännyt rekeen...

— Herra antakoon minulle anteeksi, Herra armahtakoon minua syntistä, Herra vahvistakoon minua minun kurjuudessani! Mimmoinen minä yhä olen!

Alhaalla veisataan — isävainajan virttä — hänen kunniaksensa — tänä hänen suurena kunnia-päivänään.

Yht'äkkiä kimpoaa hänessä esiin kapinan, vihan, kiukun tunne.

— Miksi panit Sinä minut tämmöiselle koetukselle? Miksi juuri nyt? Miksi juuri nyt lennätit sinä minulle tiedon siitä? Miksi kiusaat minua yli voimieni? Mikä on tarkoitus tällä kaikella? Mikä on tarkoitus? Mikä tarkoitus?

Hän kysyy sitä itseltään kerta toisensa perästä, herkeämättä, ensin uhallä niinkuin nuijalla suletuun oveen iskien, sitten kolkuttaen kuin pimeästä yöstä sisään pyrkivä matkamies, sitten vähitellen kuin lapsi, joka on jäänyt ulos ja ripaan ylettämättä seisoo oven takana ja kenenkään kuulematta toistamistaan toistaa: avaa, avaa!

Se on yht'äkkiä avautunut, se on selkoselälään, se on tapahtunut hänen tietämättään, hänen huomaamattaan...

Se oli tarkoitus, että minä tarvitsin vielä tämänkin. Herra ei ole minua hyljännyt. Luulin olevani jo perillä, mutta minun taipaleeni ei ollut vielä alullakaan. Minä seison vasta sen suon laidassa, josta oikea retkeni erämaan yli on alkava. Sen hän näytti. Se oli tarkoitus.

Hän lankesi polvilleen ja kiitti ja rukoili. Hän kiitti valaistuksesta, jonka oli saanut, rukoili voimaa, jota hänellä ei ollut. Ja tuns i ensi kerran elämässään seisovansa kuin kasvot vasten kasvoja Herransa kanssa.

Ei koskaan, ei kaukaisimman aavistuksenkaan kautta olisi hänen vaimonsa saava tietää, millä mielellä hän oli seisonut vihillä hänen vieressään! Hän lupasi ja tuns i voivansa vannoa vielä kerran

ei vaan ihmisten, vaan jumalansa edessä, että hän tulisi olemaan Emmalle mitä oli luvannut hänelle olevansa.

Hän oli ollut polvillaan hämärtyvässä huoneessa, kun joku raotti ovea ja painoi sen kiinni, ja hiipi alas ja kuiskasi yhdelle, mitä oli nähnyt, yksi kuiskasi toiselle ja toinen kaikille.

Kun Antero tuli alas, kiilsivät naisten silmät kosteina häntä vastaan ja miehet katsoivat häntä kuin kunnioittaen ja ihailleen.

— Olet taistellut taistelusi . . . minä arvaan, minkä, kuiskasi hänelle Lauri.

— Niin, vastasi Antero.

— Saman kuin minäkin?

— Sinäkin?

— Niin, minäkin.

Havuinen metsä tuoksahteli jo sulalle, niin-
 kuin aavistuksena keväästä, joka oli vielä kaukana
 muilla mailla. Aurinkonsa oli etelä jo lähettänyt,
 mutta tuuliansa ei. Päivä paistoi ja lämmitti,
 pohjoinen huokui kylmää ja jäätä. Leppoisa
 lämmin voi hetkeksi keskipäivällä istahtaa etelän
 puolelle huoneitten seiniä tai ahon paisteiseen
 kulmakkeeseen, mutta haihtui illan tullen pois
 kuin hangelle tehty sammuva tuli. Lumi jo oli
 puista pudonnut, mutta katot olivat vielä sitä
 kukkurallaan. Nietos oli päivällä nuoskea, mutta
 hangen kamara karahti kovana jo ennen auringon
 laskua ja yli selkien kuului kavion raksutus tyy-
 ninä toukokuun pakkaisaamuina. Joskin maantie
 oli keskeä vähän vaipunut, näyttivät nietokset
 kahden puolen tietä vaan sitä korkeammilta. Ei
 ollut vielä vähääkään laskenut talvisen lumenpai-
 sumuksen pinta.

Antero ja Helander astelivat Honkaniemestä
 Kontolan kirkolle päin.

— Mutta onko se mahdollista, mitä sanoit? kysyi Antero.

— Varmana siitä pappilassa ainakin kerrottiin. Thure Hartman sen sanan toi.

— Ett'eikö saisi suomeksi enää painattaa muita kuin uskonnollisia ja taloudellisia kirjoja? Kumma, että enää niitäkään!

— Kai tulee vielä uskonnonkin vuoro, jos tätä menoaan menee.

Hetken kuluttua sanoi Helander:

— Minusta tuntuu siltä kuin alkaisin nyt katsoa Snellmannia ja hänen työtään toisilla silmillä kuin ennen. Hänen herätyksensä ja meidän kulkee ehkä sittenkin yhteen. Meillä ei ole ainoastaan yhteinen vihollinen vastustettavamme, vaan myöskin yhteiset edut valvottavamme.

— Niin alkaa minustakin näyttää, sanoi Antero.

He lähestyivät kirkkoa ja Anteron silmät satuivat Kokkomäkeen. Sen lumisella laella kohosi musta palamatta jäänyt kokkoriuku. Se oli luultavasti sama, joka oli jäänyt siihen seisomaan sinä ikimuistettavana juhannusyönä. Sen jälkeen ei siinä liene kokkoa poltettu — kukapa olisikaan. Kuinka se oli kaukana se aika! Kuinka toisellaiset ovat nyt harrastuksemme! Mitä on jälellä siitä, mikä meissä silloin ylinnä kuohui? — Hetkellinen kaiho tuota entistä valtasi hänen mielensä. Miten olikaan innostuttu! Mitä kaikkea

olikaan suunniteltu! — ja miksi oikeastaan sitä kaikkea sitten niin turhaksi tuomittu?

— Miten sinä nyt muuten siellä menestyt uudessa toimessasi? kysyi Helander, — isäsi entisessä pappilassa, nuoren emäntäsi kanssa?

— Siinähan se menee.

— Emmasi kai hommaa kuin paras pappilan rouva?

— Näkyyhän ne siellä Karoliinan kanssa parastaan koettavan köyhäin ja kärsiväistenkin kanssa.

— Työtä mahtaa olla sinullakin yksinäisenä pappina niin suuressa seurakunnassa — arvaahan sen varsinkin tällaisenä nälkä- ja kuolinvuonna.

— Onhan sitä, välistä melkein näännyksiin asti, sairaiden kanssa varsinkin. Kun yhden luota tuovat kotiin, niin ovat jo toiset odottamassa.

Hän huomasi sanoneensa sen kuin nurkumalla, niinkuin valittamalla vähän — mutta oikaisi samalla mielentilansa ja vei sen siihen uomaan, jota se jo kauvan oli kulkenut varmasti, tyynesti, horjumatta. Ei siinä ollut mitään nurkumista, ei, päinvastoin oli kaikki niinkuin sen pitikin olla. Olihan hänellä ollut aivan erityinen viehätys joka päivä uudelleen ja aina uudelleen suin päin syöstä niihin tehtäviin, joihin hän oli joutunut. Ei ollut nyt aikaa antautua turhia tunteita hautomaan, ei omiaan ajattelemaan, ei

edes omaa autuuttaan, eikä kapalovauvana keinumaan kaikellaisten sisällisten liikutusten kätten päällä — yksien enemmän kuin toistenkaan. Oli ollut aivan erityinen sisällinen tyydytys tietää, ett'ei kukaan tiennyt siitä työstä, mitä hän nyt teki, ja ett'ei hän nyt sitä kaivannutkaan, ei kiihosta, ei tunnustusta — ei edes omalta itseltään. Sillä ei hän nyt enää tuntunut tarvitsevan eikä kaipaavan edes suoritettua työn näkyvien tulostenkaan suomaa palkintoa. Saiko hän jotain aikaan vaiko ei mitään — sekin oli hänelle yhdentekevää. Kunhan vaan oli toimessa ja teki, mitä voi... Hän oli huomannut vihdoinkin voivansa antaa Herran käteen kaikki, antautua hänen pienimmäksi, halvimmaksi, nöyryimmäksi palvelijakseen, asettua hänen käskettäväkseen kuin sotamies päällikön — ilman omaa tahtoa, ilman omia pyyteitä, valmiina kaikkeen täydellä luottamuksella. Entäpä hän unohtuisikin ijäksi päiväksi erämaahan... entäpä hautautuisikin hankien taa... kenties jonkun sieltä suuresta maailmasta tulevan satunnaisen matkamiehen silmään kerran kuitenkin vihertäisi pälvi viljelysmaata, jota hänkin osaltaan oli ollut avaamassa, pieni kulttuurikeskus hänen pappilansa ympärillä.

— Se minun renessanssiaatteeni —

— Mitä sanoit?

— En mitään — ilman vaan —

Sillä eihän Helander olisi sitä kuitenkaan käsitänyt, eihän hän ollut siitä hänelle koskaan

puhunut eikä ollut nytkään tarvis. Robert oli sen silloin ymmärtänyt — hän paremmin kuin kukaan muista. »Aina se tuon tuostakin edessäni kangastelee täällä Lapin tuntureilla ajellesani — se sinun haaveesi» — oli hän kerran kirjoittanut.

He olivat kiertäneet sakastin peräitse kirkkomäelle. Kelloluukut olivat auki. Tapulin edustalla oli tie havutettu pappilaan päin.

— Taisteliko Robert kauvan kuoleman kanssa? kysyi Antero.

— Kaksi viikkoa sitten tuli hän kotiin. Täytyi kantaa reestä, kun ei enää jaksanut omin voimin nousta. Näytti ensin vähän virkistyvän, mutta sitten otti Herra omansa.

— Millä mielellä hän kuoli?

— Hanna oli koettanut puhua hänelle Jumalasta, mutta ei hän ollut siihen mitään vastannut. Hän oli vapaa-ajatteliija, filosofi, ja taisi semmoisena kuollakin. Eihän voi mitään tietää, mutta ei hän ainakaan sairautensa aikana näyttänyt olevan levoton muusta kuin siitä, voisiko kukaan järjestää hänen papereitaan vai tulisiko kaikki menemään hukkaan. Ne ne häntä vaan huvittivat.

— Niissä lienee ollut paljon arvokastakin?

— En tiedä, voi olla — merkinnevätkö ne semmoiset ansiot sitten mitään siellä?

— Ehk'ei siellä ansioita kysytäkään. Ehkä kysytään siellä vaan sitä henkeä, missä me toi-

mimme: vilpítőntä, kaikesta itsekkäisyydestä vapaata hyvää harrastustamme.

Oliko hän siis todellakin poissa tuo entinen ystävä? Hänen hautajaisiinko siis mentiin? Häntäkö varten havutettua viimeistä tietään, tätä samaa tietä, jota edestakaisin astuttaessa kesäisinä iltoina ja öinä oli oltu niin täynnä innostusta, uskoa ja tulevaisuuden toivoa — Robert enemmän kuin me muut? Hän ei ollut koskaan mitään esteitä nähnyt, ei tahtonut mistään vastuksista tietää. Hänellä oli kaikki, mitä minulta puuttui: hän oli tyyni, varma, selväpäinen, perinpohjainen, itse-tietoinen tarkoituksistaan, hänen intonsa ei palanut tappuratulena, ei haihtunut ilmaan, vaan kyti ja lämmitti sisäänpäin. Vaan nyt se oli kuitenkin polttanut hänetkin poroksi. — Miten oli hän mahtanut minua arvostella? Ei ollut hän sanonut muuta kuin: »sinäkin, Antero», kummastellen, pettyneellä äänellä, peräytynyt hänen viereltään, mennyt Thuren ja Aneten luo heiltä osanottoa ja ymmärtämistä saamaan. Tässä juuri erosiivat tiemme. Ehkä piti hän minua asiamme pettäjänä — ja ehkä minä sitä olinkin. En saanut hänelle kantaani koskaan oikein selitetyksi. Ei tullut siihen Naimin häissä enää tilaisuutta sen jälkeen kun se häiriö tapahtui. Ja olisivatko selityksenikään häneen mitään vaikuttaneet.

— Kuinka mahtanee ruustinna jaksaa kantaa tämän?

— Kyyneleet vaan kuuluvat valuvan aamusta iltaan. Vähä väliä oli hän mennyt kylmään vinniin häntä katselemaan. Eilen kuuluu hän pyytäneen Hannalta »Hunajan pisaroita» ja lukeneen niitä koko yön.

— Entä rovasti?

— Hän tuli meille eilen — ensi kerran. Oli niin liikutettu, että tuskin sai ääneen. Pyysi minua, jos sitä voisin, unohtamaan kaiken katkeruuden ja kysyi, enkö tahtois, huolimatta kaikesta mitä meidän välillämme on ollut, tehdä hänelle sitä palvelusta, että siunaisin hänen poikansa haudan? Itse ei hän jaksaisi sitä tehdä. Sanoin, että tietysti tekisin sen mielelläni, mutta minähän olin nyt senaatin juuri langenneen tuomion nojalla erotettu virkani toimittamisesta eikä ole minulla siis oikeutta puuttua minkäänlaisiin papilisiin tehtäviin. Ukko jäi kädet kupeella riippuen ja pää painuksissa siihen avutonna istumaan. — »Siinä sitä nyt ollaan, siinä sitä nyt ollaan. Minä unohdin sen.» Sitten oikasi he hän: »Mutta minä otan itse kaiken edesvastuun päälleni, minä teen sen, erottakoot minut sitten, jos tahtovat — ja — voivat.» Me erosimme pyytäen molemmat toisiltamme anteeksi. Hän on heikko mies, mutta pohjaltaan suora ja jalo mies — suora suruton, niin kuin Paavo hänestä sanoo. — Otonkin kanssa on hän nyt sopinut. Kun häät ovat olleet, niin saa Otto vuokralle pappilan maat ja laamannin talon myös. Tiedät kai, että laamanni on nimitetty senaattoriksi.

He tulivat pappilaan. Siellä oli kuusimaja samalla sijalla, missä aina ennen juhlina ja juhanuksina oli ollut koivumaja. Kirstu oli jo kannettu majasta rekeen ja saattoväki valmistui lähtemään.

Rovasti tuli pyytämään Anteroa kantajaksi. Hän oli paljon vanhentunut siitä kuin Antero oli hänen viimeksi nähnyt. Hän astui kepin varassa ja hänen hartiansa olivat kumartuneet. Siinä ne olivat muutkin. Siinä oli Naimi, kokonaan suruharson peitossa, äitiään Laurin kanssa käsipuolesta tukien. Siinä Hanna ja Kaarina, huivit päässä ja suorissa takeissa kuin talonpoikaistytöt, palmikko suorana... he nyökäyttivät hänelle päätä niinkuin haamut jostain kaukaa toisesta maailmasta. He pitelivät kukin pikkuveljeään kädestä, jotka uteliain, vähän ihmettelevin silmin katselivat, mitä ympärillä tapahtui. Nämäkö ne olivat ne huolettomat ja iloiset entiset Martinit, joiden kanssa oli vietetty ne innostuksen ja ilon viikot — milloin? Jonkun kerran, hyvin kauvan sitten.

Laamannilaiset seisoivat vähän tuonnempana omassa ryhmässään, tyyninä, arvokkaina, kylminä, jotenkuten kuin vielä ylemmällä pinnalla kuin ennen. Nämä asiat eivät näyttäneet heitä paljon liikuttavan.

Toisaalla seisoivat myöskin omassa ryhmässään Lönnrot ja Thure Hartman. Thure nyökäytti Anterolle päätään vähän vieraasti ja niin-

kuin välinpitämättömästi, niinkuin eivät he enää olisi yhteen kuuluneet.

Otto ja Ingrid puuhailivat vielä kirstun ääressä, Otto vielä viimeisiä nauvoja kirstuun napauttaen, Ingrid sen harsoja järjestellen. Heidän kasvois-
saan ei ollut mitään surun ilmettä, he näyttivät tyytyväisiltä ja onnellisilta eivätkä koettaneet sitä peittääkään.

Kellot alkoivat soida kirkolla ja ruumissaatto lähti liikkeelle. Antero joutui kulkemaan Kaarinan kanssa ja pyysi häntä kertomaan Robertin viimeisistä hetkistä.

— Viimeiseen asti ajatteli hän vaan tutkimuksiaan. Hän selaili ja järjesteli niitä vielä aamulla, kun illalla kuoli. Oli joidenkuiden mielestä niin surkeaa, että hän vaan semmoisia asioita ajatteli, mutta minusta oli se niin liikuttavaa ja kaudista, sillä ei hän ajatellut sitä itsensä tähden, vaan olisi tahtonut saada elää ainakin vähän aikaa vielä sentähden, että olisi saanut muistiinpanonsa edes jonkunlaiseenkaan järjestykseen. Tuon tuostakin sanoi hän: »kun tietäisin, onko näissä mitään, mutta kun täällä ei ole ketään, jolta voisin saada sen tietää.» Me lähetimme silloin kiireen kautta noutamaan Lönnrotia. Odottaessaan kysyi hän yhtämittaa: »eikö häntä jo kuulu?» Kun setä tuli ja katseli niitä papereita ja sanoi, että niissä oli paljon uutta, aivan uusia aatteita ja aineita kielentutkimukselle, niin sanoi Robert: »nyt voin minä kuolla rauhassa.» —

Hanna sanoi kerran: »et ajattelisi noita tuommoisia.» — »Mitäs minun sitten pitäisi ajatella?» kysyi Robert kummastuen. — »Ajattelisit kuolematonta sieluasi.» — Robert sanoi: »Minä elän ainoastaan, jos minun työni elää». Mamma itki: »voi, voi, että sinun täytyy näin nuorena kuolla.» — Siihen hän taas sanoi: »Enhän minä kuolekaan, jos ei minun työni kuole.» Kun hän jo houraili, niin huusi hän moneen kertaan: — »aatteet elävät, aatteet elävät! — iankaikkisesti — iankaikkisesti.» — Ne olivat hänen viimeiset sanansa. Kyllä hän tosin sittenkin jotain puhui, mutta me emme siitä mitään ymmärtäneet, mutta setä Lönnrot sanoi, että se oli lapinkieltä.

Kun he hetken aikaa olivat kulkeneet vaiti, virkkoi Kaarina taas:

— Minulle antoi hän ennen kuolemaansa sen neuvon, pani melkein sen pakon, että minun välttämättä pitää perustaa koulu, ja me olemme päättäneet Hannan kanssa ruveta pitämään sitä täällä tai ehkä Kuopiossa, jonne minä muutenkin olen aikonut lähteä hoitamaan pikkupoikia.

Kaarina oli muuttunut eduksensa, hän oli itsetietoisempi ja varmempi ja hänen katseensa oli rauhallinen ja kirkas.

— Robert lähetti teillekin terveisiä. »Sano Hagmannille», sanoi hän, »että ihmisen tulee ajatella kansaansa ja ihmiskuntaa enemmän kuin omaa itseään, olkoonpa sitten vaikka omaa autuuttaankin. Heränneissä on se suuri vika, että

ne hautovat vaan niitä omia haavojaan, joita itse itseensä iskevät, saadakseen niitä sitten hoitaa.»

Anteroa se vähän säpsähdytti, olihan hän sitä samaa itsekin usein ajatellut.

— Hän ei ehkä tuntenut meitä oikein, sanoi hän kuitenkin.

— Niin, ei kai.

— Mutta saattoi hän siltä olla jossain suhteessa oikeassa, hyvinkin oikeassa, lisäsi hän hetken kuluttua.

Lähestyttiin kirkkoa. Kellot soivat harvaan ja hitaasti, seisoen kauvan kannallaan luukkujen läpi sinertävää taivasta vasten ja siitä sitten heilahtaen alas ja taas kohoten kannalleen takaisin. Tultiin tapulin edustalle, laskettiin arkku maahan reestä. Helander ja lukkari seisoivat ovelle. Niin pian kun virren ensimmäinen värssi oli veisattu, kannettiin ruumis kellojen soimessa tapulin holvin läpi ja hautuumaalle luotua käytävää myöten suurten kuusien alle joen äyräälle, tyyneen suojaiseen paikkaan.

Helander alkoi siunata ruumista.

Toisella puolen haudan seisoi Naimi, nyt paljain päin, heitettyään hunnun silmiltään. Hän seisoi kuusen alla, kalpeiden kasvojen taustana hautausväen musta pohja. Mitä mahtoi hän ajatella, ketä surra? Mikä oli tarkoitus sillä ja mikä seuraus hänelle siitä, että hänen onnensa oli ollut niin lyhyt? Mihin jumala häntä aikoi? Mitä oli hän tehnyt, että se hänelle tapahtui, tuolle iloiselle,

hyvälle, elämänhaluiselle, joka ei kenellekään, ei ainakaan tahallaan ollut mitään pahaa tehnyt? Miksi oli hänen hää-iloansa häiritty? Miksi oli hän orpolapsi povellaan määrätty ajamaan takaisin tänne samaa tietä, jota oli vapautettuna sulhonsa rinnalla rientänyt uuteen maailmaan, uuteen elämään? — Ja miksi on meille muillekin käynyt niinkuin on käynyt? Laurille, minulle ja Robertille tuossa. Hän putosi kuolleen latvasta maahan, me siipeen satutettuina keväisiltä oksiltamme visertämästä — emme enää koskaan lentoon pääse eikä yhteinen emo meitä poikasiaan enää kokoon huuda. Mekö hylkäsimme hänet, emomme, vai hänkö ei meitä tarvinnut, koska hänestä jäimme? Ei ainakaan Robert emoansa hyljännyt.

Helander oli lukenut haudan, multa alkoi kolahdella kirstun kanteen ja multauskellot soivat. Liikuttiin vähän, tultiin muuttaneeksi paikkaa. Otto loi hautaa umpeen renkien ja pikkupoikien kanssa. Antero siirtyi taammaksi muista, joutui seisomaan Lönnrotin vieressä.

— Se oli surma nuoren miehen, kuolo kauhuihin urohon, sanoi Lönnrot hiljaisella äänellä. Hänen kylmästä vähän kohmettuneet kasvonsa liikahtivat jäykästi. Sitten näytti hän hymyllä koettavan voittaa liikutustaan.

Odotettiinko jotain? Johan oli hauta täytetty ja kumpu havuilla katettu.

Silloin kuului ääni sanovan: »Hyvät ystävät!» — ja avopäin seisoi Thure kummun juurella.

— Ennenkun eroamme tästä paikasta, jossa olemme harmaan maan poveen kätkeneet ja kylmän kinoksen alle jättäneet meille rakkaan vainajan, pyydän minä eräiden hänen toveriensa ja henkiheimolaistensa puolesta lausua muutamia jäähyväissanoja. Meidän sydämmemme täyttää tällä hetkellä syvä suru, mutta samalla on meissä vaikuttamassa tunne, että me emme saa antautua sen valtaan. Hän on kyllä meiltä ryöstetty, emme enää koskaan saa katsoa hänen syviin, hänen uskoa, intoa ja vilpittömyyttä loistaviin silmiinsä, emme enää tuntea hänen lujaa kädenpuristustansa. Kova kuolema ei kuitenkaan ole voinut häntä meiltä kokonaan viedä. Hänen muistonsa on meille jäänyt. Hänen kanssansa ei meiltä ole mennyt se, mikä meille hänessä oli kallisarvoista: hänen uskonsa ja innostuksensa. Se ei ollut sitä hetken hehkua, joka sammuu samassa kuin se syttyy. Se oli maanalaista tulta, joka palaa hankienkin alla. Me näimme sen liekkiin leimahtavan eräänä ihanana kesäisenä yönä, ei kaukana täältä, tuolla mäellä, missä juhannustulien ääressä kuulumme sanoja, jotka sytyttivät kaikkein meidän mieleemme, mutta ei kuitenkaan kenenkään mieltä niinkuin hänen. Hänessä ei se leimahtanut sammuaksensa niinkuin niin monessa muussa, se muuttui hänen povessaan voimaksi kestämaan pohjolan kylmintäkin talvea.

— Mitä hän sitten teki, mitä sai hän aikaan? Ei ole tässä paikka käydä tekemään selkoa hänen työnsä tuloksista. Meille riittää vaan muistuttaa, mitä hän tahtoi saada aikaan ja millä tavalla hän sai aikaan sen minkä sai. Sanottakoon vaan, että hänen suuri aatteensa oli se, että hän tahtoi tieteellisessäkin työssään olla suomalainen. Hän asetti tieteensä esineeksi suomalaisen isänmaansa, suomalaisen kansansa, tahtoi tutkia sen kieltä, sen historiaa, löytää ne tiet, joita myöten hänen kansansa oma salojen siimeksessä kulkenut kulttuuri oli vaeltanut, kaivaa esiin muun muassa ne murteiden aarteet, joita se oli erämaihin kätkenyt, etsiä niitä sanojen jälkiä, jotka olivat sen hengen polkuihin painuneet.

— Mutta eivät ole hänen työnsä tulokset, mitkä ne sitten osoittanevat tulevansa olemaan, meille häntä suremaan jääneille tällä hetkellä kuitenkin suurin lohdutuksen antaja. Meille on tärkeintä se tapa, millä hän työnsä suoritti. Kaikki hän jätti, varman tulevaisuuden ennen viitotulla uralla, kaikki hän uhraisi, ei sokeasti ja sattumalta, vaan varmasti tietäen mitä teki. Kun hän täältä viimeisen kerran lähti sille retkelle, joka nyt on päättynyt tähän tämän kuusen alle, niin oli hän jo selvillä siitä, ett'ei hänen uransa tulisi olemaan pitkä. — »Olkoon, että sorrun, mutta onhan sortumisestani oleva jotain hyötyä. Eläisin ehkä joitakuita vuosia kauvemmin, jos en

lähtisi, mutta en olisi saanut mitään aikaan. Elämän pituus ei ole elettyjen hetkien, vaan työskenneltyjen hetkien mukaan mitattava.» Ja niin hän kaikista kielloista ja varoituksista huolimatta lähti, painui ennen käymättömiin korpiin, hiihti yli ennen hiihtämättömien hankien.

— Se on tämä, joka on hänessä suurta ja sankarillista ja siinä on hänen merkityksensä meille. Kuka tietääkään, kuinka monta veltoa jännettä hänen esimerkkinsä tulevaisuudessa on jännittävä.

— Mutta kuinka onkin, kuinka koetammekin lohduttaa itseämme, on mieleemme kuitenkin tällä hetkellä ylen apea. Surua hänen ennenaikaisesta poismenostansa suurentaa se, että hänen kohtalonsa näyttää olevan pienoiskuva koko Suomen kansan kohtalosta, hänen elämäntarunsa sitä samaa tarua, mitä historia meille sorretusta Suomesta tietää kertoa. Meidän kehityksessämme on aina ollut jotain keskeytynyttä, pysähtynyttä, tyrehtynyttä. Me kyllä nousemme, yritämme, teemme lähtöä ja pääsemme taipaleellekin jonkun matkaa, meidät murretaan, meiltä tukitaan tie — väkivallalla. Takatalvi seisoo aina uhaten jokaisen kevään oireen, jokaisen kesän lupauksen edessä niin hyvin hengen viljelysmailla kuin aineellisen viljelyksen vainioilla. Nytkin on kolkko kylmä jäätänyt parhaat toiveemme. Jos tahtoisimme ja voisimmekin jotain suomeksi kirjoittaa, niin emme sitä enää saisi tehdä. Onneksi hänelle, joka tämän

kummun alla lepää, ett'ei hänen tarvinnut nähdä sitä aikaa, joka nyt on alkanut. Hänen haaveitaan ei ollut ainoastaan suomalaisessa kansallisessa maaperässä työskentelevä tiede, mutta myöskin suomenkielin esitetty tiede. Hän oli päättänyt tehdä sen, mikä kaikkein rohkeimmillekin on vielä hullutus, mahdottomuus: kirjoittaa suomenkielellä se tieteellinen tutkimus, jota hän valmisti. Hän ei olisi voinut sitä nyt tehdä. Kansaltamme on riistetty yksi sen ihanimpia toiveita: unelma suomenkielen kehittämisestä sivistyskieleksi. On ryöstetty yksi sen kalleimpia vapauksia, on viety sen henkisen kehityksen elinehto. Jaksako se parempia päiviä varten ylläpitää itseään sillä henkisellä petäjäleivällä, johon sen nyt täytyy turvautua? Epäilemättä! Varmaankin! Parempi aika on kerran koittava, mutta milloin? Emme sitä tiedä. Vapaus on kuollut, kuollut muuallakin maailmassa eikä vaan meillä. Muualla on se tapettu, vereen tukahdutettu, meillä vaan — vankilaan telkitty.

Mutta hän oikasihe ja ääni sai voimaa, joka melkein uhkasi ja kajahti takaisin kirkon seinästä.

— Yhden kuitenkin tiedämme, sen, että ainoa keino voiton ja vapautuksen kuinka pienen tahansa saavuttamiseksi on, jos niin tarvitaan, uhraata elämämmeikin asian hyväksi — viimeiseen hengenvetoon saakka työskennellen panna kaikki alttiiksi päämäärämme saavuttamiseksi. Jos suomalainen mies koko sielunsa sisimmästä antautuu

työhön isänmaan ja kansan ja sen kielen ja kirjallisuuden ja sivistyksen hyväksi, niin on tämä työ kerran hedelmiä kantava. Kun on eläessään luja luottamus ja kuollessaan varma horjumaton usko siihen, että aika kerran on tuleva, niin se on tuleva.

— Rakas veljemme tuossa on antanut meille sen uskon ja opettanut meitä elämänsä esimerkillä tekemään niin, että voitto kerran on oleva meidän. Lepää rauhassa, uupunut! Mutta elköön esimerkkisi suoko meille rauhaa, elköön henkesi hetkeksikään lakatko humisemasta meille kevään lupausta, humisemasta sitä silloinkin, kun niin-kuin nyt takatalven nietokset vielä korkeina ympärillämme kohoavat.

Antero oli Thuren puhuessa yhä enemmän kiintynyt häntä katselemaan.

Thure seisoj siinä hentona, mutta jäntevänä, vastakohtana noille kaikille raskaille ja kömpelöille ihmisille hänen ympärillään. Hänen äänensä ei ollut voimakas, mutta soinnukas ja sisäistä lämpöä ja liikutusta väreilevä. Siinä oli samalla lujuuutta ja tuimuutta.

Antero tempautui mukaan. Häntä vastaan tuulahti muistoja ylioppilasajoilta, jotain kauvan sitten hänelle loppuun kuluneen ajan ilmaa. Noinhan sitä silloinkin puhuttiin, tuohon samaan tapaan, mutta henki oli nyt toinen, totisempi, syvempi, oleellisempi... Hänessä herähti kuin kaiho, että hän oli, että hänen täytyi olla siitä

niin kaukana. Mutta täytyikö hänen? Miksi hänen täytyi?

Kun hän puheen loputtua katsahti ympärilleen, oli hän haudan partaalla seisovain kasvoilla huomaavinaan ilmeen, jota niissä äsken ei ollut. Heidän ilmeensä oli kuin valjennut, kyyneleet olivat kuivuneet, painuneet päät kohonneet. He katselivat puhujaa kuin kysyen ja ihmetellen ja samalla niinkuin olisivat tahtoneet uskoa, pyytäneet tulla yhä enemmän lohdutetuiksi ja vakutetuiksi. Pikkupojat seisoivat suurin, avonaisin silmin.

Kun puhe loppui, ojensi rovasti Thurelle kätensä ja puristi sitä ja näytti sanovan, vaikka huulet vaan liikahtivat: »kiitos.»

Thure oli vetäytynyt vähän taapäin ja joutunut ruustinnan viereen. Ruustinna pisti kätensä hänen kainaloonsa, ikäänkuin häneltä tukea ja turvaa ja lohdutusta hakien. Hänenkin kyyneleensä olivat kuivuneet ja hänen silmissään oli kuin ihmettelevä kysymys: »niinkö, onko se todellakin niin? Semmoinenko oli Robert?»

Naimi ja Kaarina seisoivat käsikädessä vastapäätä Anteroa toisella puolen haudan. Yht'äkkiä sattuivat heidän molempain katseensa häneen, niissä oli kuin jotain kehoitusta, rohkaisua — heille itselleen vaiko hänelle?

Seistiin äänettöminä vielä vähän aikaa havukummun ympärillä. Otto ja Ingrid järjestivät taas hautaa, laitelten havuja limikkäin.

Kuudessa heidän päänsä päällä visersi yht'äkkiä lintu... kesälintuko?... Ei, talvitiainen se vaan oli, lintu, joka ei hae lämpimiä maita kylmimpinäkään talvina, joka ennen putoo jäätyneenä maahan kuin muuanne maastaan lähtee... ja joka visertelee huurteisessa koivussa yhtä iloisesti kuin keväisessä lehdossa.

Alettiin hajaantua haudalta. Antero, Lauri ja Thure joutuivat kulkemaan Lönnrotin kanssa samassa seurassa kirkon portilta pappilaan.

— Ne olivat oikeita sanoja, mitä maisteri sanoi, virkkoi Lönnrot Thurelle. Olisi tehnyt hyvää itselleen Snellmannille olla niitä kuulemassa. Kirjoittelee mies vähän alakuloisesti, mutta kyllä kai siitä pian taas hammas hampaaseen kirahtaa. Niin kauvan kun on teissä nuorissa tämä henki, niin ei ole Suomella hätäpäivää.

Hän kääntyi sitten erityisesti Anteron ja Laurin puoleen, jotka astuivat takana:

— Olisi minulla häneltä teille vähän terveisiäkin. »Sano niille nuorille miehille, kun heidät luultavasti siellä tapaat, ett'eivät saa antaa hallan henkeänsä panna. Heretkäätkin kulkemasta allapäin ja muistakaat, että jokaisen velvollisuus on tehdä voitavansa yhteiskunnan palveluksessa. Suomen papiston parhaimpien suuri historiallinen tehtävä on ollut se, että he eivät sanankuulijoilleen ole ainoastaan avanneet tietä taivaan valtakuntaan, mutta osanneet johtaa heitä hiukan heidän maal-

liseenkin menestykseensä. En voi muuta ymmärtää, kuin että pietistinen pappi, varsinkin semmoinen, jolla on kerran ollut muutakin aatteellista herätystä ja harrastusta kuin uskonnollista, rakkautensa kautta kansaan on välttämättä joutuva huolehtimaan ja johtamaan myöskin sen sekä yhteiskunnallista että aineellista kehittymistä. Se on puhuttu sana, johon nyt toistaiseksi täytyy turvautua suomalaisen kansan valistamiseksi. Kansa ymmärtää yleensäkin puhetta paremmin kuin kirjoitusta. Meidän asiassamme ei kukaan voi saada enemmän aikaan kuin pappi. Sano se niille nuorille miehille, joista kerran niin paljon odotin ja joista en vieläkään ole toivoani heittänyt.» — Niinpä niin, ja siihen tahtoisin minä omasta puolestani lisätä, että kyllä sitä saisi vielä kirjoitellakin.

— Mutta mihinkä nyt enää kirjoitetaan?

— Kirjoitetaan sanomiin ja ränttäytetään kirjoja.

— Mistäpä nyt enää voi kirjoittaa?

— Siitä mistä sallitaan. Vaikk'ei päästäisikään ulkolaitumille, minne mieli tekee, niin tepastellaan haka-aituudessa. Ei lopu aine yhteisen kansan tietoin ja taitoin parantamiseksi ja kartuttamiseksi. On siinä asiata jauhaa vaikka sadaksi vuodeksi, ehkenpä kauvemmaksikin. — Hän hymähti, silmän kulmasta pilkisti pieni veitikka esiin: — te uskonnosta, kun siitä osaatte, minä, siitä osaamaton, muusta huoneenhallituksen menosta.

He eivät hekään voineet olla hymähtämättä mukana. Se oli niin selvää, mutkatonta ja yksinkertaista — heistä yht'äkkiä niinkuin hänestäkin. Oli niinkuin olisi joku pulma samassa selvinnyt, ristiriita ratkaistu. Se oli niinkuin sinetti siihen, mitä Antero viime aikoina usein ja haudalle tullessa viimeksi oli tämänkin tehtävän suhteen tuntenut ja miettinyt.

— Se on tämä Suomen kansan kulku aina ollut semmoista sydäntalvella taivaltamista. Tulee usein tuisku semmoinen, ett'ei auta, täytyy säätä pitää missä erämaan majassa sattuu. Täytyy välistä päiväkausia säätä pitää. Mutta kun vähänkin pyry lomaa antaa, niin jo lähtee liikkeelle ja missä ei pääse hevosella, siinä suksella hiihtää. Täällä on täytynyt itsemme tottua joka päivä uutta uraa aukaisemaan.

— Antero! huudahti Lauri yht'äkkiä entisten innostustensa äänellä. — Meidän täytyy näistä asioista pitää vielä pitkät tuumat!

Oli tultu pappilan pihalle. Siinä odotti Anteroa mies, sairaan luo hakija, joka oli tullut noutamaan häntä täältä saakka, kun ei tavannut kotoaan Korpivaarasta. Antero lupasi lähteä, pistäytyi vaan vähän sisään lämmittelemään.

Rovastin mieli oli kaikesta liikutuksesta niin herkistynyt, että hän silmät vesille kahahtaen hyvästiä heittäessään laski kätensä Anteron olkapäille:

— Elä nyt, veli hyvä, sinäkään minua enää niistä kärejistä tuomitse, ei meillä enää ole mitään kaunaa Helanderin eikä Laurinkaan kanssa.

— Hän voitti itsensä ja pudisti hänen kättään reippaasti ja voimakkaasti: — käy nyt usein täällä, kun vaan sopii; olisi niin paljon tuumimista, monesta asiasta. — Kuulehan, — hänen kasvonsa kirkastuivat, mutta samalla oli hän kuin vähän hämillään, katsahti ympärilleen, ett'ei olisi muita kuulemassa eikä siinä ollutkaan muita kuin Lauri, — maltahan, vielä yksi asia — kun ne nyt uskovat teitä kaikessa eivätkä minua juuri missään ja kun on kohta koko pitäjä pietististä — vaan vähät siitä, kunhan jotakuta uskovat — niin että puhukaa nyt joskus — sanoisitte nyt joskus jonkun ystävällisen sanan niiden minun — suoparkainikin puolesta . . .

Antero ja Lauri naurahtivat ja kun rovasti sen näki, pulpahti hänen vanha leikillisyytensä ja veitikkamaisuutensa lopulta estämättä esiin:

— Jaa, jaa, naurakaa te vaan, mutta jos pietismi saisi kansan herätetyksi ymmärtämään soitensa arvoa, niin silloin, niin silloin — voisi ehkä minustakin tulla pietisti.

Antero tunsi niin mielellään suovansa ukolle ilon tästä pilasta.

Kun hän oli jo rekeen istumassa, tuli Kaarina ulos ja pisti hänen käteensä käärön:

— Tässä olisi vielä vähän viemisiä Emmalle...

Hän pyörähti pois, mutta palasi takaisin:

— Minä tahdoin vielä kiittää teitä...

— Mistä?

— Kaikesta.

Loppu.

OSAKEYHTIÖ F. TILGMANN, HELSINKI 1906

[Handwritten signature]